

KULTUREN 1993

KULTURENS BIBLIOTEK

Nr 46.520:2

Tornabonde på frieri: Oljemålning av Jakob Kulle 1877. Foto: Nordiska museets arkiv.

BRÖLLOP

KULTUREN 1993

En årsbok till medlemmarna
av Kulturhistoriska föreningen
för södra Sverige

Bilden på omslagets framsida visar ett bröllopspar till häst från Varend i Småland. Illustration av C.A. Dahlström i Svenska folkets seder, bruk och klädedrägter. Stockholm 1868.

Bilden på omslagets baksida är en detaljbild av Frans Lindbergs målning I bröllopsgården.

Ansvarig utgivare: Margareta Alin

Redaktör: Anders W. Mårtensson

Redaktion: Maria Cinthio, Britta Hammar, Eva Kjerström-Sjölin, Anders W. Mårtensson och Nils Nilsson

Foto: Lars Westrup, Kulturen, om ej annat anges

Upplaga: 26 000 ex

Typsnitt: Garamond

Tryckt hos BTJ Tryck AB, Lund 1993

ISSN 0454-5915

Innehåll

- 6 ANDERS W. MÅRTENSSON: Det gångna året på Kulturen
- 22 NILS-ARVID BRINGÉUS: Bröllops seder i Sverige – en översikt
- 57 MARIA CINTHIO: Medeltida bröllop i en stad som Lund
- 69 EVA-LIS BJURMAN: Uppfostran till äktenskap. Om borgerliga flickors fostran på 1830-talet
- 81 EVA LILLIENBERG OLSSON: Kär och valhänt – om friar – och fästmögåvor
- 87 ANNA LANDBERG: Apropå en fästegåva »med naturens därinom dolda hemligheter»
- 95 GUNILLA KJELLMAN: Bröllopgåvan – ett forna tiders bosättningsbidrag
- 106 NILS NILSSON: Stolar från Valleberga
- 107 NILS NILSSON: Åksäten från Torna härad
- 108 ANDERS JANSSON: Bröllopsstycke
- 113 BRITTA HAMMAR: Om bruddräkter
- 125 KERSTI HOLMQUIST: Till ett vårdtecken
- 136 INGRID NORDSTRÖM: Bröllopsmåltid
- 145 EVA KJERSTRÖM-SJÖLIN: Minnet av bröllopet – om bröllopsfotografiet förr och nu
- 168 BRITTA HAMMAR: Anna och Georg – En historia om kärlek, bosättning och äktenskap på 1890-talet
- 184 PETER CARELLI O STEFAN LARSSON: 1990-talets Lundarkeologi – de första stegen
- 194 Årsredogörelser

HKH Prinsessan Desirée uppvaktas med blommor i marknadsvimlet på jubileumsdagen under överinseende av föreningens ordf Sverker Oredsson och museets intendent Anders W Mårtensson.

Det gångna året på Kulturen

ANDERS W. MÅRTENSSON

Jubileumsåret gick av naturliga skäl i celebrerandets tecken med utställningar, arrangemang och skiftande aktiviteter för alla åldrar. Den egentliga jubileumsdagen förlades till lördagen den 30 maj för att få en koordinering med ordinarie årsmötestid. Dagen började med kransnedläggning och åtföljande minnesord vid intendenterna Georg J:son Karlins, Sven T. Kjellbergs och Bengt Bengtssons gravar. Föreningens årsmötesförhandlingar ägde därefter enligt traditionellt mönster rum, men dagen till ära, i universitetets pampiga aula, generöst utlånad av universitetet. Textilkonservatorn Ingela Kristiansson erhöll Kungl. Patriotiska Sällskapet's hedersgåva som belöning för 25-årig uppskattad arbetsinsats.

Efter en lätt förtäring i universitetsbyggnadens pelarsal under be-tryggande överinseende av övermarskalken Karin Dahlgren inled-
des jubileumshögtidligheterna i aulan i närvaro av HKH Prinsessan Desirée. Föreningens styrelseordförande, docenten Sverker Ored-
son, gjorde i sitt hälsningsanförande en tillbakablick och framhöll
bl a de förutvarande intendenternas insatser för Kulturen samt tac-
kade följande donatorer, som haft särskilt stor betydelse under se-
nare år: Birgitta Crafoord med sönerna Stefan, Thomas och Martin
Wiklund, Crafoordska stiftelsen, AB Tetra Pak, Hans och Gad
Rausing, Nordenstedtska stiftelsen, Margit och Lennart Carlssons
stiftelse, Arne Sundberg på Kaptensgården i Borstahusen samt Bernt
och Mats Lundberg i byggföretaget August Lundberg AB.

Nästa punkt på programmet innehöll utdelandet av det Assar-
sonska kulturpriset som detta jubileumsår tillföll förre intendenten
vid Österlens museum i Simrishamn, Gustaf Åberg. Denne alltjämt
flitige man hedrades för sina mångåriga och förtjänstfulla insatser
för skånsk kultur med speciell inriktning på Österlen i sydöstra
Skåne.

I sitt hyllningstal till Kulturen redogjorde kulturminister Birgit
Friggebo bl a för statens syn på kulturanslagen till de regionala

museerna och passade därvid på tillfället att påtala kommunernas och landstingens skyldigheter att värna om kulturinstitutionerna trots bistra ekonomiska tider. Efter kulturministerns tal blev det ett musikaliskt inslag med lundapoeten Niklas Törnlund och musikern Dan Bornemark. Efter ett omväxlande program avslutades underhållningen med *Sång till Kulturen*, en tonsatt dikt specialskriven till 100-årsjubiléet.

SÅNG TILL KULTUREN

Ser du
alla märkliga skatter
som jorden har gömt
Spåren
av de människor som älskat
och slitit och drömt...

*Här står dörren på glänt
mellan nu och då
I en tidsmaskin
färdas fantasin*

*Här där allting berättar
en hemlighet
ser du tusenfalt
människan bakom allt*

Text: Niklas Törnlund
Musik: Dan Bornemark – Törnlund

Efter den uppskattade poetiska och musikaliska underhållningen följde ett annat angenämt inslag – uppvaktning av den 100-åriga jubilaren. En strid ström av representanter för Lunds kommun, Malmöhus läns landsting, Lunds universitet, näringslivet, föreningar, stiftelser, skånska museer och enskilda personer frambar sin hyllning, prisade museet i varma ordalag och överräckte penningar och gåvor av skiftande slag. Den sammanlagda summan, som Kulturen mottog, nådde den aktningvärda nivån av 3 miljoner kronor. I denna summa ingår 1,3 miljoner från Thora Ohlssons stiftelse som bidrag till uppbyggandet av en tryckerihistorisk utställning i det

Bokförläggare Sven-Håkan Ohlsson överräcker ett guldkantat donationsbrev från Thora Ohlssons stiftelse till inredning av ett tryckerihistoriskt museum.

Ordföranden i Crafoordska stiftelsen, fru Margareta Crafoord-Nilsson, överlämnar stiftelsens generösa bidrag till ett nytt auditorium.

Intendenten Gustaf Åberg framför sitt tack för det Assarssonska kulturpriset.

Berglingska huset på Kulturen. Crafoordska stiftelsen gav 1 miljon kronor som grundplåt till ett nytt auditorium, större än nuvarande och med för ändamålet lämplig inredning och moderna audiovisuella hjälpmedel. Nu finns det äntligen hopp om påtaglig förbättring vid kommande publika evenemang.

Jubileumsceremonin avslutades med att intendenten framförde Kulturens varma tack för den generösa uppvaktningen och blickade därefter på traditionellt sätt i årsmötessammanhang in i framtiden.

En sekelskiftesmarknad med hänvisning till de hundra åren hade arrangerats inom Kulturen område. Allmänheten fick tillträde till marknaden från klockan 11. Efter avklarad ceremoni i aulan förflyttade sig sällskapet den korta sträckan till Kulturen för att uppleva vad marknaden hade att bjuda i de många stånden kring marknadsgatan. Stort intresse fångade också de arbetande hantverkarna och deras alster, de olika musikensemblerna, den skånska husartroppen med sina hästar och vapen samt Månteaterns varitéinslag lite här och var inom området. Ett par hundra medverkande ingick i marknadsarrangemanget.

Ur Månteaterns rika varitéprogram med fakiren på plats. Foto: Scandia Photopress, Torbjörn Carlson.

Stadskvarterens gator kantades av marknadsstånd med varierande innehåll.

En lindanserska visar sig på styva linan.

Ett särskilt inslag i jubileumsdagens program var invigningen av utställningen »Ökenstämning och Skön Anna» – Konstslöjdanstalten 1897–1933. Invigningen förrättades av HKH Prinsessan Desirée inför en stor skara intresserade åhörare i Textilhallen. Utställningen visade grundtanken bakom Konstslöjdanstalten och gav olika prov på förlagor och bildvävnader framställda på Kulturen. Karlin ritade själv mönstret till Ökenstämning och kartongen till gobelängen Skön Anna är signerade GAN, Gösta Adrian Nilsson, som var god vän till Karlin.

Jubileumsbesökaren kunde även avnjuta en annan utställning, som öppnats ett par veckor tidigare. Namnet på utställningen »I huvet på en ung student» alluderar naturligtvis på friluftsmuseets grundare, den då unge studenten Georg J:son Karlin. Utställningen gav en god översikt över pionjärtiden, belyst med dokument, fotografier och en stor mängd föremål, insamlade under den första tiden i Skåne men under de efterföljande decennierna även från en geografiskt sett allt större omvärld. Utställningen gav även en rättvisande bild av Kulturens mycket innehållsrika föremålsbestånd, som understryker museets nationella och internationella betydelse som ett av landets största kulturhistoriska museer.

Eva Kjerström-Sjölin och Nils Nilsson visar upp två föremål som ingick i utställningen »I huvet på en ung student».

Foto: Pica Photo – Mats Olsson.

Ett urval av tidigt förvärvade allmogemöbler i jubileumsutställningen.

Ur jubileumsutställningen: tidigt föremål av trä, järn och keramik.

Ur jubileumsutställningen: föremål från främmande kontinenter.

Ur jubileumsutställningen: monter med föremål av skiftande material.

Ur jubileumsutställningen: det textila materialet intog tidigt en central plats i insamlingspolitiken. Här ett urval av tidiga förvärv.

Jubileumsfirandet fortsatte senare under kvällen under trivsamma former med ca 200 gäster som väl fyllde det stora tältet i museiparken. Studentspexare av äldre årgång och inslag med jazzsångerska bidrog verksamhet till en minnesvärd kväll i friluftsmuseets stimulerande miljö.

Kulturens 100-årsjubileum accentuerades visserligen under jubileumshögtidligheterna den 30 maj, men det är ingen överdrift att säga, att hela året präglades av jubileumsaktiviteter av skiftande karaktär och inriktning. Den första stora satsningen gjordes redan hösten 1991 som en tydlig markering inför jubiléet. Det var utställningen »Fajanserna kring Östersjön», uppbyggd kring den uppmärksammade specialutställningen Stralsunder Fayencen, som tidigare under året visats i Berlin och Stralsund. Denna utställning kompletterades med ett rikt urval ur Kulturens samling av svensk 1700-talsfajans och fajanspjäser från ett tjugotal fajansfabriker i länderna kring Östersjön, samt ett omfattande lån från en rad museer, institutioner och privatpersoner. Det bör särskilt nämnas att valda delar av dir Fredrik Wehtjes samling av Revalfajanser visades offentligt för första gången här på Kulturen. Många fajansexperter passade på tillfället att i detalj studera och göra jämförelser, när ett

så stort material var samlat under ett tak. Även ett internationellt symposium arrangerades på Kulturen i anslutning till utställningen.

Söndagen den 22 mars öppnades nästa internationella utställning med nära anknytning till Kulturens verksamhetsfält. Det var den polska vikingautställningen »Wolin – Jomsborg» som kom till Lund via Roskilde. Den polska vikingastaden Wolin hade sin storhetstid för 1000 år sedan som ett internationellt handels- och hantverkscentrum och det rika arkeologiska materialet har en rad parallellföreteelser i det arkeologiska fyndmaterialet från Lund, vilket tyder på nära kontakter städerna emellan under framför allt 1000- och 1100-talen.

Ett rikt urval ur det arkeologiska lundamaterialet visades även under jubileumsåret i utlandet på två mycket uppmärksammade utställningar. Den ena var vikingautställningen Viking og Hvidekrist-Norden og Europa 800–1200, som byggdes upp på Grand Palais i Paris och som sedan vandrade till Berlin och Köpenhamn. I Speyer i Tyskland visades samtidigt under våren utställningen Das Reich der Salier, 1024–1125, ett århundrade tysk härskardynasti. Båda utställningarna, som blev stora publiksuccéer, visar med all önskvärd tydlighet lundaarkeologins internationella dignitet.

Lettland och Sverige – Arkivskatter från Riga var titeln på en vandringsutställning som kom till Kulturen i september. Arkivhandlingarna representerade tre perioder i Lettlands historia: medeltiden, den svenska stormaktstiden och tiden mellan 1920 och 1940. Utställningen, som kompletterades med föremål ur Kulturens samlingar, rörde ett stort publikt intresse inte minst från den baltiska kolonin i södra Sverige.

För att uppmärksamma folkskolans 150-årsjubileum anordnades torsdagen den 4 oktober skolans dag på Kulturen, en dag som hade sin utgångspunkt i utställningen »Isskåp, kommod och fotogenlampa». Utställningen, som utnyttjades flitigt av skolorna, blev på nytt ett talande exempel på betydelsen av det goda samarbete mellan skolan och museet, som existerat under många år. Utställningen utnyttjades under julmånaden för att demonstrera hur en borgerlig jul firades för hundra år sedan.

Ett stycke okänd kvinnohistoria fick sin intressanta belysning i en utställning med 34 porträtt av konstnärinnan Ulrica Fredrica Pasch, 1735–1796, som öppnades den 18 oktober. Utställningen var frukterna av ett samarbete mellan Norrköpings konstmuseum och Kul-

Karin Svensson och Ann-Marie Jönsson från Torna härads hushållsnämnd tillsammans med Kulturens Margareta Granmark inför årets julstök.

turen och byggde på de forskningsresultat, som konstvetaren Anna Lena Lindberg uppnått under senare år.

Som framgår av en av årsboksartiklarna var det gångna året även framgångsrikt på det arkeologiska fältet. Många överraskande resultat registrerades och rikligt var det fyndmaterial som tillfördes Kulturens samlingar. I december öppnades en utställningen med den spektakulära titeln »Jord, mord och ord», som en första presentation av de många sätt sensationella fynden från dessa grävningar.

Följande rubrik stod att läsa i Sydsvenska Dagbladet fredagen den 22 maj: »Dygdernas hus åter anständigt». Bakom denna rubrik doldes ett reportage om återinvigningen av Locus virtutum, dygdernas hus, efter att huset under flera år stått tomt och oanvänt efter ett allvarligt mögel- och hussvampsangrepp i början på 1980-talet. Den genomgripande restaureringen av huset kunde av olika skäl ej igångsättas förrän under 1990 och färdigställas under sistlidna vår.

Kulturens egna skickliga hantverkare har utfört allt arbete med undantag för el- och VVS-installationerna. Margit och Lennart Carlsons stiftelse har generöst svarat för alla externa kostnader och vänliga rabatteringar har gjorts av Sydsten AB, Clåars Rörledningsaffär AB, Dalby Elinstallationsbyrå och Bengtssons Färg i Lund. I den nyrenoverade byggnaden har den administrativa enheten fått fräscha och ändamålsenliga lokaler. En härlig jubileumspresent!

Ett annat populärt tillskott under våren blev den nya lekplats, som byggdes upp och helt bekostades med medel från Lekande barns fond, i anslutning till gethagen. Den gamla lekplatsen, som även den hade bekostats med medel ur nämnda fond för tjugo år sedan, hade slitits ut. Därför kändes det extra trevligt att kunna bjuda besökande barn under jubileumsåret på något nytt i lekväg.

Under 1992 försvann en gammal mynttyp ur den dagliga hanteringen. Inför denna av Sveriges riksbank aviserade förändring hade en medlem i Lunds Lionklubb året innan kontaktat Kulturens intendent med en förfrågan om det fanns något angeläget på Kulturen, som skulle kunna motivera en insamling av 10-öringar. Kulturens park- och trädgårdsanläggningar, som ett reservat för gamla kultur-

Hans-Erik Hollerup och Ingvar Emmertz mitt i Lions 10-öreskampanj för Kulturen.
Foto: Scandia Fotopress – Ingemar D Kristiansen.

växter, blev svaret. En insamlingskampanj drogs igång, bössor och plastburkar med specialkomponerade dekaler placerades ut i stadens affärer och på olika företag. Resultatet har i skrivandets stund ännu ej bekantgjorts, men insamlingen lär ha överskridit nivån 60.000 kronor dvs 600.000 tioöringar! En god illustration till talesättet Många bäckar små

En annan Lionklubb, som Kulturen sedan 10 år haft ett trevligt och konstruktivt samarbete med ute i Östarp, är Lions Club Romeleåsen. Nämnda klubb drar det tyngsta lasset i Östarpdagssammanhang. Fjorårets Östarpdag knöt av naturliga skäl an till jubiléet och temat var Marknad för 100 år sedan. Dagen blev en publiksuccé i strålande sommarväder och med väl genomfört program.

Andra årligen återkommande och uppskattade arrangemang, som genomfördes under året i en speciell jubileumsatmosfär, var Folk-

I november mottog Kulturen en frikostig donation från lunda-gravören Sigvard Rydahl. Här visar donatorn ett urval produkter och redskap från Rydahls gravyranstalt i Lund.

Foto: Pica Photo – Claes Hall.

musikens dag, Musikskolans dag, Slätterdagen på Östarp, Hantverkets dag, Den gamla bokens dagar och Julstöket.

Varje år får Kulturen olika typer av donationer från generösa givare. Utöver ovan relaterade och vid jubileumshögtidligheten överräckta gåvorna, mottog Kulturen en mycket innehållsrik och värdefull donation den 26 november. Det var valda delar av äldre ting från Rydahls välkända gravyranstalt i Lund. Ägaren Sigvard Rydahl, som i många år närt tanken på att donera till Kulturen, förverkligade nu sina intentioner, livligt stödd av vännen, förre kronofogden Gillis Björck. Samlingen, som bl a innehåller utsökta exempel på förnämlig gravyrkonst, en komplett samling spexmedaljer etc, kommer att inta en central plats i Kulturens fina samling av hantverksprodukter.

Avslutningsvis vill vi på Kulturen framföra vårt varmaste tack till alla dem, som verksamt bidrog till att göra jubileumsåret till ett händelserikt, framgångsrikt och minnesrikt år. Häri inbegripes alla de medlemmar i hundratal som såg till att insamlingen till mecenatkontot fick den imponerande summan av 212.700 kronor. För egen del passar jag på tillfället att, när jag nu dragit mig tillbaka efter 10 år på chefsstolen och efter sammanlagt 35 års tjänst på och för Kulturen, tacka för en underbart stimulerande och trevlig tid. I mitt emeritusrum på Kulturen skall jag fortsätta med en del uppdrag för Kulturen, däribland redaktörskapet för årsboken. Dessutom avser jag att på allvar ta itu med olika forskningsuppgifter, som fått vila under de senaste tio åren. Då jag nu överlämnat ansvaret för Kulturen till min efterträdare, Margareta Alin, är det med förvissningen, att hon skall värna om Kulturens särpräglade egenart och fortsätta på den inslagna vägen att verka för en vitalisering av Kulturen som ett centrum för kulturhistorisk forskning och folkbildning.

Bröllopseder i Sverige – en översikt

NILS-ARVID BRINGÉUS

Bondbröllopet som svenskt ideal

Ingen händelse i människolivet har fått så mycket utrymme i sockenbeskrivningar och folklivsskildringar som bröllopet (jfr Bringéus 1961). Det förklaras måhända av »det ovanligas betydelse» för att tala med folkloristen C.W. von Sydow. Ett bröllop var ingen vardagshändelse utan ett evenemang som man såg fram emot länge och som man efteråt återvände till i minnet. Alltjämt intar ju bröllopsfotona hedersplatsen i hemmet. Men i litteraturen har varken högreståndsbröllopen eller de borgerliga bröllopen fått samma uppmärksamhet som bondbröllopen. Redan på drottning Kristinas tid firade man bondbröllop vid hovet. Fingerade bondbröllop var tidigt ett omtyckt inslag i förlustelserna på svenska herrgårdar (Bergman-Hals 1947). Under sin dalaresa 1734 gör sig Carl Linnaeus ständigt underrättad om hur det går till vid bröllopen. Från Floda berättar Anders Tidström 1765, att hans vägvisare i prästgården »roade de närvarande därmed att han klädd till bondebrud, visade oss landsens sed i det målet både i kläder och åthävor. Det försäkrades dock, att de riktiga brudarna i det senare avseendet äro nättare och complaisantare, än han nu var» (Tidström 1970:142).

Vid majfesterna på 1840-talet, föregångarna till senare tiders studentkarnevaler, anordnade studenterna både i Uppsala och Lund bröllopståg med kläder upplånade i hembygden. År 1858 anordnade skånska nationen ett stort bondbröllop »i fullkomlig enlighet med bruket på landsbygden» (Bringéus 1966:45 f., 66 f.). Vid seklets mitt far Düsseldorfmålarna land och rike runt för att måla kronbrudar. Ofta finner de det bekvämt att hålla sig med egen rekvisita. Det viktigaste var inte den etnografiska troheten, utan att målningarna blev så pittoreska som möjligt (Bringéus 1990:130 ff.).

Med skalden C.W. Böttigers lustspel »En majdag i Varend», uppförd på Kungliga teatern 1843, fick nationalismen sitt genombrott

Bröllop i Varend 1873. Oljemålning av Bengt Nordenberg. Smålands museum, Växjö.

på svensk scen. Den litterära stimulansen hade han hämtat från sin svärfar E. Tegnér's dikt »Kronbruden» (1841). I det mest populära av alla svenska folklustspel, F.A. Dahlgrens »Wermlänningarne» (1846), får finalen formen av ett bondbröllop. August Söderman komponerar musik till folkliga brölloppastischer som »Ett bondbröllop» (tryckt 1868) och »Bröllopet på Ulfåsa» (1865). Bondbröllopet blir en stående ingrediens i den svenska nationalromantiken genom årtiondena. T.o.m. August Strindberg skriver ett drama med titeln »Kronbruden» (1901). Även om de s.k. fyrtyotalisterna vände ryggen till hela denna festrekvisita har de fått uppleva att deras barn hämtar fram den på nytt (Frykman 1991).

Att leka bröllop tillhör de tidlösa barnlekarna och på sina håll har de även haft en fast plats i årets festrepertoar. I Bohuslän klädde barnen ut sig till påskbrudpar medan pingstbröllop på låtsas firades både runt Vättern och i de gamla danska landskapen (Bringéus 1988:148 f., 187).

Likväl blir alla försök att återskapa gångna tiders bröllop »lek-bröllop». Det går inte att krypa ur tidens skinn. Både tid, rum och social miljö, de etnologiska dimensionerna, fungerar som osynliga bröllopsregissörer med större makt än vi är medvetna om. Först i historiens spegel blir mönstren tydliga.

Varierande sedmönster

Också i vårt land har det funnits oskrivna regler eller normer som måste följas vid ett bröllop. De manifesterades i seder eller traditioner eftersom de ofta ärvdes från generation till generation. Att iaktta sedmönstret var inte mindre viktigt än att vigselförrättaren följde kyrkolagen och handboken.

I äldre tid, då vigseln alltid skedde i anslutning till högmässan och hela socknen var med, kände alla till reglerna. Vanligen valde man sin brud och brudgum inom socknen eller från de närmaste grannsocknarna (Jeansson-Kindblom 1968:44 ff., Kvillner 1969). I våra dagar, då det egna bröllopet kanske är det första man deltar i, och kontrahenterna inte sällan kommer från olika trakter ställer det sig annorlunda. Man rådfrågar kanske etikettböcker eller veckotidningar eller håller familjeråd och kompromissar sig fram.

Seder och bruk varierar inte bara i olika kulturer utan också under olika tider. Mycket av vad som var ett måste i gången tid har förlorat sin betydelse medan annat kommit till. Förändringstempot tycks ständigt öka. Mina egna barns bröllop inom en tioårsperiod illustrerar variationsmöjligheterna inom en och samma syskonkrets i våra dagar. Äldsta barnet: borgerlig vigsel på ambassad utan föräldrarnas närvaro; äldsta dottern: litet kyrkbröllop utan föräldrarnas närvaro; mellandottern: sambo utan bröllop; yngsta dottern: stort kyrkbröllop med föräldrar och många gäster.

Avsikten med denna artikel är att peka på sedmönstrets förändringar i ett historiskt perspektiv. Därvid måste vi ständigt komma ihåg de bakomliggande sociala variationerna mellan land och stad, mellan fattiga och rika. Även om bröllopet är ett tillfälle då man ofta sprängt gränserna både ekonomiskt och socialt är det likväl det möjligas konst. »Sagobröllop» passar bättre som veckotidningskliché än som verklighetsbeskrivning.

Tidpunkten

Giftermålsåldern måste relateras både till livslängden och de ekonomiska villkoren. När vi understundom chockeras över att flickor i nedre tonåren i vissa kulturer träder i brudstol, glömmet vi att ett liknande mönster tidigare funnits också hos oss. Könsmognaden öppnar möjlighet till reproduktion och därmed i grund och botten för äktenskap. I vårt västerländska samhälle krävs emellertid också en kulturell kompetens, som inte kan tillägnas lika snabbt.

I borgerliga kretsar var det vanligt att en man skulle »ha nånting att bju' på», när han gifte sig. Det var de långa förlovningarnas tid under vilken fästmän sömmande på hemgiften och fästmannen arbetade på sin yrkeskarriär. Männen var ofta flera år äldre än kvinnorna vid vigseln. Därigenom tog naturen också ut sin rätt och det uppstod olika mönster för manlig respektive kvinnlig moral. Liksom fallet är i dagens islam koncentrerades intresset på kvinnans sedliga status.

Det var inte heller var man och kvinna förunnat att träda i brudstol. Många blev aldrig giftasvuxna. Andra förblev »pebersvender» och »mökäringar», eftersom de av en eller annan anledning inte ville gifta sig eller kunde bli gifta (Bringéus 1981:161 ff). Men under senare delen av 1800-talet ökade kategorin av ogifta kvinnor påtagligt. De som gick ut i förvärvsarbete, som sjuksköterskor, lärarinnor eller postfröknar uppfattade ofta sitt yrke som ett kall, vilket uteslöt äktenskap. De gjorde betydelsefulla samhällsinsatser men till priset av att leva i celibat, liksom medeltidens nunnor.

Medan barnen i bondfamiljer och arbetarfamiljer redan kom ut i arbetslivet efter konfirmationen har vi i vårt eget utbildningssamhälle på nytt fått en »lång ungdom» och därmed en öppning för föräktenskapliga förbindelser, fast numera med samma mönster för kvinnor som för män. Ett alternativ för dem som vill spara de sexuella erfarenheterna till äktenskapet är att gifta sig tidigt. Detta är även brukligt i fundamentalistiska kretsar i våra dagar. Man går oskuldsfullt in i äktenskapet, men också utan erfarenheter om samlivets problem, medan andra provar sig fram dessförinnan.

Oavsett om man gifter sig tidigt eller sent anpassas bröllopet efter lägenhet. Det betydde i gången tid t.ex. i Sydsverige att man gärna höll bröllop under julen, från annandagen och framåt. Då hade man nyligen slaktat och hade mat i huset. Däremot var det i äldre tid

De stackars gamla flickornas klagan.

Här hvar höfjigt finger ej minsten,
 Enast två humnit våra trätti är;
 Äre vår kärlek emmanen värt stulen,
 Ty blott mynt, ej kärlek han förläre.

Om jag vedat mitt fattighomans brinna,
 Men han kärlek blott för pengar höll,
 Sparje framt of bröllop medt skrymsa
 Men, att lida, det vill gif of trätti!

M 219. P. A. Huldberg, Stockholm, Färglitografiska Kåp.

»De gamla ungmörnans klagan». Färglitografi från Neuruppin, utgiven av P.A. Huldberg, Stockholm. Kungliga biblioteket.

förbjudet att hålla bröllop under julfastan och påskfastan. I övre Sverige, där avstånden var stora, kombinerades bröllopen med de stora kyrkhelgerna. Vigselsböckerna på Sollerön i Dalarna visar att under söndagarna omkring påsk ägde formliga massvigningar rum.

Vigsel i ett allmogehem. Oljemålning av Vemmenhögmålaren Ola Larsson. Foto: Kulturen, Lund.

Sommaren var däremot en olämplig tidpunkt eftersom kvinnorna då uppehöll sig på fäbodarna långt från by och bygd.

Riksstatistiken visar att maj, men framför allt juli numera är de främsta vigselmånaderna. Detta har uppenbarligen samband med semestern, men säkert också med att man då kan ha lyckan att få en vacker bröllopsdag. Pingst- och midsommarafton är de stora brölloshelgerna under sommarhalvåret.

Kyrkbröllop eller hemmavigsel?

Livets högtider var i äldre tid nära knutna till kyrkan och till söndagens gudstjänst. Före högmässan kunde både barndop, kyrktågning, vigsel och jordfästning äga rum vartill kom olika former av skrift och förhör. Kyrkans karaktär av öppet hus för alla sockenbor gav varje kyrkibesökare insyn i allt vad som skedde.

I en patronatsförsamling sökte patronus dock ofta att skaffa sig och sin familj ett litet privat utrymme, t.ex. på en inglasad läktare, dit man kunde komma och gå oförmärkt. Tidigt märks även en tendens bland adeln att skaffa egna kapell och huspredikanter där de utan samröre med sockenmenigheten kunde fira gudstjänst och betjänas med förrättningar. Inte bara önskan att distansera sig från

folk med lägre status utan också kravet på ökad komfort bidrog härtill.

Detta ledde till att vigslarna drogs bort från sockenkyrkan och hölls hemma i husen. Så var också fallet bland det förnämre borgerskapet i storstäderna redan vid början av 1600-talet. Med modets kraft spred sig seden också till tjänstemän och hantverkare i de medelstora städerna. Hemmavigslarna förlades därvid automatiskt till vardagar. I finrummet anordnades ett altare och framför detta knäföll brudparet på en gemensam brudpall, då prästen läste välsignelsen över dem.

Enkelt folk vigdes fortfarande i kyrkan i anslutning till gudstjänsterna. Av praktiska skäl flyttades vigslarna också här till prästgården eller pastorsexpeditionen, där det inte fanns samma krav på klädseln som i kyrkan (Gustafsson 1950:106 ff.).

Bröllopet som övergångsrit

Bröllopet är en rite de passage, en övergångsrit. Det betyder att brud och brudgum före, under och efter bröllopet inte är riktigt samma personer. Att gifta sig betydde att gå in i äkta ståndet. Efter makens frånfälle överfördes änkan automatiskt till änkeståndet. Varje »stånd» hade sina förmåner och förpliktelser. Den sexuella samvaron t.ex. hör ideellt sett endast till äkta ståndet.

Det första momentet i en övergångsrit innebär separation. Det betyder att både den blivande bruden och brudgummen säger farväl till sitt tidigare levnadsmönster med dess större umgängesfrihet. Brudbadet var ett moment som ursprungligen medförde kultisk rening. Bruden betjänades därvid av sina väninnor eller tärnor, som de kallas i bröllopsammanhang. I högreståndskretsar samlades de för att binda den myrtenkrona och krans som var bruklig vid 1800-talets mitt. Den gemensamma bindningen blev ett farväl till bruden, även om det inte angavs som skäl för det enkönade mötet (Rundquist 1989:96).

Ju starkare en yngling eller ungmö varit infogad i en social gemenskap desto kraftigare markerades separationen från denna. Trots att vi lever i ett samhälle där män och kvinnor utbildas och arbetar tillsammans är svensexan och möhippan alltjämt enkönade. Bruden avfestas av sina flickvänner, brudgummen av sina pojkvänner. Alkoholen gör det lättare att göra sådant som annars är tabu-

Arrangörerna till den troligen första »mösexan» i Sala. Foto: Nordiska museet.

erat. Men det finns också en mängd symboliska markeringar som framförallt pekar framåt och därmed har sexuell prägel. På liknande sätt som vid insparkningsfesterna vid universitet och högskolor skändas bruden och brudgummen av sina vänner. I synnerhet om bröllopet kommer att hållas i en trängre krets blir möhippor och svensxor det enda tillfället för vännerna att göra sig påmindra och samtidigt ha chans att avläsa effekten. Därvid får skändningen en inverterad betydelse. Den utgör i grund och botten en form av hedersbevisning eller en lyckospark (Hellspång 1969).

Separationsriten följs av en situation då brudparet är statuslösa. De är brudgum och brud och som sådana egentligen passiviserade. Vid möhippor och svensexor har de bara att lyda och underkasta sig. Vid bröllopet har de inga förpliktelser gentemot omvärlden. Enbart gentemot varandra. Men innan bröllopet är slut blir de också »insparkade» i den nya sociala gemenskapen. I våra dagar kanske på ett så oskyldigt sätt som genom att man kastar risgryn på dem utanför kyrkporten. I äldre tid betydligt mera handgripligt t.ex. genom att de rövades från de ogiftas lag till de giftas. Bruden fick de gifta kvinnornas huvudbonad, brudgummen fick hatt och käpp osv.

Samtycke gör äktenskapet

Den nya livsfasen medförde rätt till gemensamt könsumgänge utan att detta kan ifrågasättas av någon. Könsumgänget hade å andra sidan dubbla funktioner: att maximera lyckokänslorna och att vara ett led i reproduktionen. Därmed får det både en lockande och en pliktuppfyllande karaktär.

Men vem tar avgörandet i sina händer, att förbindelsen är lämplig eller olämplig, önskvärd eller icke önskvärd? Samhället, kyrkan, föräldrarna eller brudparet? Och vilket alternativ är i så fall det bästa?

»Consensus facit nuptias» – samtycke gör äktenskapet, lyder en gammal regel. Äktenskapet är principiellt baserat på parternas egen överenskommelse, inte på föräldrarnas önskan eller på vigselns form. Regler för samlevnad har funnits långt före kyrkan i vårt land. Kyrkan lyckades aldrig sätta dem helt ur spel, men bidrog snarare till att komplicera dem. Föräldrarna å sin sida hade såväl inom borgerliga kretsar som på det starkt socialt skiktade sydsvenska bondlandet, stora möjligheter att arrangera strategiska äktenskap. De hade erfarenhet av det fanns annat än kärlek och känslor att bygga ett äktenskap på.

Kyrkolagen av 1686 räknar med en sådan styrning, varför den inskräper att: »Föräldrar och förmyndare, skola icke missbruka denna sin myndighet, och antingen för sin egen fördel, eller andra fåfänga orsaker, barnen, till deras stora skada och fara, uppehålla och förhindra ifrån ett lagligt och ärligt äktenskap; fast mindre tvinga dem, att gifta sig med den de ej hava vilja, evad för skäl eljest till giftermålet synas styrka.»

»Bönemannen». Oljemålning av Jacob Kulle, 1880. Malmö museum. Foto: Ulla Berttsson.

Trolovningen var ingen privat handling utan måste ingås med vittnen. Den bekräftades med handslag – liksom andra viktigare avtal – och gåvoväxling, även om kyrkolagen inte satte detta som något villkor. Vid trolovningens återgång återlämnades även gåvorna. Trolovningen gällde som äktenskap och ansågs medföra rätt till samlevnad.

Trolovning i Herrestads härad i Skåne. Oljemålning av Niels Simonsen. Foto: Statens Museum for kunst, Köpenhamn.

Trolovning kontra vigsel

Från kyrkans sida var det önskvärt men föga realistiskt att söka ersätta trolovning med vigsel. Trolovningen var ett gammalt folkligt institut och den kunde i vissa trakter föregås av kontakter mellan respektive föräldrar för att undersöka den materiella standarden hos den andra parten. Kyrkolagen av 1686 talar fortfarande om trolovning, men folket skulle förmanas att undvika »till lång tid anstående trolovningar». Biskoparna inskräppte detta vid sina visitationer. Matthias Steuchius som fått uppgiften att införa svensk kyrkopraxis i Lunds stift kunde vid sina visitationer 1697 konstatera att tiden mellan trolovning och vigsel ofta bara var tre veckor, dvs. precis så lång tid som behövdes för att lysningen skulle kunna ske. Det förefaller dock som om trolovningen vid denna tid var en större fest än bröllopet. Först genom 1734 års lag blev den kyrkliga vigseln obligatorisk.

En leksandsbonde kommer till prostens med sina två söner och blivande sonhustru för lysningsförhör. Ur Svenska Nationaldräkter, tecknade av Robert Wilhelm Ekman 1847.

Eftersom prästen inte sällan var med vid trolovningen kunde han ju redan då välsigna förbindelsen. Att kyrkan ändå eftersträvade vigsel inför hela kyrkomenigheten sammanhänger med kyrkotukten. Efter reformationen utnyttjade kyrkan alla förrättningar till att utöva kyrkotukt. Den princip som därvid tillämpades var att hedra respektive vanhedra. Bröllopsdagen kallades inte utan rätt för hederdag, men detta blev den bara i de fall man respekterat kyrkans krav att spara samlevnaden till efter bröllopet.

Lysningen som kontrollstation

Att kyrkan ville skjuta på samlevnaden tills trolovningen följts av vigsel motiverades knappast främst av moraliska orsaker utan av kyrkorättsliga skäl. Ett äktenskap måste nämligen föregås av kon-

troll av att parterna var behöriga att ingå äktenskap. Hinder här-
emot utgjorde enligt kanonisk rätt dels nära släktskap, dels vissa
sjukdomar, senare också bristande kristendomskunskap.

En man som uppnått behörig ålder kunde tala för sig själv inför
prästen. Kom han från främmande socken måste han medföra be-
vis, att han var »till äktenskap ledig». En hantverkargesäll, som fört
en ambulerande tillvaro, kunde rent av göra klokt i att även uppvisa
en annons om jävshänvisning i Post- och Inrikes Tidningar. Kvin-
nan däremot måste ha sällskap av sin giftoman, vanligen fadern el-
ler, om denne var avliden, en bror eller annan manlig släkting. Vid
lysningen måste hon alltså i förväg ha försäkrat sig om giftoman-
nens medgivande. Först genom den nya giftermålsbalken 1920 blev
de båda kontrahenterna helt likställda.

Hindersprövningen kallades »lysning» och den skedde från pre-
dikstolen tre söndagar i följd. Den var baserad på praxis att varje
hushåll i socknen var representerat vid söndagens högmässa.

Kyrkans krav på kunskap i kristendomens huvudstycken sam-
manhängde med att kommunionen utgjorde en del av vigseln, den
s.k. brudmässan. Enligt Luther var kunskapen om kristendomens

Käpp och krycka, fö-
remål med symbolisk
innebörd. Gåva till
folkskolläraren Lars
Nilsson och Kristina
Larsdotter vid deras
lysning 1873. Foto:
Folklivsarkivet, Lund.

huvudtankar och nattvardens innebörd en förutsättning för deltagande i kommunionen. Bristande kristendoms-kunskaper utgjorde därför ett äktenskapshinder, och under loppet av 1600-talet ökade kunskapskraven. Kontrollen – särskilt av de tio buden med förklaringar – utfördes av prästen i samband med att paret anhöll om lysning. Efterhand som ungdomen genom konfirmationsberedelsen och den obligatoriska folkskolan fick lilla katekesen inpräntad, och kunskaperna prövade vid husförhören, blev det särskilda lysningsförhöret ofta överflödigt. Under 1800-talet skedde en successiv uppluckring av seden. I Västerås stift hölls t.ex. i början av 1870-talet lysningsförhör bara i omkring en tredjedel av församlingarna. Längst levde de kvar i övre Dalarna, men mot slutet av seklet hade de försvunnit också där. I slutskedet blev de enskilda prästernas inställning avgörande (Bringéus 1969). Långt dessförinnan – eller närmare bestämt genom kyrkohandboken 1693 – hade brudmässan lösgjorts från nattvardsfirandet och enbart fått karaktär av en bön som »mässades».

Brudkronan som distinktionssymbol

I »Svenska folket» (2:135) säger August Strindberg, att lagstiftningen på Karl den XI:s tid »ville göra hela nationen till en armé med distinktioner; således fick icke en ringa man, vore han aldrig så musikalisk, hava mer än två spelmän, en bättre man fyra, och en rådman med vederlikar sex». I själva verket föregriper han här den franske antropologen Pierre Bourdieus begrepp »distinction» och applicerar det just på bröllopet. I det kommandostyrda Sverige skapades sociala åtskillnader genom s.k. överflödsförordningar på rikspanet och genom lokala stadgor i städerna och socknarna. Kyrkan använde en liknande strategi för att åstadkomma distinktioner på det sedliga området, för att skilja de tuktiga och de otuktiga. Genom yttre synliga tecken – framförallt brudskruden – tydliggjorde man den »inre», inte alltid synliga statusen. Uppmärksamheten koncentrerades därmed på bruden.

Endast virgo intacta hade i princip rätt att bära brudkrona. Denna var det synliga tecknet på hennes oskuld. Morgongåvan var i sin tur den kyska brudens belöning. Denna kunde bestå såväl av fast egendom som lösöre eller pengar.

Brudkrona från Skepparslövs kyrka. Daterad 1597 och tillverkad av Hans guldsmed, Vä, utanför Kristianstad. Foto: Kristianstads Länsmuseum.

Om det ändå skulle visa sig att bruden inte haft rätt att bära kronan fick mannen erlägga böter till kyrkan. Pengarna behövdes för att »putsa kronan» och återge den sin glans.

Genom att kyrkan ägde kronan hade kyrkan också kontrollen av brudarnas status. Tog man betalt för lånet av kronan så kunde det bli dubbelt så dyrt för dem som »legat bort sig». Nu tillhör emellertid inte brudkronan kyrkans »vasa sacra». Landskapslagarna t.ex. påbjuder inte kyrkan att hålla krona till socknens brudar. Det förekom i stället att man lånade en Mariakrona från någon helgonskulptur i samband med vigseln. Eftersom Maria var jungfru måste bruden vara Maria lik. Detta förklarar den »laddning» som var förknippad med brudkronan. Det förklarar också varför en änka aldrig tilläts att bära krona om hon gifte sig på nytt.

Å andra sidan avbildas Maria ofta enbart med utslaget hår, alltså som en ungmö. Där brudkrona saknades kunde därför bruden gå till altaret med bart huvud eller med jungfrukrans. Biskop Steuchius fann sålunda vid sina visitationer 1697 att uppe i nordöstra Skåne hade man liksom i de gammalsvenska landskapen brudkrona vid bröllopen. En av de allra äldsta och vackraste brudkronorna i vårt land härstammar i själva verket från Vä utanför Kristianstad. Men

på andra håll i stiftet brukades ingen krona. Här kom bruden med bart, utslaget hår ifall hon var oskuld.

I det gamla danska landet Skåne hade man inte hållit så strängt på distinktionen mellan »äkta» och »oäkta» brudar visar Steuchius visitationsprotokoll. Den svenska praxisen krävde däremot större tydlighet. I Simris och Nöbbelövs socknar i sydöstra Skåne påträffade biskopen »den seden att oäkta brudar gå med en röd klut på huvudet, att någon åtskillnad må vara emellan dem som ärliga äro». Den röda kluten kallades på folkligt språk för »horklut». Den gamle komministern och hedersdoktorn Erik Modin i Multrå i Ångermanland har berättat om hur han en gång fick göra en döende kvinna tjänsten att ta bort en sådan klut ur hennes klädskåp och därmed befria henne från ett trauma som plågat henne alltsedan ungdomen.

I själva verket var »horkluten» dock inte något kyrkligt påfund utan folkets eget sätt att göra en distinktion mellan de unga kvinnorna. I Skåne förekom det rentav en årlig kontroll av deras status genom att man mjölkade dem och därmed kontrollerade att de inte fött barn i lönnedom. Som Jonas Frykman visat utgjorde »horan» en potentiell risk för de gifta kvinnorna i samhället. Därför var de så angelägna att utmärka henne. Skammen var å andra sidan mindre i norra Sverige, där förbindelsen ofta legaliserades i efterhand, medan männen i det socialt skiktade Sydsverige sällan gifte sig med den kvinna som de rätt med barn utom äktenskapet.

Redan i den danske kung Hans stadga från 1496 påbjuds att horor skulle bära särskilda luvor. Dessa skulle vara till hälften röda och till hälften svarta (Björkvist 1941:105).

Efter vigseln fick kvinnan inte längre bära håret bart till lockelse för manfolk. Det skulle sedesamt täckas av kluten eller – där man i stället brukade bindmössa eller s.k. ungmorshätta – helt enkelt klipplas av.

Självfallet var det lättare för både kyrkan och folket att utöva social kontroll i små samhällen än i stora, liksom i de stabila samhällena i motsats till de mobila. I städerna blev det praktiskt taget omöjligt. Prästens uppgift blir efter hand bara att bokföra »äkta» och »oäkta» födslar.

Brudgumskappa och brudklänning som ståndstecken

I sin kända sockenbeskrivning från Delsbo 1737 skriver prosten Lenaeus: »Med prästkrage och långkappa inställer sig brudgummen på vigselfdagen i kyrkan, att han icke skall giva sin brud efter, som då med krona och annan grannlåt prålar.»

Det bruk som Delsboprosten beskriver var inte säreget för hans egen socken utan förekom i hela Hälsingland liksom i angränsande landskap vid denna tid (Bringéus 1966). Detta sammanhänger med att skillnaden mellan allmogedräkten och den ståndsmässiga dräkten i de norrländska kustbygderna inte var lika stor som i andra delar av landet. Kappan var av svart kläde, kamlott eller grovt tyg.

Under 1600-talet hörde den långa svarta kappan till den ståndsmässiga dräkten och var inte något speciellt prästerligt plagg. Först senare blir den prästeståndets speciella dräktattribut liksom kragen. Att »mista kappa och krage» blev rentav liktydigt med avsättning från prästämbetet. I de norrländska socknarna fanns det inte så många ståndspersoner att efterapa utom prästen. Att det blev ett mode att låna prästkappan sammanhänger med att denna vanligen tillhörde kyrkan och att uthyrningen också gav kyrkan en liten inkomst. Ett stickprov i kyrkoräkenskaperna från Skogs socken i Hälsingland, visar att vid 82 av 116 vigslar, som förekom under åren 1716–1737, erlades kappepengar, vilket t.o.m. något översteg det antal vigslar varvid man betalade kronopengar för lån av kyrkans brudkrona. Att hyra ut prästkragar, som måste tvättas, stärkas och strykas stötte på praktiska svårigheter. Därför utbyttes prästkragen vanligen mot en halsduk.

Efter hand som prästkappan inte bara blev ett prästplagg utan också ett liturgiskt plagg började brudgummens utstyrsel att te sig som »något särdeles», ja rentav som »orimlig». Prästerna, som tidigare i kapputhyrningen såg ett medel att stärka kyrkokassorna och att vidmakthålla tukt och sedlighet genom att förbehålla kappan åt de brudgummar som var förtjänta av sådan heder, tog nu själva initiativet till brukets avskaffande. Detta kunde ske effektivt nog genom ett sockenstämmobeslut, vars efterföljd i detta fall var lätt att kontrollera.

Principen att efterapa de högre stånden i klädedräkten vid brölloppen bestod likväl. Från Bergsjö och Hassela i Hälsingland omtalas

Skånsk brud, iförd sin bruddräkt, 1592. Akvarell i Augustin von Mörsbergs resebeskrivning i Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek, Erfurt.

Bruden och brudsätan färdas åkande till kyrkan. Utsnitt av bonadsmålning av Per Svensson i Duvhult, Småland 1848. Foto: Schweizerisches Museum für Volkskunde, Basel.

t.ex. 1793, att några »börjat kläda sig på stadsvis och såsom ståndspersoner». På något håll imiterades även den svenska dräkten som påbudits av Gustav III för alla utom allmogen. Från Skogs socken heter det 1790 att de vackra klädesrockarna som brukades vid bröllopen »i senare åren av en del blivit gjorda till jackor med västar likt nyare dräkten». På många håll i landet imiterade brudgummarna den militära uniformen. Särskilt vanligt var det att bära ett s.k. gehäng från vänstra axeln neråt högra sidan, där det fästes i bältet (Bringéus 1967:116).

Till ståndsmässig klädsel vid denna tid hörde även peruk och pudrat hår. Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791 visar att brudgummarna åtminstone lät pudra sitt hår samtidigt som brudarna på sin bröllopsdag uppträdde i löshår. Själva brudklänningen var här också svart i likhet med bruket hos de högre stånden, ett mode som bröts först med empiren.

Under senare hälften av 1800-talet blev fracken det borgerliga högtidsplagget och den kom efter hand att nyttjas av brudgummar inom alla samhällsklasser vid kyrkbröllop. Säkert var det många brudgummar som i likhet med min farfar på 1880-talet kände sig bortkommen i detta plagg och hellre ville viga i bonjour.

Mest exotisk tedde sig brudklänningen längst i söder och längst i norr. Den äldsta avbildningen av en festpydd brud möter oss från nordvästra Skåne i slutet av 1500-talet. Den dräkt hon bär präglas ännu av 1500-talets och renässansens välstånd. Brudkronan påminner om den ovannämnda från Vä. Men mest karaktäristiskt är likväl de långa länkarna av silver i form av utstansade bokstäver som hänger ner liksom det praktfulla silverbältet. Liknande silverbälten har i sen tid brukats till den lapska högtidsdräkten, där silversmyckena även prydde bröstet.

Till de förnämsta silverprydnaderna i Skåne hörde de runda smycken på vilka ingraverats bokstäverna INRI. De kallades på folkets språk för »Jössenamnsilver» och brukades säkert inte bara som prydnad utan också som skydd. Som dräktforskaren Sigfrid Svensson visat, fortsatte silversmederna i de skånska städerna långt efter reformationen att tillverka smycken med jungfru Marias bild (Svensson 1979:69 f.).

Brudens ståndsmässiga klädnad krävde särskild kunskap av brudkläderskan. Därför var det ofta prästfrun som fick bistå brudarna härmed. Det fanns även prästhustrur som mot betalning hyrde ut allehanda grannlåt till socknens brudar. Brudkläderskan eller »brudsåtan» åkte i samma vagn som bruden till kyrkan.

Vigseln

År 1988 ingicks 62% av vigslarna enligt Svenska kyrkans ordning, 6% inom andra samfund medan 32% var borgerliga. Den kyrkliga vigseln har alltså fortfarande en stark ställning i vårt land, delvis kanske därför att den har full rättsverkan och inte bara utgör en välsignelse av en obligatorisk borgerlig vigsel som i många andra länder.

Just i samband med livets högtider spelar traditionen en stor roll i många familjer. Man kanske vill viga i samma kyrka som föräldrarna en gång vigts i. Men också för ungdomar som är engagerade i folkdans- och spelmansrörelser blir kyrkvigseln naturlig, därför att

»Brudstass i Unnaryd den 28 juni 1874». Blyertsteckning av Bengt Nordenberg. Kulturens arkiv.

den möjliggör en sådan inramning som man gärna vill ha. Valet av vigselform torde dock som regel ske mera med hänsyn till praktiska omständigheter än till ideologiska skäl. Detta betyder inte att en nutida kyrkvigsel sker rent slentrianmässigt. Officianten brukar numera någon dag tidigare tala med brudparet om den kyrkliga vigselns innebörd, något som också kan understrykas i det vigseltal som ingår i vigslerceremonin.

Bruket att inleda ett kyrkbröllop med klockringning är en 1900-talstradition, som dock tycks bli allt vanligare. På Gotland och i Skåne var det däremot i äldre tid vanligt att man kimmade med kyrkklockorna då brudstassen nalkades kyrkan. Det innebar att klockaren slog med träklubbor eller små stenar på klockmanteln i olika höjd och takt, varigenom kyrkklockan fungerade som ett litet klockspel (Bringéus 1958).

Brudföljet nalkades i äldre tid kyrkan med trumslagare i spetsen. Sådant »brudebång», som kyrkolagen kallar det, var dock förbjudet under fastan. Senare var det blåsinstrument och fioler som ledde brudföljet fram till kyrkporten. Inne i kyrkan tilläts däremot inte alltid spelmansmusik. Under 1800-talet tog orglarna över musiken inne i själva kyrkorummet, men ofta spelade organisterna fortfarande marscher ur den profana repertoaren.

Under högmässan hade brudparet en särskild hedersplats framme i koret. Brudbänken var ofta vackert snidad och målad. Kuddarna medfördes vanligen av brudridarna och de tycks ha haft en smått rituell betydelse.

Den viktigaste symbolhandlingen vid vigseln är överlämnandet av ringen, som brudgummen, sedan den blivit välsignad av vigselförrät-

Vigsel med päll. Blyertsteckning av Bengt Nordenberg. Kulturens arkiv.

Risgrynen haglar över Görel Bringéus och Johan Svan efter vigseln i Vitaby kryka sommaren 1991. Foto: Ingemar D. Kristiansen.

taren, sätter på brudens vänstra ringfinger. Bruket att använda slät guldring som trolovnings- eller vigselring har växt fram så småningom under konkurrens med andra ringformer. I våra dagar har det åter blivit vanligt att använda andra ringar än den släta guldringen, samtidigt som det blivit mindre brukligt att gifta kvinnor bär dubbla ringar. Enligt vigselritualet i kyrkohandboken (1986) kan numera även ömsesidigt utbyte av ringar ske mellan brud och brudgum. Överhuvudtaget ger det nya vigselritualet möjligheter till variationer och större aktivt deltagande av tärna och marskalk än vad som tidigare varit möjligt. Den höjda kyrkomusikaliska nivån under senare tid bidrar också till att göra en kyrkvigsel till ett vackert minne. Det traditionella ateljékortet i samband med bröllopet ersätts numera ofta av mera livfulla amatörbilder, inte sällan jämsides med videofilm.

Väl utanför kyrkportarna överhöljes brudparen i vårt land nästan undantagslöst av risgryn, som de närmaste anförvanterna eller vän-

Hemmavigsel. Brudpar med gäster i Skurup omkring 1900. Foto: Folkklivsarkivet, Lund.

nerna medfört. Bruket har internationellt ursprung och är hos oss känt sedan slutet av förra seklet. Den bakomliggande tanken är att önska brudparet fruktsamhet. Tidigare brukades sädeskorn i samma syfte.

Bröllopsbordet

Vid nutida bröllop dukas bröllopsbordet bara en gång, vanligen till middag på kvällen, undantagsvis till lunch vid förmiddagsbröllop. I äldre tid, då färden till och från bröllophus och kyrka tog lång tid, och festen utgjorde ett mera ovanligt avbrott mot vardagslivet än i våra dagar, tog man sig god tid. Att bröllopet stod i dagarna tre var inte bara ett talesätt. Kyrkvärden Lasse i Lassaberg har givit en detaljerad skildring av de många måltiderna i S. Unnaryd i början av 1800-talet (Bringéus 1967).

Steken spelades in vid bröllopsmåltiden på liknande sätt som Lorenzo Magalottis illustration från 1674 visar. Foto: Nordiska museet.

Att det finns så talrika skildringar om bröllopsmåltider från äldre tid har två orsaker. Dels erbjöd bröllopsbordet en provkarta på det allra bästa man kunde åstadkomma i matväg. Dels var en bröllopsmåltid baserad på sammanskott eller förning från alla deltagande hushåll. Endast drycken bestods av värdfolket.

Från Rättvik omtalar t.ex. Carl Linnaeus i sin Dalaresa: »I bondegästebuden i Rättviks socken tager var bonde med sig sin matsäck, lägga upp för sig på bordet var och en sin kost, dock på samma bord, varvid bruden och brudgummen sitter. Men brudens föräldrar laga allenast mat för prästen och de förnämare.» På ett annat ställe i Dalaresan heter det: »Till bröllop förer var och en av gästerna i Floda socken sin vissa tribut, har ock makt att bjuda med sig vem han vill, allenast för honom presteras prestanda.» I det egalitära Dalarna var således bröllopen mycket öppna tillställningar och utan den prestige som präglade de sydsvenska bröllopen ifråga om förning och placering.

Vid brudens plats stod en tallrik på vilken hon lade upp lite av varje rätt. Denna tallrik fick senare någon tillstädeskommen tiggare, som kvitterade vänligheten genom att i vida kretsar sprida ryktet om bröllopets ståtlighet. Genom penninginsamlingar till de fattiga kunde de burgna nödortfigt ursäktat sitt eget överdåd.

Bröllopsmåltiden speglar festmaten under olika tider och i olika regionala och sociala miljöer. Den äldsta skildringen av bröllopskosten, som ingår i en resebeskrivning från 1500-talets slut, visar att man i stor utsträckning serverade kall mat av den typ som ingick i förrådshushållningen. Avslutningen utgjordes dock av varm gröt med smält smör, vilket påminner om Breughels skildring av ett flamländskt bröllop (Bringéus 1973).

1600-talet var inte bara de stora krigens utan också de stora kalasens tid. Också måltiderna präglades av barockens prakt. Maten bars fram i flera omgångar och drycken serverades från en särskild skänk. Måltidsrätterna interfolierades med musik. När steken, den mest prestigefyllda av alla rätter, bars in, spelades en särskild steklåt, och så var också fallet när brudgröten serverades som avslutning på måltiden.

Måltidernas överdåd var tidvis så stort att rätternas antal måste regleras genom särskilda överflödsförordningar. Å andra sidan kunde de förnäma särskilja sig från övriga samhällsklasser också genom att inskränka förtäringen till vin och konfekt. Detta mode tycks ha slagit igenom på 1830-talet. Den mindre bemedlade familjens heder naggades inte i kanten. På 1870-talet, då konfektbröllop blivit högsta mode i societeten kunde ett sådant kalas vara nog så påkostat. Med sig hem bar man sockeränglar som förvarades på hyllor och bord i det sena 1800-talets hem (Rundquist 1989:107 ff).

Bönderna lät sig dock inte imponeras av sådana nymodigheter utan fortsatte med sina bröllopskalas på traditionellt vis. Matbordet fungerade som en rangordnare och vid varje måltid bekräftades den sociala strukturen också genom de skålar som dracks. Prästens deltagande i måltiden motiverades måhända ursprungligen av hans funktion vid sängledningen. Men hans närvaro bidrog även till att måltiden fick en högtidligare inramning med bordsböner och bordspsalmer, även om det var klockaren som tog upp dem. Också där bordsbönen försvunnit vid vardagsmåltiderna bibehölls den som högtidsritual. Den hörde till seden och utgjorde inget särmarke för särskilt fromma familjer.

Bröllopet i Kana. Utsnitt ur bonadsmålning. Foto: Folklivsarkivet, Lund.

Bröllop och andra bondkalas var naturligtvis också utmärkta tillfällen för prästfar och prästmor att lära känna sin sockenmenighet. Likväl stannade prästfolket sällan över natten. Deras färd sågs ofta med lättnad, eftersom man därefter kunde umgås mera otvunget. Till allmänt förekommande nöjen hörde under 1600- och 1700-talen att rimma då man åt gäddans lever. Vid bröllopen hade dessa rim ofta erotiska syftningar, liksom de senare grötrimmen och våra dagars bröllopstelegram (Bringéus 1989).

Också ett bröllop har ett slut. Detta markerades på sina håll genom att kallskålen bars in. Denna dryck med iblandade brödbitar, utgjorde ett tecken för alla till uppbrott.

Bröllopsgåvor och danspengar

Så länge det var obligatoriskt att ett planerat äktenskap skulle pålysas tre söndagar i rad i kvinnans hemförsamling brukade lysningen

Bruddansen. Utsnitt ur bonadsmålning. Foto: Folkklivsarkivet, Lund.

följas av en mottagning. Vanligen infann sig släkten första lysnings-söndagen och vännerna andra söndagen för att gratulera och överlämna presenter. Mottagningen kunde vid ett tillfälle vara i fästmöns och vid ett annat tillfälle vara i fästmannens hem, vilket meddelades genom annons i lokaltidningarna.

Fr.o.m. den 1 juli 1969 är lysningen frivillig och sker endast vid ett tillfälle. Den obligatoriska lysningens upphörande var närmast en följd av religionsfrihetsprincipen. Lysningen var nämligen för-enad med en kort förbön. Sedan hinderlöshetsbevis från den 1 juli 1991 inte längre meddelas av pastorsämbetet utan av den myndighet som ansvarar för folkbokföringen har detta medfört att lysningen nästan helt upphört. Detta hindrar inte att »lysningsskaffe» ändå förekommer varvid presenter kan överlämnas (Bringéus 1969).

Det vanliga är dock att presenter till brudparet från bröllopgä-sterna överlämnas direkt i samband med bröllopsmåltiden. Detta in-bebär i själva verket en återgång till ett äldre sedmönster. Till själva

bröllopet hörde nämligen i gången tid, att man överlämnade en gåva – fast i kontanter.

Bröllopsgåvan skulle med en sentida term kunna betraktas som ett bosättningsbidrag eller snarare bosättningslån, eftersom gåvan skulle återgäldas till andra brudpar inom bjudlaget vid senare tillfälle.

Både gåvan och dess storlek var frivillig, men den överlämnades inte anonymt utan omtalades högt av prästen medan klockaren eller någon annan förde anteckningar om givaren och gåvan i ett särskilt protokoll. Seden är känd i större delen av vårt land liksom på kontinenten. De stora rödmålade träbollarna i museerna anses ha brukats just vid gåvoöverlämningen. Som tack för varje gåva överräcktes en sup eller ett glas vin, en kaka eller en bit bröd. Ibland ackompanjerades ritualen av en skänklåt. Protokollföringen av bröllopsgåvorna visar indirekt att gåvoöverlämnandet ingick i ett bytessystem med rättslig verkan.

Lundaetnologen Gunilla Kjellman har visat att brudgåvorna spelade en särskilt stor roll i norra Sverige. Hon summerar: »Bakom döljer sig ett välutvecklat och strängt reglerat låneväsen, ett det etablerade agrarsamhällets rationella reciprocitetssystem, skapat för att hjälpa den egna släktens, gruppens och bygdens ungdomar till en position jämbördig med den äldre generationens» (Kjellman 1979). När gåvor inte längre besvarades med gengåvor upphörde den institutionaliserade seden.

Vid bröllopet förekom det även en extra beskattning av bröllopsgästerna under uppslupna former. Det kallades att »ge vaggpengar». I Härjedalen lades pengarna i en riktig vagga, men oftast var beteckningen »vaggpengar» endast en metafor.

På andra håll var det vanligt att erlægga danspengar till bruden, någon gång även till brudgummen. Också bröllopsdansen var sedvanemässigt reglerad och hade därför nästan rituell karaktär. Från Enånger i Hälsingland heter det 1790: »Sedan öppnar prästen eller brudgummen dansen med bruden, till dess hela laget kommit i rörelse; dansen varar till dess bruden dansat tvenne gånger med var person i laget även med kvinnökönet och barnen.» Bröllopsdansen var alltså en skyldighet som ingen kunde undandra sig, inte ens prästen, även om den kanske bara markerades med några steg. Att bröllopsdansen – före 1800-talets väckelser – spelade en så stor roll framgår bl.a. av bonadsmålarnas framställning av bröllopet i Kana,

Prästen dansar första dansen med bruden. Teckning av Fritz von Dardel 1837 från ett bondbröllop i Sörmland. Foto: Nordiska museet.

där dansscenen alltid är med. Polskan var den typiska dansen på bröllopen under 1700-talet, vilket uttrycket »brudpolska» alltså minner om.

Brudskådningen

Ett kyrkbröllop var ingen vardagshändelse. Ofta var bröllopen som vi sett koncentrerade till bestämda tider under året. Men ekonomiska orsaker gjorde även att många under 1800-talet gifte sig i tysthet på pastorsexpeditionen och inte höll något bröllopskalas alls. Desto mera uppseende väckte då ett riktigt kyrkbröllop. Folk samlades ofta från när och fjärran för att se på ståten. Ett kyrkbröllop

»En brud på norr» har Fritz von Dardel kallat denna bild som visar hur bruden med sedesamt sänkt huvud beskådas i det burgna borgerliga hemmet. Foto: Nordiska museet.

kunde därför aldrig få en sådan privatkaraktär som i våra dagar. Det fanns ett krav också från utomstående att få skåda glansen och främst då att få se bruden. Bakom detta krav fanns ett mycket starkt sedtryck och det förhöll sig nära nog så att brudskådningen betraktades som en rättighet av var man. Den gav tillfälle att stilla nyfikenheten, men honorerades å andra sidan genom leverop till brudparet.

Brudskådningen kunde ske på olika sätt. Ifrån S. Unnaryd i Småland berättar kyrkvärden Lasse i Lassaberg, att brudparet visade sig efter vigseln ute vid prästgården: »Där låg på gården en mycket stor flat stenhäll, något över en fots höjd på marken, där de uppstego och gingo runtomkring efter varandra. Detta kallades av allmogen för att hava varit på den hete stenen» (Bringéus 1967:122). Uttrycket att »stå på heta stenen» blev liktydigt med att ha synats i sömnarna från alla håll.

Brudvisningarna förekom inte bara på landsbygden utan t.o.m. i huvudstaden. Fram till 1870-talet var de folknöjen i Stockholm. »Det var en rättighet att träda in i patricierhem och överbefolkade hyreskaserner före bröllopet. Om hopen avvisades svarade den med skrik och fysiskt våld. Polisen kom ofta för sent för att hindra slags-

mål och fönsterkrossning», skriver Angela Rundquist. Den brudklädda grevinnan Charlotte Posse stod i november 1845 i två timmar orörlig som en staty mellan marskalkarna som höll i kandelabrar för att belysa den finklädde bruden. Efter en timme slogs dörarna upp för gatans folk varvid bruden måste acceptera öppen kritik eller obeslöjad beundran av kropp, kläder eller utsmyckningar. När spektaklet var över, vände folket och aristokratin varandra ryggen – till nästa brudvisning. I och med att adeln flyttade vigseln från salongen till kyrkan försvann denna form av brudskådning.

Medan brudskådarna i städerna utgjorde en anonym hop förhöll det sig annorlunda på herrgårdarna, där ritualen blev en folklig lyckönskan. Också runt förstukvisten på den stuga där jag skriver denna artikel samlades grannarna för att ropa ut bruden då bröllopet stod för min yngsta syster på 1950-talet.

Sängledningen

Den baldakinförsedda himmelsängen är ett attribut som bl.a. ingår i framställningarna av Marie bebådelse och som här har en särskild betydelse som en slags symbol för hur himmel och jord förenas.

En sådan, nästan liturgisk roll hade även den paradsäng som tillfälligt inbars i rikssalen på Stockholms slott vid kungliga biläger och där brudparet i gästernas närvaro satt under en särskild kyrklig ceremoni, den s.k. sängledningen.

Sängledningen som kyrklig ceremoni utgör en omformning eller sakralisering av en förkristen rättshandling. Enligt Linköpingsmanualen skulle brud och brudgum knäböja framför sängen medan prästen sjöng antifonin »Veni, sancte spiritus», varpå de tog plats på sängen och mottog välsignelsen.

Medan sängledningen efter reformationen förbjöds och försvann i Danmark och Norge fortlevde den i Sverige, fastän det blev brukligt att förrätta ceremonin så fort folket återvänt till bröllopsgården efter vigseln. Denna praxis stadfästes även i kyrkohandboken 1693.

Även långt efter det att sängledningen förlorat sin sakrala betydelse fortlevde den, också i högreståndsmiljö. Platsen för brudparets första natt utrustades med omsorg och kallades brudrum, brudkammare eller bröllopskammare. Granskningen av brudsängen med dess broderade örngottsvar och spetsförsedda lakan underströk att bröllopsnatten inte betraktades som en privat angelägenhet. Att brudpa-

Norskt brudtæppe med motivet de visa och de fåvitska jungfrurna.
Foto: Folklivsarkivet, Lund.

ret i Stockholm vanligen tillbringade bröllopsnatten i sitt eget nya hem hindrade inte en invasion i sängkammaren. Först vid slutet av seklet upphörde detta bruk. Bröllopsnatten hade blivit en privat affär mellan man och kvinna. De nygifta lämnade bröllopfesten ensamma, kanske för att dagen efter anträda en bröllopsresa (Rundquist 1989:110 ff.).

Kyrktagning efter bröllop

Det komplex av riter som är knutna till bröllopet syftar även till en integration varigenom brudparet återinfogas i lokalsamhället. Som en sådan kan man betrakta seden att brudparet vid bröllopets slut undfägnade sina gäster. Men till bröllopet hörde också en särskild kyrklig rit, som i mycket utgör en motsvarighet till den kyrktagning som skedde av kvinnan efter barnsbörd. Den har den latinska benämningen »Introductio post nuptias» eller inledning efter bröllop.

En bakomliggande tanke eller trosuppfattning skulle ha kunnat vara att bruden orenas genom samlaget efter vigseln. Genom att följande söndag undergå en reningsceremoni före gudstjänsten befrias hon liksom barnaföderskan från denna orenhet och kan inta sin kyrkplats bland socknens gifta kvinnor (Gustavsson 1974).

Bruket har haft olika benämningar. I sydvästra Sverie talade man om att »ståta brud», »stassa» eller »visa sig». Dessa benämningar visar att den bakomliggande reningsfunktionen – om den verkligen funnits – ersatts av en prestigefunktion. Denna framhövdes ytterligare genom den klädsel den nygifta hustrun bar. Just i sydvästra Sverige var den sociala skiktningen betydande och det var här av stor vikt att offentligt manifesteras en förändrad social status. Denna underströks ytterligare genom att brudparet gemensamt gick till nattvarden. Redan i kyrkohandboken 1693 hade ju, som vi sett, brudmässan frikopplats från kommunionen. Det är en vacker tanke att de nygifta makarna hade ett behov av att börja sitt nya liv som man och hustru genom att gemensamt ta emot sakramentet. Men parallelliteten med det bruk som förekom söndagen efter barndop att gå till kyrkan för att »hämta håll», är så pass slående, att man inte helt kan utesluta att även rent magiska tankegångar funnits bakom denna kyrkosed.

Litteratur

- Andrén, Åke 1981: *Äktenskap och vigsel idag: Liturgiska utvecklingslinjer*.
- Bergman-Hals, A.-S. 1947: *Joseph Wilhelm Wallander. Biskopsvisitationer i Skåne 1697. Matthias Stenchius (1644–1730). U.å.*
- Björkqvist, Lennart 1941: *Jämtlands folkliga kvinnodräkter*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1958: *Klockringningsseden i Sverige*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1961: *Der Festkreis des Lebens. Schwedische Volkskunde. Quellen, Forschung, Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1. Juni 1961*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1964: *Problem kring kyrklig skrud. Rig.*
- Bringéus, Nils-Arvid 1966: *Gunnar Olof Hylltén-Cavallius som etnolog. En studie kring Wärend och wårdarne*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1966: *Prästkappan som brudgumsplagg hos norrländsk allmoge. Kulturspeglingar. Studier tillägnade Sam Owen Jansson 19 mars 1966*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1967: *Unnarydsborna. Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1969: *Lysning. Fataburen*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1973: *Deltagarobservationer vid ett skånkt bondbryllup 1592. Rig.*
- Bringéus, Nils-Arvid 1981: *Bildlore*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1988: *Årets festseder*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1989: *Von Leberreimen. Acta Visbyensia VIII. Visbysymposiet för historiska vetenskaper 1986*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990: *Bilden som etnologisk kunskapskälla. Allan Elenius (red.), Bilden som vetenskaplig information. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 13–14 april 1989*.
- Carlsson, Lizzie 1965–72: *»Jag giver dig min dotter» 1–2*.
- Franzén, Anne Marie 1968: *Päll. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XIII*.
- Frykman, Jonas 1991: *Mellan mössbränning och champagneyra. J. Frykman–O. Löfgren (red.), Svenska vanor och ovanor*.
- Gustafsson, Berndt 1950: *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning*.
- Gustavsson, Anders 1974: *»Ståta brud». En kyrklig sed i social belysning*.
- Hellspong, Mats 1969: *Svensxor och möhippor. Fataburen*.
- Jeansson, Gabrielle & Kindblom, Inga 1968: *Kring livets högtider i Örkeljunga församling*.
- Kjellman, Gunilla 1979: *Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi*.
- Kvillner, Gabriel 1969: *En studie i giftermålsfält. Fataburen*.
- [Linné, Carl von] 1953: *Linnés Dalaresa Iter Dalecarlicum ... Med utförlig kommentar*.
- Rundquist, Angela 1989: *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*.
- Svensson, Sigfrid 1979: *Folkligt dräktsilver. Ur Kulturens samlingar*.
- Tidström, Anders 1970: *Resa i Dalarna 1765*.

Medeltida bröllop i en stad som Lund

MARIA CINTHIO

I äldsta tid

Med hjälp av de arkeologiska och historiska källorna går det att skapa en bild av folklivet i Lund för omkring tusen år sedan. Bebyggelsen i Skånes första »stad» avvek inte nämnvärt från den på den omgivande landsbygden – gårdskomplex eller enstaka hus byggdes av lerklinat flätverk eller ibland trä. Levnadsomständigheterna var desamma för alla; kyla, värme, rök från härden, latringrop bak knuten och en brunn i närheten. Ändå skiljde sig lundabornas liv från landsortsbefolkningen. Skillnaderna mellan nybyggarsamhället och landsbygden var lika stora då som under nyare tid, kanske ändå större. Människor från när och fjärran, ibland långt ifrån sin gamla gemenskap med dess seder och bruk, skulle skapa sig en ny roll i ett nytt samhälle tillsammans med människor med annorlunda bakgrund.

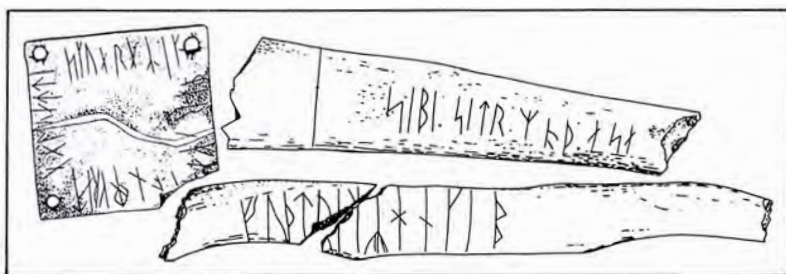
Innan denna föga homogena skara av invånare funnit sin identitet som borgare med självklara sociala mönster, blommade dock kärleken i alla dess former. »Sibbe sitter med Åsa», »måtte Sigvors Ingemar få mina olyckor» och det brutalt nedklottrade »horbocken skall fixa B», skrivet med runor på en bandvävsbricka och små benstycken, talar sitt tydliga språk om känslor och konflikter på detta område. Regelverket kring familjebildandet måste ibland ha varit svårt att upprätthålla i denna mångkulturella miljö, där inte heller kärleken alltid visste av några gränser.

Ett sätt att få en uppfattning om mäns och kvinnors levnadsomständigheter under Lunds allra äldsta tid är att studera dem i deras gravar. Under de senaste decennierna har stora delar av en kyrkogård från stadens grundläggningstid varit föremål för arkeologiska undersökningar. Resultaten härav visar att männen, liksom i andra nybyggarsamhällen, var i flertal, omständigheter, som naturligtvis gjorde deras möjligheter att finna en lämplig hustru mindre. Sättet

att begrava de döda var mycket varierat under denna tid. Genom de arkeologiska fynden vet vi att slaver, tyskar och engelsmän arbetade och levde i Lund. Begravningsstederna verkar ha skiftat mellan olika nationaliteter och olika befolkningsgrupper. Att döma av variationerna i gravskick vad gäller mans- respektive kvinnogravar och deras placering tycks det som om männen från främmande orter, som oftast inte medfört en hustru eller fann någon med samma ursprung på orten, äktade kvinnor från Lund eller trakten häromkring. På samma sätt som ceremonierna vid begravningsarna skiftade, skiftade säkert vissa sedvänjor vid äktenskapets ingående.

En mängd förkristna traditioner, som de visar sig i lagar och sagor, har dock varit gemensamma för de germanska och nordiska folken. Hit hör regelverket kring, och i viss mån de rättsliga konsekvenserna av, äktenskapets ingående. Dessa från början hedniska riter, innefattande fästning, giftermål, brudfärd och sängledning, kan vi märkligt nog följa ända fram till våra dagar.

Vad de första lundaborna, bestående av trälar, hantverkare, köpmän och soldater, alla hade gemensamt var, att de begrovs på ett kristet sätt. De var alltså döpta och i alla fall till namnet kristna. Hur mycket detta verkligen påverkade deras sätt att leva, kan vi endast med vår erfarenhet av människans traditionsbundenhet, gissa oss till. Kyrkan och dess prästerskap hade inte så stort inflytande över individens eller familjens liv under detta missionsskede. Stadfästandet av sakramenten, som skulle följa den kristnes väg genom

1. Runor ristade i Lund på 1000-talet. Bandvävsbricka av ben (c 4,6 cm) med en besvärjelse: »mätte Sigvors Ingemar få mina olyckor aallatti», det sista ordet är en trollformel. Inskriften på den översta benbiten (12 cm) har tytts: »Sibbe sitter med Åsa», på den undre (c 15 cm): »horbocken skall fixa B». KM16688, KM71075:234 och 227. Teckning av Maria Cinthio.

2. Vid fästningsstämman hämtades öl i ämbar och många skålar dracks. På bordet står kåsor eller skålar täljda ur en rot (h 14,2 cm), björk (diam. 15,5 cm) och ask (diam. 12 cm) och ett laggat ämbar (diam. 30 cm). Samtliga föremål är funna i Lund och kan dateras till 1000-talets första hälft. KM59101:3, KM66166:1149 och 2997, KM70361:213.

livet, skedde inte förrän på 1200-talet. Dopet, som under denna tid oftast skedde vid vuxen ålder och kommunionen (nattvarden), var de kristna riter, som gemene man i första hand kom i kontakt med.

Vi kan väl tänka oss att lämpliga äktenskapsförbund i första hand ordnades av de föräldrar, som hade ekonomiska förutsättningar att måna om släktens fortbestånd. Här kan det ha varit fråga om jordägare med säte i Lund, köpmän eller förnämre hantverkare. Det kunde ha gått till så att kvinnans giftoman medelst ett handslag gav löfte om att överlämna henne till mannen – det fornnordiska ordet giptarmål betyder överlåtelse. Denne i sin tur skulle till giftomannen erlægga en gåva vars form och storlek kunde skifta från fall till fall. Gåvan, mundr kom till slut att överlämnas direkt till kvinnan och förblev hennes egendom. Giftoman var kvinnans far eller mor eller, om dessa ej var i livet, närmsta manliga eller gifta, kvinnliga släkting. Trolovningen, avtalet om äktenskaps ingående liksom andra avtal mellan ätter, bekräftades genom fästning. Friare och giftoman kom också överens om dag för fästningsstämman.

Denna dag inleddes i brudens föräldrahem med själva giftermålet. Inför fränder och inbjudna leddes bruden fram till och tog plats i »brudbänken», varpå giftomannen med en formel överlämnade henne till brudgummen. Bägare tömdes både före och efter.

Vid både förnämre och enklare bröllop var brudfärden, då bruden fördes från det gamla till det nya gemensamma hemmet, en av höjdpunkterna. Ordet bröllop kan antagligen härledas ur namnet för detta brud-lopp med sin tillströmning av gäster och nyfikna. Traditionerna kring brudens förflyttande eller hämtning med hennes, respektive brudgummens följen, där personer av olika rang hade olika roller som tex brudförare eller brudkläderska, skiftar från plats till plats under medeltiden. Hur detta gick till i en tidig-medeltida stad är svårt att veta. Här var väl färden oftast varken så lång eller svår som de, vilka skildrats i sagorna och omnämnts i lagarna.

Framme vid mannens gård vidtog det festliga bröllopsfirandet eller fästningsölet. Trots den kristna miljön offrades kanske ett djur, som kunde tillagas till bröllopsmåltiden. Öl hämtades i ämbar och ur skålar drack man gamla gudars och antagligen Kristi, Marias och helgonens minne. Vi vet att ölbrygging förekom i Lund redan före 1000-talets mitt. Dryckesoffer var av naturliga och mänskliga skäl svåra att göra sig av med och transformerades därför mycket snart till ett kristet bruk. Vårt sentida svenska skålande för kung och fosterland, brudpar, värd och värdinna har alltså sitt ursprung redan i forntiden. Att »dricka bröllop» kom det länge att heta.

Till slut stoppade man brudparet i säng för att genom denna ritual tydliggöra brudparets övergång från de ogiftas till de giftas grupp och ge giftermålet laga kraft. Bruden, som liksom brudgummen hade burit sina vackraste kläder, och sitt hår flätat eller fritt hängande, kanske prytt med en lilleslöja (brudlin), skulle hädanefter alltid täcka håret liksom andra gifta kvinnor.

Vid 1000-talets slut, då Lund var biskopssäte och prästerskapet förkunnade sitt budskap i minst elva kyrkor, är det inte otroligt att några brudpar också lät sig välsignas av en präst efter bröllopsfirandet. Innan kyrkan hade börjat öva sitt inflytande på fästning och giftermåls utformande, var månggifte och frilloäktenskap ingenting ovanligt. Inte ens prästernas liv avvek i detta hänseende. Celibatet var ännu inte regel.

3. Ett älskande par och en trolovningsring från 1200 - 1300-talets början. Relieffen dekorerar en skriv- eller vaxtavla av elfenben (b. 4,1 cm). Ringen, formande det viktiga handslaget, kom att bli vanlig som trolovningsring långt fram i tiden. Den har en inskrift: AVE MARIA och är av silver. Båda föremålen är funna i Lund. KM38892:1, KM29913b.

Högmedeltid

För att bli se i vilken mån kyrkan kom att lyckas med att omstöpa gamla ickekristna bröllopsceremonier till att gälla även för de kristna idealen, förflyttar vi oss ett par hundra år framåt i tiden. Lund, Metropolis Daniae, var ett kyrktätt ärkebiskopssäte, där det innanför vallarna i korsvirkeshus och bodar bedrevs betydande handel och hantverk. Här levde ett mycket stort antal präster och ämbetsmän av olika dignitet, en förmögen köpmanna- och borgarklass, enklare hantverkare, arbetare och tiggare, som sov på gatorna. Gillesgemenskapen med dess brödraskap, vilket gav en försäkran både till liv och egendom för hantverkare och köpmän, hade i vissa avseenden ersatt ättegemenskapens regelsystem och trygghet.

Fästningen, giftermålet och sängledningen var om än omstöpta, viktiga delar av bröllopet och hade fortfarande betydelse för de eko-

4. Med kannor och skålar har man »druckit bröllop» på 1200-talet. Kannorna av glaserat lergods, den svarvade pokalen av björk och de laggade skålarna av idegran, flöjten av ben och mungigan av järn är samtliga funna i Lund. (Kannorna och pokalen h. c 20 - 24 cm, skålarna h. c 5,5 - 8,5 cm). Kannor; KM21188, KM69879:118, KM37087, KM49214, pokal; KM44476:14, skålar; KM18842, KM22743, KM44476:19,20, KM66394:16, KM66166:518, 984, flöjten; KM22120, mungigan; KMom.

nomiska rättsverkningarna. Enligt den kanoniska rätten hade nu mannens och kvinnans samtycke att ingå äktenskap blivit det väsentliga. Den kyrkliga akten innebar ett välsignande av denna ömsesidiga förklaring – vigseln. I de kyrkliga ritualerna hade man dessutom tagit upp de profana handlingarna genom att efterhand symboliskt också inbegripa fästningen eller trolovningen och giftermålet i vigselceremonien med prästen i giftomannens ställe. Handlingsmönstret dubblerades alltså.

Äktenskapet var också ett sakrament instiftat i himmelen. Det var alltså kyrkans uppgift att uppställa villkoren och undersöka hindren för äktenskapets ingående, vilket skedde genom lysningen. Härmed kunde också flegifte stävjas. Frillo- och hävdäktenskap jämsides med det i kyrkan välsignade äktenskapet fick inte förekomma. Kyrkan förhindrade också de förr vanliga släktinggiftena genom att släktskap, från början upp till 7:e led upptogs som ett äktenskaphinder. Släktskap ansågs föreligga också t ex mellan två personer i svågerförhållande.

För att hinna med allt pågick bröllopfirandet ofta i tre, i vissa fall ända upp till sju dagar. Bröllop var ett tillfälle till fest där både

brudens och brudgummens släkt och vänner kom samman – vilket kunde bli en ansenlig skara bestående av både tillresta och närboende. Det var också ett tillfälle att visa vad huset förmådde i fråga om mat och dryck, sång och spel. Via lagar och förordningar försökte man tillslut att begränsa firandet både vad gällde bröllopsdagarnas och gästernas antal.

Dagen före bröllopet orsakade säkert de unga männen en hel del buller och bång på stadens gator, då brudgummens utträde ur ungarlarnas skara hade celebrerats. Bruden och hennes vänninnor hade, kanske inte heller helt oförmärkt, tågat till en av badstugorna för att avnjuta brudbadet då både mat och dryck serverades på en planka över badkaret.

Giftermålet och fästningen i det blivande hemmet på bröllopsdagen följdes av brudfärden, som här i staden kunde gå till ett gilleshus. Följet kunde då beskådas av folket i staden. I gillesstugan dracks inte bara skålarna riktade till Kristus, Maria och alla helgonen utan åts också en riklig måltid. Till brudens skål förväntades tillslut var och en lägga sin gåva, antingen direkt i själva skålen eller genom ett muntligt löfte då man drack bruden till. Vi kan tänka oss att spelemän spelade på säckpipa, flöjt och trummor och snart sjöng och dansade man. Om väder och årstid tillät skedde detta oftast i det fria. Eftersom dylika gästbud knappast gick stadsbefolkningen förbi, samlades också fattiga och tiggare vid dörren. De visste att värdfolk och gäster gärna visade sin givmildhet vid ett sådant tillfälle.

Så skulle brudparet sängledas. Vid detta »skådespel» tog ungdomen med sånger och dans avsked av brud och brudgum och följde dem till kammaren med facklor och ljus. Hit kom också en kyrkans man för att välsigna brudkammare, brudsäng och slutligen den dryck som räcktes brudparet i sängen. Den folkrättsliga ritens hade också fått en religiös innebörd. Då giftermålet på detta sätt fullkomnats, fortsatte gästerna festen.

Förmögna familjer kunde, i stället för att använda hemmet eller gillesalen för bröllopfestligheterna, »hyra» lokaler i ett av klostren. Klostrens salar rymde många gäster och munkars och prästers närvaro kunde hedra eller skänka ytterligare glans åt sällskapet. Det var bland dessa, de välsituerade gods- och jordägarna, som överlämnandet av morgongåvan till bruden följande dag fick en stor betydelse. Dessa gåvor kunde innehålla både jordar och gods.

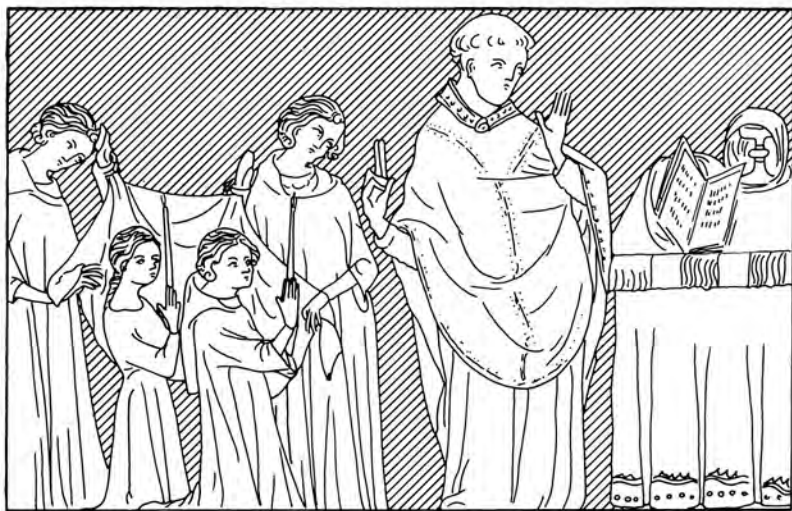

5. Brudparet har letts till sängs och den äkta bädden inviges av en biskop. Tyskt träsnitt, 1400-talet.

Nästa bröllopsdag, då alltså kontrahenterna i rättslig mening var gifta, skulle förbundet välsignas av kyrkan. (I katolska länder förekommer fortfarande denna dubbling; man både gifter sig borgerligt och vigs i kyrkan.) Brudfärden till kyrkan brukade inte vara mindre festlig. Trumslagare och pipare larmade, då följet med brudpar och deras ledsagare tågade till en av de tjugo församlingskyrkorna. Man stannade upp vid bruddörren – den norra ingången till kyrkan. Här utanför kyrkorummet skedde vigseln. I den ingick nu den gamla handslagningsceremonien men med den skillnaden, att brud och brudgum räckte varandra handen. Tidigt hade nämligen handslaget mellan friare och giftoman vid trolovningen i stället kommit att utväxlas mellan fästfolket. Uttrycket »hon har givit honom sin hand» har sitt ursprung i denna handling. Kanske välsignades också en trolovningsring. Efter sammanvigningen gick man in i

kyrkan och brudmässan lästes. Bröllopföljet tågade också från kyrkan och frågan är om inte festandet fortsatte.

Äktenskapets ingående kunde, för fattiga utanför den sociala gemenskapen eller på grund av speciella omständigheter, gå obemärkt förbi. Även om äktenskapet var ett sakrament, krävdes ju inte en kyrklig vigsel för dess giltighet. Ett muntligt avtal mellan mannen och kvinnan eller en trolovning hade samma verkan som det regelrätta giftermålet. Förbund genom hävd och utan ingående med ceremonier kunde fortfarande i vissa fall räknas som äkta. Kvinnan visade tydligt, genom att bära ett dok som täckte håret, till vilket stånd hon hörde. De nycklar till bodar och kistor, som husfrun ansvarade för, hängde vid hennes livrem och blev en symbol för hennes värdighet. Ett nytt och vackert bälte med plats för nycklarna och börsen liksom en ny klänning kunde därför ingå i bröllopsdräkten.

6. Efter vigseln utanför kyrkdörren firades brudmässan vid altaret. Då hölls en brudpäll över brudparet, en sed som är belagd från senmedeltiden i nordiska manualer (lat. pallium, fsv. päll = dyrbart tygstycke, senare baldakin eller himmel). Efter franskt manuskript, 1300-talet.

7. Ett vackert bälte kunde, liksom ringen med hjärtat, kärlekens symbol, höra till brudgåvorna på 1500-talet. I folkvisorna beskrivs hur de adliga »fäster med guld». Ringarna hör till de få guldföremål, som är funna i Lunds jord. Bältet av förgylld brons (l. 33,5 cm); KM37297:7, ringarna (diam. 2,2 cm); KM4023, KM8524.

Ett furstebröllop

Medeltiden igenom var fästningen, fästningsölet och sängledningen de rättsligt gällande ceremonierna, som föregick den kyrkliga vigseln. I lag instiftad blev vigseln först med 1571 års kyrkoordning men blev inte obligatorisk förrän i 1734 års lag. I staden och på landet, i olika delar av de nordiska länderna, för hög och för låg, skiftade ändå de många sedvänjorna kring det, som med ett gemensamt namn kallas bröllop.

Det mest storslagna bröllop som lundaborna någonsin har fått skåda, var en förmälning med stor politisk betydelse, som vid 1400-talets början ägde rum i detta fortfarande viktiga maktcentrum.

Drottning Margareta av Danmark, dotter till Valdemar Atterdag och mor till den redan som 17-åring avlidne kung Olof av Danmark och Norge, stod utan arvingar men med stora politiska ambitioner. Därför lät hon adoptera Erik och Katarina, barn till hertig Vartislav

av Pommern. Som 15-åring valdes Erik till konung av Danmark och snart började Margareta se sig om efter en lämplig maka till sin son och kung. Valet föll på den endast 12-åriga prinsessan Filippa, dotter till den engelske kung Henrik IV. Efter det att prästen, sedermera ärkebiskopen Peder Lycke från Lund, hade skickats för att förhandla om giftermålet och detta krönts med framgång, trolovades Filippa med Erik via ett ombud, som sed var bland kungligheter. Brudfärden ställdes mot Danmark och Lund, där bröllopsfestligheterna skulle hållas i kungens gård och ärkebiskopens palats vid Domkyrkan.

Bröllopet skildras i den på 1400-talet nedtecknade Karlskrönikan. Den beställdes av Karl Knutsson och skulle behandla Sveriges historia mellan 1390 och 1452. Här beskrivs hur man i Lund rustade till bröllop och drottningen lät sammankalla:

»prelater riddare och svenner alla
de herrar gjorde som hon bad
och kommo till Lund den samma dag
hon hade dem förelagt...»
»många ädla kvinnor dit ock fara
med många högeliga jungfrurs skara..»

Samlade var alla, kungliga hovet, adeln, borgarna och skånska bönder då bröllopsprocessionen närmade sig högaltaret i domkyrkan den 26 oktober år 1406. Sedan firades bröllop med torneringar, riddardubbning, dans och gästabad.

»pipare basunerare och allsköns lek
man däromkring fick höra...»
»medan hovet månde stånda
man hade förgätit sorg och vända»

Referenser

- Arcini, Caroline 1992: Skillnader i ålders- och könsfördelning i populationen på medeltida kyrkogårdar i Skåne, Meta, Medeltidsarkeologisk tidskrift, nr 1–2.
- Axel-Nilsson, Göran 1985: Storpolitiskt furstebrollop i Lund på drottning Margaretas tid.
- Blomqvist, Ragnar 1951: Lunds historia, Medeltiden.
- Carlsson, Lizzy 1965: »Jag giver dig min dotter», Rättshistoriskt bibliotek, Band VIII.
- Cinthio, Maria 1992: Några daterings- och tolkningsproblem aktualiserade i samband med bearbetningen av gravar och kyrkogård tillhörande Trinitatiskyrkorna i Lund, Meta, Medeltidsarkeologisk tidskrift, nr 1–2.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, Red. John Granlund, 1956–77.
- Nya eller Karlskrönikan, utgiven av G., E., Klemming, 1866.
- Troels-Lund, Dagligt liv i Norden på 1500-talet, del IX, X, XI, 1936–39.
- Westerström, Bert-Axel 1985: Ett tusenårigt sädeskornsfynd, Kulturens årsbok.

8. Äkta par, efter illustration till giftermålsbalken i Magnus Erikssons landslag, handskrift, första hälften av 1400-talet.

Uppfostran till äktenskap

Om borgerliga flickors fostran på 1830-talet

EVA LIS BJURMAN

Emilia är en ung kvinna på 1800-talet, som snart ska gifta sig. Hon är 26 år gammal, inte helt ung efter tidens sätt att se, men »en ros i sin fulla blomma». Inte direkt vacker, men med ett behagligt ansikte, som uttrycker »renhet och godhet». Emilia är visserligen en romanfigur, men så tydligt beskriven att vi nästan tycker att hon har funnits en gång. Emilia är dotter i familjen H***, en borgerlig familj i Sverige någon gång omkring 1830. Romanen »Familjen H***», som utkom 1828, har en undertitel: »Teckningar ur vardagslivet». Med den vill författarinnan, Fredrika Bremer, ange sin ambition att skildra sin samtids vardagsliv, det kvinnoliv som hon själv kände väl. Hon ville att de borgerliga läsarna och framför allt läsarinna skulle känna igen sig.

Vi möter familjen H*** på bröllopsdagens morgon. Bokens berättarjag, Christina Beata Vardagslag, familjens vän och »husrådinna», har bråttom i köket tillsammans med husets fru och kokerskan:

»Vi vispade citronkrämen, spädde på steken, saltade i buljongen, jämrade oss tillsammans över de förolyckade pastejerna, fröjdade oss över den praktfulla krokanen och brände våra tungor på väl sjutton såser.»

Översten breder ut sig i sitt hörn av köket, där han brygger bålar med bischoff och punsch. Emilias lillasyster, den sjuttonåriga Julie, kommer inspringande i köket med tårar i ögonen:

»Giv mig, giv mig [...] någonting gott åt Emilia! Hon åt ingenting till frukost, hon skall bli sjuk, hon skall dåna av bara svaghet ännu i dag! Vad har du här? Buljongsägg! Jag tar två. Geléglas! Jag tar två! Jag får ju? Ack, litet kaprissås, det kvickar upp, – och nu ett stycke fisk eller kött därtill, ett par franska bröd... Seså, några bakelser till, så är jag nöjd. Emilia äter så gärna sötsaker.»

Bruden själv står klädd framför spegeln. Hennes klädsel är enkel men smakfull och elegant. Hon bär en vit sidenklänning, garnerad med spetsar, på sitt ljusa hår den gröna myrtenkronan med en vit slöja över. Emilia betraktar sig själv med en blick som uttrycker »varken nöje eller [...] självbehag». Maten som Julie burit till henne har hon inte rört.

Vid middagen tycks hon »mer nedtryckt under myrtenkronan än någonsin en konung under diademmet, åt intet och skrattade ej en enda gång.» Efter middagen samlas familjen, gästerna, brudgummen och prästen i salongen. Stämningen är tryckt, samtalet går trögt. Efter en stund kommer någon och säger att folk har skockat sig i trappor och förstuga och vill se bruden. Emilia stiger upp men sätter sig hastigt igen. »Eau de cologne!» ropar Julie, »hon bleknar, hon svimmar!»

Efter brudens »exposition» lämnar Emilia det rum, där hon »enligt den i Sverige brukliga, besynnerliga, men gamla seden» fått visa upp sig för en mängd nyfikna och likgiltigt granskande blickar. »Man har ej funnit henne vacker», säger Julie, »och det är icke underligt, hon var mörk och kulen som en hösthimmel!»

Emilia förs till ett avlägset rum för att vila en stund. Hon sitter på en stol, tyst, med en näsduk för ansiktet. I salongen är allt tillreds för vigseln, man väntar bara på Emilia.

Varför är Emilia så betryckt, rentav ångestfull? Låt oss lyssna på samtalet mellan de tre systrarna framför spegeln medan Emilia kläds till brud. Julie klagat över att Emilia ser »mulen» ut, och Emilia svarar: »Man kan ej se glad ut då man ej är lycklig. Allt förefaller mig så tungt, så odrägligt. Denna dag är en gruvlig dag; jag skulle vilja dö!» [...] »Söta Emilia», säger lillasyster Helena, »är du ej litet oförständig? Detta giftermål är ju din egen, såväl som allas vår önskan? Efter allt vad människoförnuftet kan bedöma, måste du bli lycklig. Har icke Algernon de ädlaste egenskaper, älskar han dig icke på det ömmaste? Var skulle du finna en make, som vore för dina föräldrar en ömmare son, för dina syskon en mera tilgiven bror?» Emilia svarar: »Allt detta är sant, Helena, eller snarare, allt detta tyckes vara sant. Men ack, då jag tänker att jag nu står på punkten att förändra hela min existens... att jag skall lämna mina föräldrar, övergiva er, mina goda, mina älskade systrar, detta hem, där jag varit så lycklig – och det för en man, vars hjärta jag ej känner som jag känner edra, som kan förändra sig i anseende till mig, som kan göra mig olycklig

på så många sätt, och denne man skall hädanefter bli mitt allt... mitt öde skall oryggligt vara fäst vid hans. [...] Mina systrar, giften er aldrig!»

Emilias obeslutsamhet förefaller oss nästan löjlig och vi tycker synd om den stackars fästmannen, som står där i salen och väntar.

Men var ligger egentligen berättarskans sympati? frågar litteraturvetaren Birgitta Holm i sitt efterord till 1981 års utgåva av romanen: »Ännu på bröllopsdagen, då Emilias tvekan verkligen börjar bli ohållbar, säger Beata i förtroende till läsarinna: 'men i mitt hjärta sympatiserade jag med Emilia'. Valet av äkta make var kvinnans 'ödesval' vid den här tiden, det enda avgörande existensval som föll på hennes lott, och det är det som Emilia fått upp ögonen för.» Emilia vill ha klarhet och kontroll, hon vill förena sitt 'jag älskar' med 'jag ser, jag vet, jag vill'.

Att gifta sig på 1830-talet var för båda makarna ett val för livet. Men för kvinnan innebar det att gå från en omyndighet till en annan. Som dotter var hon underkastad faderns myndighet, som gift makens. Enligt 1734 års lag, som fortfarande gällde på 1830-talet, lydde gift kvinna under mannens förmyndarskap, förfogade inte ens fritt över de tillgångar hon eventuellt förde med sig i boet. Endast änkor hade samma myndighet som männen och rädde själva över sina handlingar och sitt gods. Dessa omyndighetsregler kvarstod oförändrade fram till 1858 då ett gradvis upphävande inleddes.¹

Någon yrkesutbildning för unga flickor förekom inte. De få yrken som flickor av 'god familj' kunde ägna sig åt, t ex guvernant eller husmamsell, var de som gifta utestängda ifrån. Endast i nödställda familjer kunde gifta kvinnor driva viss rörelse, strängt reglerad och begränsad av myndigheterna.

Emilia var 26 år och hon närmade sig den ålder då hon inte längre räknades på äktenskapsmarknaden. Säkert har författarinnan gjort Emilia en smula överårig för att förstärka den svåra valsituationen.

Kvinnoöverskottet var stort och växte på 1830-talet med accelererande fart. De vuxna kvinnorna (över 15 år) ökade i antal med 18 % mellan 1830 och 1845, samtidigt som äktenskapsfrekvensen från 1830 hastigt sjönk. För gruppen kvinnor mellan 20 och 44 år blev förändringen dramatisk. Mellan 1830 och 1845 ökade den ogifta delen med 45 % eller 82.000 kvinnor. 1845 levde i landsortsstäderna endast 30 % av de vuxna kvinnorna i äktenskap. I Stockholm var det bara 25 %.²

Illustration i J L Evalds bok *Konsten att blifva En God Flicka, En god Maka, Mor och Matmor* – (Örebro 1811. Kopparstick). En ung borgardotter, Amalia, och hennes syskon uppvaktar sina föräldrar på deras bröllopsdag: »Det var en skön vårmorgon. Allt grönskade, blommade, lefde och glädde sig åt lifvet. Föräldrarna sutto på en trädgårdsbänk i en öppen naturlig löfsal, lätt sammansatt af caprifolium, jasminer och törnroshäcker. Amalia, deras älsta doter, en talangfull, bildad flicka, hade redan långt förut förberedt sina syskon till ett festligt skådespel ...». Författaren manar de unga flickorna att uppvakta sina föräldrar på högtidsdagarna, »det skönaste tillfälle för en flicka att göra bruk af sina talanger».

Boken tillhör Lunds Universitetsbibliotek.

I den sjunkande giftemålsfrekvensens spår följde ett stigande antal ogifta mödrar. Medan ca 6 % av barnen i landet under perioden 1800–1830 var födda utom äktenskap hade siffran 1845 stigit till 9 %. I landsortsstäderna var på 1840-talet en dryg fjärdedel av barnen födda utom äktenskapet.³

Konsten
Att blifva
En God Flicka,
En god
Maka, Mor och Matmor.

En Handbok
För
Vuxna Döttrar, Makar och Mådrar,
Af
JOHAN LUDVIG EVALD.

Öfversättning
Från fjerde Tyska Upplagan:

Med ett Kopparstick.

FÖRSTA DELEN.

ÖREBRO,
Tryckt hos NILS MAGNUS LINDH,
1811.

Titelsidan i J. L.
Evalds uppfostringsbok
för unga kvinnor.

Den som inte 'blev gift' fick se fram emot en tillvaro av förödmjukande beroende. En ogift kvinna räknades inte, hade ingen naturlig plats i samhället.

I en liten »Handbok vid en ung Qvinnas Sjelfpröfning innan hon inträder i Ägtenskap»⁴, som kom ut ungefär samtidigt med Familjen H*** (1831) kan man läsa följande bistra frågor och svar:

»Hvilken är Qvinnans jordiska bestämmelse? Att vara Mannens hulda och trogna följeslagerska genom lifvet, att fortplanta sitt slägte, att sorgfälligt vårda och uppfostra sina barn och att derjemte klokt anordna och väl styra den inre hushållningen.

Hvilken är då den Qvinnas bestämmelse, som aldrig inträder i Gifva ståndet? Att på ett eller annat sätt biträda vid barnuppfostran och husliga göromål; [...] I hvad mån äro således den gifva och den

ogifta Qvinnans pligter i allmänhet olika? Den ogifta qvinnan ,som blott till en del uppfyller sin jordiska bestämmelse, och är ett väsend, hvartill hälften felas, har ock en inskränktare verkningsskrets och förbindelser, än den gifta, hvilken såsom Maka och Mor har de vigtigaste och skönaste pligter att uppfylla [...]».

Emilia bestämde sig till sist. Inför prästens djupa och välljudande röst blir hon lugn. Beata berättar: »Allt var så tyst i rummet, att man nästan kunnat tro, det ingen andades. Jag såg tydligen att Emilia blev med vart ögonblick lugnare. De få ord hon hade att säga, uttalade hon tydligt och med en säker röst.» Emilia vänder sig om för att omfamna sina föräldrar. »En mild strålgans vilade över hennes panna och log ur hennes ögon, klar och varm purpur brann på hennes kinder [...]. En känsla av välbehag och munterhet utbredde sig bland sällskapet». Och snart börjar en munter kadrilj, Helena spelar på pianot och Julia dansar lycklig och lättad med sin Arvid; bredvid danssalongen i ett litet kabinet sitter Emilia och Algernon och talar sakta »med livlighet och ömhet i miner».

Emilias tvekan blir begriplig när man känner de samhällliga villkoren för gifta och ogifta kvinnor. Och än mer begriplig när man studerar tidens uppfostringslitteratur. Föreställningskomplexet om kvinnans bestämmelse till maka och mor var på 1830-talet kompakt och nästan utan sprickor. Få röster, som denna av M. F. Ihre 1830, höjdes mot uppfostringslitteraturens infösande av flickan i makamormollen. Ihre undrar »om icke flickebarns uppfostran såsom hufvudsak bör afse, att deras framtida lott icke uteslutande må bero af tillfälligheten att blifva gifta, men af deras krafter och pligter; och säkerligen kan intet större fel begås af mödrar, än att hos döttrar inskräpa den tanka, att ägtenskapet utgör deras lifs enda bestämmelse. Mödrarna och Lagstiftarna tänka i det närmaste lika i detta mål, men af olika grunder. Författaren åter tror sig icke äga rättighet att anse qvinnan förfelad, eller för sig och samfundet förlorad, för att hon råkar till att icke blifva maka och moder.»⁵

Den uppfostringsbok som fick störst inflytande under perioden var J. L. Evalds »Konsten att blifva En God Flicka, En god Maka, Mor och Matmor, En Handbok för Vuxna Döttrar, Makar och Mödrar», en bok på över tusen sidor som kom ut på svenska 1811, översatt från tyska.⁶ Evald vände sig till sina unga läsarinor med en blandning av praktiska råd i konsten att göra sig behaglig för mannen och resonemang om kvinnans plikter som maka och mor.

Evald var, liksom Rousseau, av den övertygelsen, att kvinnan av naturen utrustats med egenskaper, som gjorde henne olämplig för det offentliga livet. Hennes plats var i hemmet. Mannen och kvinnan hade olika, varandra kompletterande egenskaper: »Kvinnan är sinne och hjerta i kroppen; mannen hufvud och kraft.»

Sinne och hjerta, dvs dygdig maka, mild trösterska och moderlig uppfostrarinna blev den roll, som tilldelades kvinnan i det nya borgerliga samhälle, som växte fram i Europa under 1700-talet.

Under det sena 1700-talet, franska revolutionens tid, ställde en rad kvinnor – och även män – krav på kvinnans frihet och medborgerliga rätt till arbete. Evald klandrade dessa kvinnor. Han medgav ogifta och oförsörjda kvinnors rätt att försörja sig, men endast med traditionella sysslor som broderi och nipperarbeten. Flickor skulle inte utbildas till ett yrke, utan till att bli »bildad maka». Att bli lagom bildad var ett viktigt mål för den moderna kvinnan, ty »den bättre och ädlare delen af vårt kön känner sig blott lycklig hos en till förstånd och hjerta bildad qvinna då de sjelfva äro bildade».

Denna rousseauanska och romantiska kvinnosyn bredde ut sig i Sverige årtiondena kring Emilias bröllop, på 1810- och 20-talen. Den efterträdde en betydligt mera okonventionell och radikal kvinnosyn, som präglade debatten årtiondena kring sekelskiftet 1800. Denna debatt kulminerade vid 1809–10 års riksdag, då en majoritet i riksdagen la fram ett förslag till vidsträckt näringsfrihet – rätt att bedriva ett yrke – för ogift kvinna.⁷ Men den debatten var vid tiden för Emilias bröllop långt borta. Den tystnade tvärt efter 1809 års riksdag, och det radikala förslaget begravdes hos Kungl. Maj:t.

Hur skulle då en borgerlig flicka på 1830/40-talet uppfostras för att bli en god maka och husmor? En bok från 1844, »Några ord till Mödrar och unga lärarinnor»⁸, ger oss besked. Den anonyma författarinnan börjar med att konstatera att många kvinnor i Sverige uppfostras för salongen:

»Men äfven den rikaste, den högst uppsatta ibland oss, måste hafva en viss huslighet, om hon som maka skall kunna lyckliggöra sin man och uppfylla hvad hon sjelf och andra kalla: qvinnans pligter. Derföre är det nödvändigt, att vi från barndomen vänja våra små flickor vid dessa småbestyr, hvilka, utvidgade, en gång komma att blifva den verkningskrets, inom hvilken de skola röra sig. För ett värdigt utöfvande af husmoderns pligter böra vi derföre bilda henne, och skulle hon också icke, som lycklig maka, få utöfva den inom

Så stark var myten om den goda modern att den t o m avbildades på en kaffekanna. Koppartryck på kaffekanna av flintgods i Kulturens samlingar, 1800-talets början.

eget hem, så blifver dock vanan vid den hennes qvinlighets nästan vackraste prydnad.

Låtom oss då [...] tidigt gifva våra små döttrar några af dessa hvardagslifvets sysselsättningar, som kläda dem så väl att nätt ut-rätta och vid hvilka en liten routine är och blir dem så nyttig. Låt dem börja med att någon gång bära fram skorpkorg och sockerask, till dess de kunna hjälpa sin mamma att ordentligt lägga upp och fylla i dessas innehåll. Gif dem något litet bestyr, hvars alla små omsorger de sjelfva skola hafva i minne och med noggrannhet ut-föra. Gif dem ett par små mjölkbunkar, hvilka de sjelfva få sköta, sjelfva få skumma och draga all »revenue» utaf; en liten trädgård, hvars alla grönsaker de få insamla och efter godtfinnande använda; en del af deras lilla toilett, som de sjelfva måste ansvara för [...]. Detta allt, så lätt att verkställa och variera, ger dem vana vid ord-ning och omtanke samt förlikar dem med deras blifvande bestäm-melse [...].»

Viktigt är att tidigt ingjuta »en innerlig religionskänsla» i barnets hjärta. Kvinnor bör inte grubbla över religionens dogmer, utan mera tillägna sig dess »milda grundsanning». Ty »för oss kvinnor är en sann, varm och innerlig religiosité oundgänglig om vi skola kunna blifva dessa hulda, ömma, ödmjuka väsenden, hvartill Försynen bestämt oss för vårt eget och hela mänsklighetens väl; [utan] den blifva aldrig dessa pligter oss kära, i hvilkas uppfyllande hela vår sällhets verld ligger förborgad.»

Den lilla flickan skall tidigt vänjas vid lydnad, ordning och snygghet. Utan ordningssinne och snygghet blir det omöjligt för kvinnorna »att i hemlifvet förblifva älskliga för våra män eller göra detta för dem kärt och trefligt. Flickan bör vänjas, att med lika noggrannhet vårda sin dockas klädning som sin egen, att med samma aktsamhet behandla hennes tillhörigheter som sina egna, samt vara lika mån om, att dockskåpet skall vara väl städat och dammadt, som hennes mamma derom, att dess förnämsta salong eller förmak må vara det.»

Författarinnan beklagar det moderna bruket att klä småflickor i mörka tyger. Om man i stället klädde dem i ljusa tyger som förr i tiden skulle deras känsla för »propreté» öka. Hon minns själv »den uppmärksamhet, som fästades vid den minsta fläck på vår lilla hvita eller ljusa klädning, de bannor vi derfor fingo uppbära, de tårar vi utgjöto, och hvarigenom den omsorgsfulla aktsamhet om våra kläder inskärptes, som nu ej sällan saknas hos den uppväxande ungdomen. Ljusa kläder skulle också »liksom afbilda den sfer i hvilken vi så gerna tro att barnets anda ännu dväljes». De vita klänningar som flickor bar i början av århundradet symboliserade oskuld.

Snart blir flickan så gammal att nålen och strumpstickan skall sättas i hennes händer och hon skall lära sig läsa. Men, varnar författarinnan, överdriv inte den intellektuella träningen på bekostnad av den fysiska, »ett vanligt fel i vår tid.» Flickan tar skada till sin hälsa och innan någon anar det står den späda plantan där vissnad och förtorkad. Det är bättre att hålla tillbaka flickans kunskapsbegär än att av fåfänga driva på det. Däremot kan små flickor utan fara för överansträngning sysselsättas med alla slags handarbeten, de bör t. o. m. tidigt övas i dem för att få ett gott handlag. Färdighet i kvinnoslöjder är till stor nytta, och dessutom klär de kvinnan väl.

När flickan blir lite äldre bör modern ta en guvernant i huset, om hon inte vill skicka bort flickan till en skola eller pension. Av en

En ung mor spelar tamburin för sina lilla dotter som dansar. Koppartryck på engelsk kanna av flintgods i Kulturens samlingar, 1800-talets början.

guvernanta ska man kunna kräva kunskaper i kristendom, två-tre moderna språk, historia, geografi, aritmetik, samt i »talanger, musik och rita och derutöfver handarbeten af alla slag». Då man inte kan begära att en guvernanta ensam ska kunna lära ut allt detta tar man i välbärgade hem hjälp av speciallärare, medan i enklare hem modern måste hjälpa guvernanten i de ämnen hon själv behärskar. Därigenom bevarar modern också »de förtroendets band med dottern, som så ofta annars upplösas under denna period».

Vid femton eller sexton års ålder upphör den egentliga läroperioden för unga flickor. Dock, varnar författarinnan: skicka inte iväg guvernanten för snabbt. Ofta uppstår efter utbildningsperioden en tomhet i den unga flickans liv, en tomhet som kan bli farlig, om man för hastigt avbryter undervisningen.

En annan anonym författarinna som också utgav en uppfostringsbok samma år, »Modern i Hemmet», skriver om denna tomhetsperiod:

»Det 15:de året, ack, det efterlängtrade! är ändtligen inne. Undervisningen afklippes, flickan släppes in i världen. Sipp och sirlig inträder hon, och väntar sig ett förlovadt land, doftande af glädje och njutning. Nyhetens behag tjusar henne i början, men, det nya blir ej alltid nytt; hon mattas snart af en viss enformighet. Dock, educationen har givit henne manéret, också glädtighetens, och hon ler i sällskapskretsen. Men under hvardagsstunderna i hemmet är det annorlunda; en ousäglig tomhet griper då själen, – lynnet blir sjukligt; och kinkig, vresig och nedslagen blir den unga damen en plåga både för sig och andra. 'Gif mig något att älska, att verka och gagna för', är hennes dunkla, outredda känslors omedvetna bön, och hon kastar sig åter i verldslifvets alla förströelser, för att döfva qvalet af deras röst.»⁹

Inte underligt att de unga flickorna kunde uppleva en kris i de sena tonåren. Efter att i åtta-nio år ha ägnat sig åt intensiv inläring av kunskaper och »talanger» upphörde plötsligt all inläring, utan att någon annan meningsfull sysselsättning trädde i dess ställe. Då om inte förr upplevde flickorna bristerna i sin uppfostran, en uppfostran till ett eventuellt, men högst osäkert, framtida liv som gift kvinna, utan möjligheter till självutveckling eller utbildning till ett yrke.

Längtan efter ett meningsfullt arbete uttrycker också den unga Marie Louise Forsell i sin dagbok. Hon var dotter till en högre tjänsteman i Stockholm och var 20 år gammal när hon skrev följande anteckning 1843:

»Jag har under denna årets sista tid varit särdeles ängsligt och svärmodigt stämd. Jag har sörjt öfver min tillvarelse... min själ betungas af det overksamma lif jag tvingas att föra. Jag längtar efter arbete, ett ändamålsenligt och mig passande arbete... Oh – jag tycker det är något dödande, något förlamande och tillintetgörande i det onyttiga lif jag nu för... Nej – både sång, musik, läsning, skrifning, sömnad och utöfvande af min anordningsbøjelse – ingen af dessa mina fordna älsklings-sysselsättningar kan numera tillfredsställa mig, ty jag tycker de är så ändamålslösa, så onyttiga.»¹⁰

Marie Louise är inte den enda som klagat över sitt »onyttiga liv» Också Fredrika Bremer upplevde en liknande depressionsperiod i sin tidiga ungdom.

Båda de anonyma författarinnorna berör den hastiga övergången från skolsal till balsal. Från att ha uppfostrats i skyddad avskildhet skulle de unga flickorna nu plötsligt uppträda i offentlighetens rum, på teatern eller i balsalen, visa upp sig, väcka friares intresse och själva välja. Efter att ha fostrats till lydig dotter, med dygder som ödmjukhet och saktmod djupt inpräglade i sinnet, skulle flickan nu ensam fatta det svåra beslutet, rannsaka sina egna känslor och sam-

tidigt nyktert bedöma utsikterna till framtida lycka med en friare som hon kanske inte kände så väl. Eller, om hon var mindre vacker och saknade förmögenhet, bereda sig på ett liv som ogift.

Noter

1. G Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846*, Göteborg 1960.
2. *Ibid.*
3. *Ibid.*
4. *Försök till Ekonomisk Cateches för blifvande Husmödrar eller Handbok vid en ung Qvinnas Sjelfpröfning innan hon inträder i Ägtenskap*, Örebro 1831, anonym författare.
5. Ihre M F, *Försök at vindicera Qvinnokönets rätt till offentlig undervisning*, Visby 1830.
6. *Översatt från tyska*, Örebro 1811.
7. se not 1.
8. Anon. (A de Frese), *Några ord till Mödrar och unga lärarinnor af En äldre vän*, Stockholm 1844.
9. Anon. (Sofi Bolander), *Modern i hemmet, eller Några tankar rörande uppfostran*, Stockholm 1844.
10. Forsell M L, *Sällskapsliv och hemliv i Stockholm på 1840-talet*, Stockholm 1915.

Kär och valhänt – *om friar- och fästmögåvor*

EVA LILLIENBERG OLSSON

De gåvor som de giftaslystna pojkarna gav till sina utvalda har varit av mångskiftande slag. Den allra första gåvan från en pojke som ville »känna sig för» kanske bestod av marknadskarameller eller en sked av snidat trä, som kunde delas ut till flera tänkbara fästmör. Efter hand som kärleken tilltog, besvarades och offentliggjordes kunde gåvorna blir mer dyrbara, t ex schalar, handskar och psalmböcker, som köptes på någon marknad. Psalmböckerna var ofta bundna i skinn och med pressad och förgylld dekor som inte lät någon sväva i tvivel om de goda avsikterna: två händer som förenas, hjärtan och orden »Med Gud och Dig trolofvar jag mig» eller »Tag Denna af En trogen Hand till Ett Eckta Kärleks Band». Om fästmannen inte var händig var sådana gåvor lätta att ta till. Dessa saker förvarades med fördel i ett skrin eller ask med vacker dekor, ofta överlämnad som gåva samtidigt med innehållet. Den handskicklige kunde själv förfärdiga skrin eller textilredskap som skäkteträn, skäktstolar, rockblad eller linfästen, skyttlar och vävspännare, mangeldon eller andra bruksföremål som lerslättor, klappträn och räfsor. Motivvalet blev ofta blommor och hjärtan.

Uttrycket från Roslagen att »ju vackrare utkrusat, dess kärare fästman» speglar omsorgen om att gåvan verkligen skulle få ett kärt mottagande. Detta betyder förvisso inte att fästmannen alltid själv förfärdigade sin gåva. Vad skulle man göra om man var kär och valhänt i en tid då man »sa det med gåvor»? Det var inte ovanligt att man överlät till någon som var särskilt skicklig att mot betalning tillverka och dekorera gåvan. Det var sannolikt densamme som fick i uppdrag att måla gratulations- och minnestavlor. I Hälsingland har man kunnat spåra viss dekor till kända möbelmålare. Man kan se på föremålet om det är gjort med van hand eller med mer vilja än förmåga. Det är en fröjd för ögat att se på skickligt utförda dekorer, målade eller skurna. På somliga skäktknivar och nystpinnar

Fästmögåvor. Skrin, år 1812, KM 45.874. Silkeschal, KM 61.106. Psalmbok, KM 53.986:2. Handskar, KM 40.

finns vackert utskurna detaljer med ärtstora kulor i, som skramlar vid användningen för att göra ett kanske många gånger enformigt arbete mera lustfyllt.

Det råder viss oklarhet i begreppen fästmansgåvor och fästmögåvor. En fästmansgåva kan egentligen vara en gåva från fästmannen, men här har jag konsekvent kallat sådana för fästmögåvor, såsom gåvor till fästmän. Gåvorna till fästmannen har så gott som uteslutande varit textilier och då i huvudsak skjortor, strumpeband och broderade hängslen, men om sådana har jag inte haft för avsikt att skriva.

De fästmögåvor som lämnat flest spår i Kulturens samlingar är sådana som har med den kvinnliga husfliten att göra. Många av dessa och andra sysslor utfördes som gemensamhetsarbeten där »hela byn» deltog. Lerslättona användes av kvinnorna när de skulle göra husets nyslagna lerväggar släta och fästmöräfsorna togs fram vid slättern. Då var det brukligt att flickan räfsade ihop det hö som fästmannen gått före och slagit. Vid sådana tillfällen kunde man visa upp sitt fina redskap även om det brukar sägas att man slet mest på

Redskap för varierande slag av kvinnligt arbete. Räfsa, KM 38.158:2. Lerslättå, KM 44.521. Klappträ, KM 2.396 och KM 56.755. Mangelbräde med hästformat handtag, KM 35.078:2 och d:o med karvsnitt, KM 17.169.

ett enklare redskap. Slitaget på fr. a. en stor mängd rikt bemålade skäktetrån med kvinnors initialer i Kulturens magasin motsäger detta, men man får hålla det för troligt att det är en senare generation som stått för användningen.

Den äldsta gåvotypen är mangelbräden, som användes tillsammans med en rund kavel. Kulturen har i samlingarna några mangelbräden som daterar sig från 1600-talet. Dessa äldsta är omålade, men de har en rik dekor av plattskärning, tandsnitt, beslagsornamentik eller karvsnitt och ibland en kombination av dessa tekniker. Typen har använts i burgnare hem. På 1700-talet utvecklades handtaget till formen av en häst och bland dessa finns på Kulturen exemplar som utrustats med en liten tagelsvans!

Platta rockblad och spirformade linfästen har båda till uppgift att hålla uppe lintotten vid spinningen. Sådana finns med genombruten dekor och konstfullt gjorda sniderier, som egentligen genom sin skönhet skulle kunna avhålla spinnerskor från att uträtta sina sysslor då dekoren inte syns när man satt upp och bundit linet om dem!

Skäktknivar finns det i hundratal på Kulturen. Det förefaller ha

Fästmögåvor avsedda för textilt arbete. Rockblad med snidad och målad dekor, KM 6.742. Nystpinne, KM 260. Skäktfot, KM 21.724. Snidade linfästen, KM 560 och Km 205. Vävspännare med ristad dekor, KM 33.031. Skäktniv med infälld spegel, KM 14.059.

varit den vanligaste bland gåvor till en flicka under 17- och 1800-tal av mängden att döma. Somliga skäkteträn har stora halvmåneformiga blad, andra mer sabelformade eller nästan rektangulära. Formen har i många fall varit lokalt präglad, men tillverkarens fantasi och skicklighet har givit stora variationer i dekoren. Några har till och med försetts med en liten infälld spegel för att vädja till den kvinnliga fåfängan.

Vid de lägerskolor som Hörjelgården och Kulturen bedriver i ett pedagogiskt samarbete låter vi skoleleverna arbeta med tre av linberedningens olika moment: bråkning, skäktning och häckling. Vid skäktningen av det bråkade, eller brutna, linet slår man av veden som ännu fäster vid tågorna (fibrerna). Det gör man med linet vilande över en skäktfot. Avfallet kallas skävor. Vid demonstrationen kan jag aldrig låta bli att hålla upp en målad skäktniv med initialer och fråga hur många av barnen som sett en sådan förut. Så gott som varje elev, åtminstone de av svenskt ursprung, har sett en sådan »på

Skäktknivar med varierande form och dekoration. Vänstra raden uppifrån: KM 594, KM 1.320, KM 684, KM 16.401. Högra raden uppifrån: KM 37.562, KM 638, KM 634, KM 20.709, KM 1.691.

väggen» hos någon äldre släkting. Men ytterst få kan säga vad den använts till eller vad bokstäverna som finns på dem står för. Det visar att kunskapen om våra en gång så vanliga föremål håller på att gå förlorad. Samtidigt stärker just detta motivationen att hålla den levande!

I Kulturens tidigaste insamlingsperiod intresserade man sig föga eller sällan för den sociala kontexten, dvs hur, var och av vem ett föremål tillverkats och använts. Här har en mängd information gått om intet, men när man går igenom katalogkorten över föremålen finner man att somliga föremål plötsligt får liv. På ett rikt dekorerat skäkteträ från Linderöd där ingen möda sparats på vare sig skulptering, karvsnitt, ristning eller målning har tillverkaren målat en liten rektangel med brutna hörn. Här får man känslan av att en friare haft skäkteträt »i beredskap» och väntat på att få måla dit en flickas initialer. Eller har där funnits initialer, som blivit övermålade sedan han fått korgen? Årtalet 1840 står kvar i rutans underkant.

I samlingarna finns två till formen lika klappträn som enligt givarens uppgift »tillverkats av en man i Komstad». De har tillhört två systrar, varav den ena är givaren. Den andra hette Anna Anders Dotter. Hennes klappträ har målade rosor mot ljust grågrönt och ett rött fält med AAD 1881 målat i guldfärg. Anna förefaller ha förblivit ogift varför det sannolikt inte är någon fästmögåva utan kanske en konfirmationsgåva till en piga, som nu ansågs vuxen att delta i arbetslivet. Däremot har givaren, hennes syster, Marna Jönsson, genomgått ett byte av efternamn. På hennes klappträ är målat MA 1888. Här har vi exempel på att stadsmässigheten under de sju år som gått mellan 1881 och 1888 slagit igenom i familjen – Marna har släppt bokstaven D i sina initialer och sedan tagit mannens efternamn. Det var också under denna tid som industrialismen tog fart och kommunikationerna förbättrades. Massproducerade föremål blev eftertraktade och seden att framföra sitt budskap med en handgjord gåva till en flicka i närmsta grannskapet kom definitivt ur bruk.

Av initialerna på en del redskap kan man utläsa att just den kvinna som föremålet en gång var ämnat för är samma som skänkt eller sålt det till Kulturen. Ibland ser man att de angivits som »änkan» eller »hustrun». Man kan fråga sig vad som kunde förmå en kvinna att lämna ett så kärt redskap ifrån sig, i synnerhet som mannen inte längre fanns i livet. I samlingarna finns ett brunmålat skäkteträ med blomsterslingor som skänkts 1883 av änkan Sissa Pers Dotter i Arkelstorp. Hennes initialer SPD liksom året 1831 är också påmålade. Hon hade haft sitt skäkteträ i 52 år när Georg Karlin förvärvade det till sina tidigaste samlingar. Om Sissa hade blivit ombedd att berätta vem som tillverkat det och i vilket stadium i relationen till den tillkommande som hon tog emot det, skulle vi haft en större inblick i hur det förhåller sig med begreppen friar- respektive fästmögåvor.

Referenser

- Svensson, Sigfrid 1931: Friaregåvor och trolovningsskänker. Svenska Kulturbilder del IX och X, Stockholm.
- Mickelsson, Hilding/Svensson, Ingemar 1977: Friaregåvor och annat grant, Helsingborg.

Apropå en fästegåva »med naturens därinom dolda hemligheter»

ANNA LANDBERG

Finns det rester av germansk fruktbarhetskult i skånsk folktro? Detta är en fråga man inte kan undvika i mötet med ett par små skinnbyxor av ovanligt slag, vars hemligheter nyligen uppenbarades på Kulturen. Redan 1944, då de skrevs in i huvudliggaren som »Tobakspung... sydd som ett par lämmabyxor», hade de anonymitetens mystiska skimmer över sig. I liggaren konstateras helt kort: »Tidigare funnits i muséet men ej varit införd.»

Men för en kort tid sedan hittades i Kulturens arkiv en gammal kataloglapp med vidhäftande foto på skinnbyxorna, på vilken stod att läsa: »Tobakspung av sämskat skinn. Järrestads skn. Järrestads hd. Sk. Tillverkad 1832.» Lappen ifråga saknade inventarienummer och återfanns i kapseln för »Germansk religion och folktro» under rubriken »Sol- och annan naturdyrkan, fruktsamhetskult». De till synes frivola byxorna i dockstorlek visade sig vara en fästegåva, förvärvad av Karlin 1890, men därtill tolkad som ett mycket seriöst exempel på fruktbarhetssymbolik. Det ska erkännas att leendena på antikvariernas läppar inte blev mindre av dessa nya fakta i saken. Dessa föreligger idag tack vare att Karlin på kataloglappen omsorgsfullt återger historien om hur och varför den ovanliga tobakspungen kom till Kulturen, trots att han själv aldrig formellt registrerade den i samlingarna. Av denna historia kan man ana att detta inte beror på slarv utan på en hederssak för museimannen Georg Karlin.

I bläcket efter Karlins penna läser man: »Ett par knäbyxor av sämskat skinn och saffian med smäck och vad som bör finnas inom denna och något mera på själva smäckens insida.» Vidare nämner han att att dylika pungar ursprungligen tillverkats av ett »baggs-krotum» dvs av pungen från en bagge, vilket »hade sin särskilda betydelse». Från den huvudsakliga funktionen av penningpung menar han att bruket med förvaring av tobak tillkommit under senare tid,

Tobakspung av sämskat skinn. Fästegåva, tillverkad 1832 i Järrestads socken, Skåne. KM 42.800.

samtidigt som materialet förändrats. »Det erotiska inslaget inskränkte sig till ett par röda applicerade saffianhjärtan.» Detta är uppenbarligen inte fallet med den som vi här har att göra med.

Vid ett besök hos »Inspektor Nilsson på Järrestatorp» hör Karlin talas om pungen samt »att dylika pungar under gamla tider inte varit sällsynta, men såvida Herr Nilsson visste, icke längre existerade.» Ägarinnan till pungen hade i sin ungdom tillverkat den tillsammans med en piska, avsedda att användas som fästegåvor. Piskan har inspektorn köpt av henne men alla försök att köpa pungen hade hittills misslyckats. Enligt densamme hävdar kvinnan att hon förstört den. På en auktion 1890 efter inspektor Nilsson inropar Karlin

»brogemanspiskan» (brudgumspiskan) för 3 kronor, samt förvisar sig om att kvinnan ännu lever. Därvid besöker han den då åttioåriga gumman.

Man anar triumfen i Karlins museimannasjäl när han skriver: »Sedan hon först förnekat pungens existens men berättat dess historia, lyckades det mig dock till slut att få henne att tillstå, att hon ännu hade den i behåll och ville visa mig den under förbehåll, att jag icke för någon fick omtala dess existens. Nu skulle hon nämligen bränna upp den, ty hon hade haft ledsamheter nog av den. För att hindra ett sådant hälgerån måste jag bjuda den 'oerhörda' summan av 10 kr, inför vilket bud, hennes ståndaktighet gav vika.»

Kvinnan hade, efter mors och mormors exempel, vid tjugo års ålder egenhändigt tillverkat pungen och piskan, vilka tillsammans med en brudgumsskjorta utgjorde traditionella fästegåvor »från den kvinnliga parten». Kanske bidrog Karlins varma intresse för de skånska landsmälen att han vid deras möte också nedtecknar hennes berättelse, som han på detta sätt försöker återge: »Min mor hade gjort en liadan, åndra töser hade gjort desamma, får dä skolle va bra baue får dä eina å dä åndra. Men nu ha mänskor begynt å dreja spetackel mä sådant, å därfår har ja ållri velat sälja den te spetorn på Jarrestatorp, fåst han åsse vad galen ätter den, udan ja hade täjnt å göra au mä den liasom nabokvingan Karna Per Jackobs ingan ja döa» (Här påpekar Karlin att detta namn är fingerat.) – Å han Vranér¹ har osse hatt bå ätter den, men då hade han väl bara gjort en räli paschasa om den, så han har inte ajns faud den å saj (=fått se den). – Men Herre-Je dä ä ju med penga han bör – dä ä ju med majr än dän e vär - om han bara vill laua å ållri si, höm ja ä, så ska han fau den».

Det är tydligt att Karlin ser sitt fynd i ljuset av ett intresse för de nyväckta religionshistoriska frågeställningar som han delar med många i sin samtid. Detta är inte förvånansvärt med tanke på de inspirationskällor som stod till buds i Lund, där vetenskapliga storheter som Martin P:son Nilsson och Edvard Lehmann var verkamma vid 1900-talets början.² Dessa bidrog avsevärt till att aktuella idéer fick en stor genomslagskraft hos en bred allmänhet.³

Året 1890 då Karlin besökte Järrestad var också det år då Sir James Frazer kom ut med sitt banbrytande verk »The Golden Bough». Som P:son Nilsson skriver i sin inledning till den svenska upplagan

Tobakspung av sämskat skinn, med lyft förlåt. Jämför sid 88.

1925 är ett av Frazers viktigaste bidrag till religionsvetenskapen »samordnandet av vissa bruk, särskilt på vegetationsmagiens område, som äro kända från primitiva folk, med liknande som äro kända från europeisk folklöre och de äldre kulturfolkens religioner.» När det gäller det europeiska materialet byggde Frazers arbete till stor del på Wilhelm Mannhardts tidigare utgivna verk som ägnades åt försöka blottlägga underliggande »lager» av germansk mytologi i den tyska folktron.⁴ Såväl Frazers som Mannhardts jämförande metoder och utvecklingsperspektiv får den största betydelse för såväl den framväxande folklivsforskningen som för den likaledes nymornade religionsvetenskapen.

Man har därför all anledning att reflektera över Karlins kontak-

ter med dessa idéer, inte minst då man läser hans beskrivning av Kulturens nyöppnade »religionshistoriska samlingar» 1918. Dessa »afse i första hand att belysa den kristna kulten i dess olika avformningar, men därjämte att låta folktron och de religiöst stämplade händelserna i livet framträda i belysning dels av kristendomen, dels av andra nu utdöda eller fortlevande religionsformer.» Han tecknar dessutom en kortfattad »»religionshistorisk översikt» där han antyder utvecklingen från »lägre» till »högre» kulturstadier.⁵

I denna utställning återfinns vi brudgumspiskan och den märkliga tobakspungen bland andra fästegåvor i avdelningen »Trolövnings och Äktenskap» som i Frazersk anda arrangerats jämsides med »Kristen kult», »Folktro» och Icke-Kristna religioner». Beträffande pungen kan man läsa: »i sydvästra Skåne ofta i form av ett par kortbyxor, med naturens därinom dolda hemligheter (fruktsamhetssymbol)». När det gäller Karlins syn på denna fruktsamhetssymbolik tycks hans övertygelse snarast ha stärkts med tiden. I 1932 års nyutgåva av vägledningen märker man att den religionshistoriska utställningen är omdisponerad i ett avseende. Rubriken »Trolövnings och äktenskap» har tagits bort. De »..fästegåvor som fastslog det gamla brudköpet» finner vi nu belysande giftermål och vigsel under »Kristen kult». Men mycket talar för att vår märkvärdiga tobakspung flyttats till »Nordisk folktro». Sannolikt har samtidigt katalogglappen flyttats i katalogen till den plats där den hittades 1992 (»Sol- och annan naturdyrkan, fruktbarhetskult»). Det skulle förklara påskriften CIIg, katalogsignum för »Förlovnings, vigsel och bröllop».

De föremål som tidigare (1918) omtalas som »*de bleknande minnena* av en nordisk falloskult» benämns nu 1932 »föremål belysande *en kvarlevande falloskult*» (min kursivering). En kommentar på katalogglappen antyder också pungen samhörighet med de andra »falska» föremålen: »Jämför fallosfyndet från Asmundtorp, brännvinsflaskorna från Varend och lädertobakspiporna från Östra Skåne.»

Med tanke på Karlins intresse för frågan är det troligt att han med åren inhämtade allt fler argument för sambandet mellan fornordisk religion och nordisk folktro, så att han en dag såg sig beredd att försvara en omflyttning av sitt omhuldade fynd. Vi finner också att en i sammanhanget betydelsefull boksamling finner sin väg till Kulturen ett par år efter den religionshistoriska utställningens öppnande. På den bokauktion som hålls 1924 efter professorn i nordiska språk, Knut Södervall, inropas till biblioteket 64 titlar,

varav de flesta med inriktning på nordisk mytologi, folketro och kulturhistoria. Bland författarna märks Grimm, Grundtvig, P:son Nilsson och Lehmann, men också Mannhardt (se ovan). Av detta kan man åtminstone dra slutsatsen att det fanns goda möjligheter för Karlin att fördjupa sig de frågor som uppenbarligen fascinerade honom.

Har då Karlins idéer om rester av underliggande fruktbarhetskult hos den skånska allmogen någon relevans? Eller ska vi se tobakspungen som ett uttryck för folkligt och mustigt skämtlynne? Även om det idag kan hävdas att företeelser i den gamla allmogekulturen kan ha rötter ända ner i hednisk tid har få kunnat påvisa enskilda exempel på direkta historiska samband.⁶ Bengt af Klintberg och Christina Mattson har med utgångspunkt i den sexuellt frispråkiga folkvisan påpekat att kristendomen antagligen aldrig helt lyckades utrota en positiv, magiskt färgad inställning till sexualiteten i bondesamhället. Ett av de exempel som anförs är en uppteckning från Löderup i Skåne gjord 1922: »Måns Persson talade om att när de skulle så hör (=lin), skulle kvinnan gå vid sidan om mannen när han sådde och hålla om 'stuppen' på honom. Och så skulle hon säga: Allt längre och tjockare, allt längre och tjockare. Linet menade hon förstås.» Vidare skulle det vara vanligt ännu i början av 1900-talet att hustrun lade mannens byxor över degtråget för att degen skulle jäsa bättre.

Här kan vi påminna oss om den gamla kvinnans påstående om att hennes tobakspung skulle vara bra »baue får dä eina å dä ändra». Historien förtäljer tyvärr inte hurvida hon någonsin fick användning för sina omsorgsfullt sydda fästegåvor. Man förstår att hon inte betraktar dem som några lustigheter, snarare tycks hon sårad över uppmärksamheten. Trolovningen, som bl a innebar rätt till sexuell umgänge med varandra, befästes symboliskt genom utväxlandet av gåvor. Beträffande pungen, ämnad »till lycka å hell», är det tydligt att den just i egenskap av fästegåva uttryckt en kraftig symbolisk laddning, syftande till en lyckosam förening mellan man och kvinna. Utan att man för den skulle behöver tala om regelrätt falloskult kan man anta att också könssymboliken ingick i de magiska knepen för att försäkra sig om lycka, välstånd och friska barn. Som af Klintberg och Mattson skriver: »Hur man än vill tolka dessa magiska riter från det gamla allmogesamhället, så är den inställning

till sexualia som de uttrycker någorlunda entydig. Det är inte fråga om några lättsinniga, oanständiga skämt utan om en primitiv förtröstan på den inneboende magiska kraften i könsorganen. Minst av allt bör riterna tolkas som tecken på sexuell lössläpphet.»

Gumman som 1832 var en ung flicka i Järrestad var inte ensam om att ha förfärdigat fästegåvor. Man kan inte annat än misstänka att borgerlighetens sedlighetsideal och dubbla sexualmoral under hennes levnadstid bidrog till att många fler bondkvinnor än »nabokvingan Karna» förstörde eller förteg föremål med sexualmagisk innebörd eller användning. Intresset för allmogekulturen var en borgerlig vurm som inte heller drog sig för kraftig censur av det opassande.⁷ Vi kan vara tacksamma för att Georg Karlin inte tycks ha varit lagd åt det hållet, även om hans omskrivningar låter oss ana viss lättnad och förtjusning över det strikt vetenskapliga ordet »fallos». Köpet av pungen 1890 skedde på villkor att han aldrig skulle avslöja vem hon som sålde den var. Karlin avslutar sin digra kataloglapp: »Han lovade, och på det löftet räddades detta unika belägg till den fruktsamhetskult, som undermedvetet spelat en så stor roll i vår sydsvenska folktro.» Kanske har han mera rätt i detta än vi någonsin får veta.

Noter:

1. Syftar på den skånske författaren Henrik Wranér, 1853–1908, känd för sina folklivsskildringar och bygdeberättelser, ofta utgivna på landsmål.
2. Martin P:son Nilsson, professor i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Lunds universitet 1909–1930. Edvard Lehmann, professor i teologisk encyklopedi och teologiska prenotationer vid Lunds universitet 1913–27.
3. Exempelvis visar en testamentarisk gåva till Kulturen 1933 efter lundadamen Maria Collin att hon ägde ett betydande antal religionshistoriska verk, bland vilka återfinns Lehmanns populärt skrivna och kortfattade »Religionerna» (Lund 1918), samt P:son Nilssons »Primitiv religion» (Stockholm 1911) Med anledning av att Maria Collin hörde till kretsen runt Kulturens vävskola är det särskilt intressant att fundera över vad Georg Karlins eventuella kontakter med henne kan ha betytt för hans idéer.
4. Roggenwolf und Roggenhund, Danzig 1865, Die Korndämonen, Berlin 1867, samt Wald und-Feldkulte, Berlin 1875–76. Det ska påpekas att de två förstnämnda förvärvades 1924 till Kulturens bibliotek, medan Frazers verk införskaffades först 1934.

5. I Karlins privata bibliotek, vilket han förvarade i sitt tjänsterum fram till sitt avsked 1933, finns flera volymer av särskilt intresse i detta sammanhang: Martin P:son Nilssons »Primitiv religion» från 1911, »Naturlig religion» och »Mytologi och religion» av den tyske språkforskaren Max Müller, båda från 1897, samt »Primitiv religion» av Vilhelm Grönbech, utgiven i serien Populära Etnologiska Skrifter 1915. Om Karlins tidiga intresse för det fornnordiska vittnar särskilt Axel Holmbergs Nordbon under hednatiden (Stockholm 1852), Hans Hildebrands Svenska Folket under Hedna Tider (Uppsala 1872), samt Sophus Müllers Vor Oldtid (Köpenhamn 1897).
6. För ett belysande exempel, se Bringéus 1979.
7. För åtskilliga exempel, se af Klintberg och Mattson 1978.

Referenser

Tryckta källor

- Kulturhistoriska Muséet i Lund. En handbok för besök och självstudium, Lund 1918.
- Vägisare genom Kulturhistoriska muséet i Lund, Lund 1932.
- Frazer, John 1925: Den Gyllene Grenen, Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1979: »Fria med knivslida», i Vetenskaps societetens i Lund årsbok, Lund.
- Klintberg, Bengt af & Mattson, Carl 1978: »Den fula visans historia», i Fula visboken, Kristianstad.

Otryckta källor:

- Kulturens huvudliggare
Karlins lappkatalog, Kulturens arkiv
Accessionsloggare till Kulturens bibliotek
Accessionsloggare till Georg Karlins bibliotek, Kulturens arkiv

Bröllopsgåvan – *ett forna tiders bosättningsbidrag*

GUNILLA KJELLMAN

Bröllopet utgjorde i första hand festramen för två unga människors inträde i en ny livsfas. Många av de gamla folkliga festsederna kan förklaras utifrån denna bröllopets karaktär av rit-de-passage-situation.

Men bröllopet innebar också en sammanjämkning av två familjer och släkter och av den anledningen frigjordes andra, mer materialistiska kvaliteter i högtidsfirandet. I detta sammanhang kunde festen utgöra bekräftelse-scenen i ett ekonomiskt familjedrama, som hade sin spänningsladdade upptakt redan under »kännings-» och förlovnings-tiden. Föreningen mellan de båda unga kunde då mer framstå som en »förmögenhetsinvestering» eller »jordtransaktion» än en förälskelsens naturliga följdhandling à la känt nutidsmönster. Detta innebar dock inte, att folket i gemen bortsåg från kärleken som en bärande kraft i äktenskapet. Men med sin verklighetsnära inställning till livet och med sin påtvungna ansvarskänsla inför gård och egendom ansåg i varje fall den jordägande bondeklassen, att kärleken var något som fick växa fram så småningom genom de många vardagarnas gemensamma arbete i nöd och lust.

Jacob Kullas tavla »Hemgiften» utgör i sin allvarsmättade enkelhet en lågmäld, men tydlig demonstration av denna äktenskapets ekonomiska sida. Innan förlovnings-, lysnings- och bröllopsfest kunde ske, skulle hemgiften – vanligen kvinnans, men inte så sällan också mannens, materiella tillskott till det nya gårdshushållet – synas och diskuteras. Konstnären har i sin folkliga tolkning fångat något av situationens underliggande spänning och de uppenbara motsättningar, som föregick många sådana här uppgörelser. Folktraditionen är full av anekdoter om snåla bönder som grusade de ungas framtidsdrömmar genom att inte acceptera en erbjuden hemgift. »Får inte jänta' med sig den bästa koe'n och suggan i lagår'n, så kan hon löpa all världens väg», kunde det låta.

Hemgiften, Torna härad, Skåne. Oljemålning av Jakob Kulle (1838–1898). Foto: Nordiska museets arkiv.

Kulles folklivsscenen har hämtat inspiration från den rika skånska slättbygden och dess välbeställda bondeklass. Det var här och i liknande sociala sammanhang, som hemgiften hade sin naturliga hemortsrätt. Men hur ordnade de nygifta sin ekonomiska situation i andra landsändar och bland andra befolkningskategorier i en tid då det inte existerade banklån eller statliga bosättningsbidrag?

Ur ett dåtida sedmönster kring förlovning, lysning och bröllop kan vi söka svaret på frågan. Det var med hjälp av olika gåvobruk under denna högtidscykel, som det unga paret tillförsäkrade sig det förmodligen största bidraget inför bosättningen. Men dessa gåvoseder hade inte en likartad utformning över hela landet. De uppvisade ett nyanserat formmönster med klara anknytningspunkter till det bakomliggande samhällets sociala och näringsgeografiska struktur.

Gåvorna i samband med äktenskapets ingående har utgjort betydelsefulla inslag i bondesamhällets ekonomiska kulturmönster. Det är främst tre gåvohandlingar, hemgiften, fästmögången och bröl-

lopgåvan, som innehaft denna ledande funktion. De skapar också ett gott demonstrationsmaterial för att belysa relationen sed-samhälle.

Vi ska först presentera hemgiften och betrakta den som ett sedens följdriktiga svar på slättbygdens ekonomiska och sociala situation. I ett senare avsnitt ska vi på samma sätt diskutera fästmögången och bröllopgåvan som konsekventa handlingar hos fattigare befolkningslager och i mer skogs- och småbruksdominerade regioner.

Inom den etnologiska forskningen har man länge uppmärksammat de uppenbara kulturskillnader, som har rått i vårt land. Det har existerat skillnader både i materiellt och andligt avseende liksom i rättssedvänjor och arvsbruk. Mest påfallande framträdde gränserna i det geografiska rummet mellan nord och syd, mellan skogsbygd och slättbygd.

Gåvobruken kring äktenskapets ingående hänger nära samman med just olikheterna i arvspraxis. Jag ska illustrera påståendet med exempel valda från två diametralt olika samhällsstrukturer, Dalarna och Gotland.

I Dalarna förekom en långtgående hemmansklyvning med stark

Brudgäver i Skåne. Litografi efter oljemålning av Bengt Nordenberg. Foto: Nordiska museets arkiv.

ägosplittring som följd. Här var det brukligt att alla barnen skulle ärva jordegendomen. De flesta byarna utmärktes därför av en egalitär social struktur. Detta arvssystem kunde upprätthållas genom det extensiva skogsbrukets goda möjligheter till extra förtjänster. De välkända dalska arbetsvandringarna till Stockholm och andra delar av riket hade sin naturliga utgångspunkt i dessa näringsekonomiska faktorer.

Liknande förhållanden rådde i det skogs- och utmarksrika Norrland. Här livnärde man sig också av både jordbruk och olika binärningar. De sociala skillnaderna inom jordbruksbefolkningen blev därför inte särskilt markerade och samhället förhållandevis egalitärt till sin struktur.

Vänder vi oss mot en jordbruksbygd som Gotland möter oss ett helt annorlunda arvs- och ägosystem. Här kunde den besuttna jordägarklassen närmast karaktäriseras som ett storbondeskikt. Bönderna försökte till varje pris hålla gården intakt och undvika hemmansklyvning. Därför planerade föräldrarna strategiskt sina barns äktenskap och såg noga till att yngre syskon gifte sig med blivande gårdsägare. Denna arvspolitik kunde upprätthållas genom en tidig form av frivillig barnbegränsning. En stor barnskara skulle ju försämrat möjligheterna till fördelaktiga giften för alla syskonen.

I andra slättbygder, där försörjningen också i huvudsak var beroende av den odlade jorden, rådde liknande arvsförhållanden. Men den sociala uppdelningen inom befolkningen var dock ofta mer påtaglig än på Gotland. Skåne t.ex., var ett starkt skiktat samhälle, som både omfattade storbönder, småbönder, torpare och en talrik obesutten underklass.

Låt oss nu betrakta hemgiften och andra gåvoformer mot bakgrund av denna historiska verklighet.

Enligt uppteckningar i folklivsarkiven var det vanligt över hela Sverige att dottrarna fick med sig en »uppbäddad säng» och en ko i hemgift. »Och jag vet då aldrig, att det var så fattigt i ett hem, att dom inte kunde få det i bröllopsgåva» (Alsen Jämtland ULMA 7347). Det var dock vanligare i småbrukarbygder i Väst- och Nord-sverige än i de rika syd- och östsvenska slättbygderna. Där innehåll hemgiften i stället ofta riktiga kontantgåvor, påkostade brudkistor och ett ansenligt linneförråd. Husgeråd i koppar och tenn utgjorde dessutom vanliga föremålskategorier i många svenska hemgiftsutrustningar.

Hemföljden lastas, Gotland. Foto: Mathias Klintberg. Nordiska museets arkiv.

Genom traditionsuppteckningarna når vi alltså en första förståelse för hemgiftens centrala betydelse i de burgna böndernas giftermålspolitik. Vänder vi oss mot ett mer dokumentärt förankrat material såsom rättsligt sanktionerade hemföljdlistor, så bekräftas denna hemgiftens framträdande ställning inom bondeekonomin under historisk tid.

Med hjälp av 47 gotländska hemföljdlistor, där föremålen värderats i reda pengar, har jag kunnat beräkna de summor som bönderna gett sina barn från och med 1743 och fram till 1902. Därpå har jag på grundval av markegångstaxornas uppgifter kunnat förvandla dessa tal till ett mer konkret värde, nämligen oxar och får. Det visar sig då, att genomsnittsantalet överförda oxar per hemgift utgjorde 11 stycken, medan samma summa uttryckt i får uppgick till 113. Siffrorna ger alltså en tydlig bild av hemgiftens betydelse som bosättningsbidrag för bondehushållet.

Även i traditionsuppteckningarna kan vi finna många vittnesbörd om hemgiftens karaktär och betydelse i skilda landsändar och bland rikt och fattigt folk.

»Någon hemgift hade jag inte med mig ... det var bondtösera, som hade det, skärgårdstösera hade inte så många pengar att rusta med.» (Stenkyrka Böhuslän VFF 2533)

Prosten Bruzelius från Ingelstad i Skåne har en konkret uppgift om vad en sådan bonnatös borde föra med sig i boet.

»... en eller två hästar, d:o kor och studa (oxar), två får med lamm, tre kistor, två med dynor och täcken, en med flickans gångkläder, en vävstol, en spinnrock, en nystvinda, en haspa, en vagga ... en gångvagn, en större kopparkittel, en d:o spann, en silverbägare, en kanna och tvenne fat av tenn ... Alla sängkläder och lakan, som fästmön erhöi i hemgift, skulle ligga i brudsängen, så att bädden blev ofantligt hög.»

Hemgiftens stora betydelse inom bondeekonomin resulterade också i en stor nyfikenhet på dess konkreta innehåll. Detta i sin tur gav upphov till folkliga festceremonier kring själva hemgiftståget, d.v.s. gåvornas högtidliga överföranden från fädernegården till det nya hemmet. I många sydländska landskap utvecklades »ståget» till en prestigeladdad situation.

På Gotland kallade man det »värningakörande» och det tillgick så »Att den egendom, som tillhörde den bortflyttande bruden eller brudgummen, av ett par tillstädeskommande förtroendemän, som kallades värningskarlar, med biträde av en kvinna, som benämndes värningskuno, först upptecknades och värderades därefter utbars och lades på de vagnar, varmed förtroendemännen för syftet hade ditkommit ... Utom här förut beskrivna egendom hade värningskarlarna på sina vagnar en eller flera dricksbyttor fyllda med öl, att traktera dem med, som under vägen hade på något sätt betett sig hedrande, men även andra så långt laget räckte» (Söderberg 1924).

Och i Halland var det mycket vanligt, att man trummade på en kopparkittel för att folk bättre skulle kunna höra, när hemgiftståget nalkades och lockas dit för att skjuta äreskott och beundra rikedomerna.

Hemgiften var gårdens och familjen gåvoform, en ekonomisk transaktion, som löpte mellan generationerna. För de jordlösa befolkningskategorierna i det socialt mer skiktade södra Sverige öppnade sig en alternativ gåvoform. Det var den s.k. fästmögången, en folkligt sanktionerad tiggargång. I vissa trakter antog denna sed mer karaktären av en tvingande rit, som också bonddöttrar kunde

En brud på Värmdön. (Fästmögång). Teckning ur Svenska Folklivet av C.A. Dahlström, 1857. Foto: Nordiska museets arkiv.

delta i. Fästmögången förlades vanligen till tiden före bröllopet, men kunde också ske efteråt.

Den tiggande fästmön eller hustrun omgav sitt förehavande med vissa ceremonier. Genom klädsel och uppträdande framhävde hon

sin egenart och markerade skillnaden gentemot vanliga tiggarrhjon. Så här utformades vandringen på en ort i Västergötland.

»Att gå fästmö var så vanligt så ... Då var bruden (ungmor) klädd i sina bröllopskläder: svart klänning, blommigt och grant förkläde och en stor vit sidenduk på huvudet. Själv bad hon inte om något, nej då, det skulle inte ansetts passande, utan hon hade en äldre kvinna i följe, som talade för sig och bar säcken, i vilken man uppsamlade gåvorna. Även följekvinnan skulle vara snygg och fin, och säcken, fästmösocken, skulle vara snögande vit. Den hade ett sprund på mitten, alldeles som en knallaresäck, så man kunde bära den hängande över axeln med hälta fram å hälta bak, som de brukade säga. En del sydde säcken av ett lakan, som de vek dubbelt, och för att ingen skulle förväxla den med en vanlig tiggarsäck, var den prydd med ett rött band mittöver. När fästmön och hennes följekvinna kom fram på gårdarna, knackade den senare på dörren eller dörrposten med sin långa käpp. Då visste de så väl där inne, vad det var fråga om ... Man gav efter råd och lägenhet, men alltid något. Den äldre kvinnan tog emot och tackade för gåvan, men brua, dän sa allri ol» (Linnarsson 1950).

Både fästmögången och hemgiftsstatningen hade sin naturliga hemortsrätt i ett socialt skiktat samhälle. I det mer demokratiska Norrland tillgrip man andra insamlingsformer.

Vid nästan alla bröllop i Sveirge har man gett pengar till brudparet. Men den ceremoniella inramningen kring handlingen har varierat. I södra och mellersta Sverige, där pengagåvan inte hade så stor ekonomisk betydelse, var den rituella utformningen enkel. Värden kunde sätta fram en skål eller tallrik på middagsbordet, som sedan skickades runt bland gästerna. Själva proceduren kallades att »ge i brudskål». Det var mycket ovanligt att beloppen tillkännagavs och protokollföring tycks inte ha förekommit.

I bjärt kontrast härtill stod den rikt utbyggda bröllopsgåvoinstitutionen i norra Sverige. Här antog ceremonin närmast karaktären av en juridiskt-formell transaktion. Framför allt gällde detta nedre Norrland, där speciellt Ångermanland framträdde med en starkt normerad gåvohandling, uppbyggd kring tvingande återbetalningskrav. D.v.s. brudparet mottog pengarna som ett lån, som i sinom tid skulle återgäldas, när givaren i sin tur gifte sig. Om givaren redan var gift hände det, att »gåvorätten» överfördes till en ogift släkting. Enligt lantmäterirapporterna från landskapet borde återbetalningen

Brudfrämmat med förning. Teckning ur Svenska Folklivet av C.A. Dahlström 1857.
Foto: Nordiska museets arkiv.

ske med ränta.

En hembygdsforskare har omvitnat hur denna gåvoplikt kunde kännas nog så betungande för de inbjudna gästerna.

»... att bli bjuden till bröllop är visst icke enbart en artighet utan fastmer är det så, att man i första rummet blir tagen i anspråk på ett mången gång nog så kännbart sätt för ordnandet av de nygiftas ekonomi ... en inbjudan kan vara nog så ovälkommen mången gång, helst som man icke utan tungt vägande skäl kan tacka nej» (Hellman 1944).

I vissa gåvoprotokoll kan man se, att uppgiften om räntekravet är riktig. Summan är där förböckad och det högre återgåldade beloppet infört i marginalen.

Gåvoöverlämnandet var således en viktig handling under bröllopet och följaktligen var också de rituella inslagen kring sedvänjan rikt utbyggda. Så här gick det vanligen till i Ångermanland.

Prästen och brudparet, ibland också föräldrarna och någon enstaka gång en funktionär t.ex. brudsätan (brudkläderskan) och vissa släktingar, satt vid ett särskilt bord, dit gästerna tågade fram en och en eller par om par och lade ner sin gåva (i de flesta fall pengar) och fick en sup eller ett glas vin och kanske en kaka eller bit bröd som tack. Prästen eller någon annan betrodd person omtalade högt givaren och gåvobeloppet och antecknade detta eller lät klockaren eller någon annan funktionär fungera som protokollförare. Det var nästan alltid föräldrarna, som öppnade ceremonien genom att utlova hemgiften. Ibland ackompanjerades ritualen av en skänklåt.

I andra delar av Norrland bidrog inte bara festdeltagarna utan nästan alla sockenborna i gåvogivningsakten. De icke närvarande skickade då s.k. »sändningar» i form av pengar, vilka också tillkännagavs och protokollfördes. Det var detta offentliga tillkännagivande eller »lysningen» av gåvan som bidrog till att göra handlingen till en prestigeladdad situation och en tvingande folklig sedvänja.

Gåvolistorna ger oss ett klart bevis för att i de nordliga länen utgjorde de bidrag, som framfördes av släkten och bygdens folk ett viktigare komplement till de ungas bosättning än i Sydsverige. Även här uppe i norr fick brudparet hemgift, men den överflyglades av bröllopgästernas bidrag. I Ångermanland uppgick t.ex. en genomsnittlig gåvosumma uttryckt i oxar alternativt får till 14 oxar eller 104 får vid ett antal bröllop under 1800-talet. Hemgiften utgjorde därvid endast 4 oxar eller 20 får. De södra landskapens familjecen-

trerade hemgiftspolitik hade således i de nordliga länen ersatts av ett bygdens solidariska lånesystem.

Det var dock inte bara fråga om någon nutida formell-byråkratisk banklåneinstitution. Gåvohandlingen ingick också som en burlesk-dramatisk akt i festen folkliga scenuppvisning och som sådan blev den föremål för specialkomponerade hejklackvisor ackompanjerade av spelmännens glada fiolstråkar.

I Leksand sjöng man:

Opp med pungen och fram med pengarna
och har du nå'n styver så lägge dä fram.
(ULMA 4020)

Medan sången lät så här i Bjursås i Dalarna:

Hej dunkom så länge vi leva,
sup dricka, håll dig rolig du som jag!
Fjorton daler i går, femton daler i dag
och i morron har vi ingen styver kvar.
(Anzelius 1918)

— — — — —

Uppsatsen bygger i sin helhet på författarens avhandling i etnologi, nämligen: Kjellman, Gunilla 1979: Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi. Lund.

Citerad litteratur i övrigt:

- Anzelius, E. 1918: »Jässpös» och Jässpösoxe». En utdöd brölloppsed från Bjursås, Dalarna. *Folkminnen och Folktankar* 5.
- Bruzelius, N.G. 1930: *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne under slutet av förra och början av detta århundrade*. 1 uppl. Lund.
- Hellman, B. 1944: »Ge på brudbordet» och andra äldre ångermanländska brölloppseder. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning*. Härnösand 1943-44.
- Linnarsson, L. 1959: *Bygd, by och gård. Gammal bygd i Gäsene. Laske och Skånings härad*. 2. Uppsala.
- Söderberg, H.L. 1924: *Sägner, seder och bruk på södra Gotland*. Visby.

Förkortningarna ULMA och VFF står för Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala respektive Institutet för folklöre i Göteborg.

STOLAR från Valleberga i Ingelstads härad i Skåne.

Förutom dessa två har det funnits ytterliggare fyra likadana, alla vackert målade av Jöns Persson i Valleberga, den mest berömde av Österlens möbelmålare under 1800-talet. Vackert dekorerade stolar, i synnerhet när det funnits två likadana brukar gärna sättas i samband med bröllop, då enligt traditionen brudparet skulle sitta i varsin »brudstol». I det här fallet då det finns flera par har man satt stolarna i samband med några ryktbara storbröllop, »Nils Olssons barns bröllop», då fyra unga par från tre familjer i Valleberga firade bröllop i följd efter varandra under mars–april 1846. Men stolarna är daterade 1841, varför de måste ha tillkommit tidigare. Initialerna på stolarna stämmer inte heller med namnen i den beskrivning av »Nils Olssons barns bröllop» som finns tillgänglig i Mats Hörléns folklivsskildring från Ingelstads härad. Kanske är det så att dessa stolar ansetts så märkvärdiga att de måste ha ett samband med en märklig tilldragelse och då har de ryktbara bröllopen i Valleberga legat närmast till hands.

ÅKSÄTEN från Torna härad Skåne.

Vid bröllop liksom andra högtidliga tillfällen, vill man gärna åka fint – nuförtiden kan man hyra en landå eller annat elegant hästetkpage eller en limosin. För bönderna i äldre tid var det bara de enkla vagnarna med spjälhäckar som stod till buds, även om många förutom arbetsvagnar hade en lite finare modell som mest används till resor och småtransporter. I vardagslag åkte man på en vanlig lös bräda, men när det skulle vara fint satte man på ett särskilt åksäte som i regel hade ett påkostat utförande. Ryggstöd och sidor kunde bestå av spjälverk eller ha dekorativt utsågade konturer och under 1800-talet blev det vanligt att dessa säten utstyrdes med dekorativt måleri, i samma former som rumsinredningar och möbler. I den målade dekoren ingår ofta initialer, datum och årtal som tydligt visar att sätet eller åtminstone målningen tillkommit i samband med ett bröllop.

Bröllopsstycke

ANDERS JANSSON

Minnestavlor utfördes av lokala konstnärer för att fira namnsdagar, födelsedagar och bröllop samt till minne av de döda. I folkmun kallades dessa bilder stycke; till bröllopsdagen beställde man ett bröllopsstycke och ett sköningastykke ihågkom den avlidne. Det finns även exempel på minnestavlor som kombinerar flera av dessa högtider. Bilderna var ingen tillfällighetskonst. De hängdes upp på väggen i stugan, glasade och i träramar eller i ramar av glasskivor som målats på baksidan för att likna trä.

1. Minnestavla från Edenberga, Halland 1822. KM 37.280.

2. Minnestavla av Erik Romberg, 1865. KM 37.282.

I Kulturens samlingar finns tre olika typer av minnestavlor för bröllop. Samtliga kommer från det sydvästsvenska utbredningsområdet där seden förekom på landsbygden från början av 1800-talet fram till 1880-talets mitt.

Det äldsta av dessa är daterat 1822 och gjordes till Carl Nilsson och Johanna Nilsson i Edenberga, Halland (bild). Det är målat i akvarell med två ramar av geometriska figurer och däremellan en stiliserad blomsterkrans. Mittfältet upptas av text; verser från bröllopspsalmen »Gud välsigna dessa hjertan» och bibelord. Brudparets initialer CNS – JND med födelsedatum flankerar en ruta med dagen för vigseln och däröver två brinnande hjärtan, symbolen för kärlek.

Många lokala styckemålare nådde stor skicklighet och blev mycket efterfrågade. Den mest kände i Halland var Erik Romberg. 1865 målade han på beställning av Helena Pehrsson dotter tavlan på bild till arrendeåbon Carl Nilsson och hans hustru Bina Nilsson i Eden-

berga. Bilden är arkitektoniskt uppbyggd med sockel, kolonner och överstycke, men frodig och blommande i sin stil. Överst tronar ett brudpar i stolar vars ben övergår i ymnighetshorn med rosor. En ängel räcker fram krona och krans över initialerna NCS – BND. I tre fält finns datum för födelse och bröllop »som Fyras den 1 Maj 1863». Anledningen till att tavlan framställdes först två år efter bröllopet återfinns i mittfältet. Bilden beställdes till första barnets, sonen Carl Nilsson, ettårsdag »den 29 Junius». Här sitter en pojke och läser, på bordet ligger en ridpiska och bredvid finns häst och vagn, samtliga attribut för en välartad gosse. På sockeln står fyra lejon, i sin stil mycket lika de snidade träfigurer Erik Romberg utfört. Mellan lejonerna har Romberg målat två detaljrika bilder av plöjning respektive sådd, där t o m fågelstrecken avbildats. Bestarna i mitten håller en utspänd duk i tänderna med en bröllopsvers vackert präntad.

Rombergs minnestavlor blev mycket populära och många kopierade hans stil. En av dem var Johannes Nilsson i Tjärby som till

3. Detalj från Minnestavla av Erik Romberg. KM 37.282.

4. Minnestavla av Johannes Nilsson, 1866. KM 37.359.

5. Minnestavlor från Kristianstadstrakten klippta i papper, 1855. KM 22.542.

paret Johannes Esbjörnsson och Kjersti Johansdotter i Veinge målade bröllopstavlan på bild. Den är i sin uppbyggnad mycket lik Rombergs, men har inte allas dennes säkra handlag och stil. Teckningen är enklare och färgerna färre; här dominerar framförallt gulorange och blått. I mitten återfinner vid de ofrånkomliga brinnande hjärtana och scenen med en plöjande man. Längst ner har målaren, inte utan besvär, textat versen »Herren ware med eder. Och gälpe eder till hopa och giwe sin wälsignelse öfwer eder. Längst ner till höger har konstnären signerat bilden; » Rittad af Johannes Nilsson Tjerby 1866».

De kanske märkligaste minnestavlorna är de två på bild. De är utförda i pappersklipp, en för folklig miljö ovanlig teknik. Genom konstfärdiga vikningar, både lodrätt och vågrätt, har symboler och dekorativa element klippts och säkerligen även skurits ut. Pappret är ett bokbindarpapper marmorerat i svart och blått som egentligen används till försättsblad i böcker. Bilderna ropades in på auktion 1912 och uppges komma från Kristianstadtrakten.

Att de utgör ett par syns tydligt av utförandet med årtalet 1855 och initialerna HOD för kvinnan, OTS för mannen och OOS för sonen. Bilderna är till sin uppbyggnad lika, men med olika attribut. Mannens tavla har väderkvarnar, skräddare och piprökande män. Kvinnans visar räfserskor med ölkannor i händerna.

Referenser

- Hamenius, Barbro 1957: Minnestavlor. Rig.
Nilsson, Harald 1935: Sydhalländska minnestavlor. Kulturens årsbok.
Rehnberg, Mats 1944: Gratulation och minnestavlor. Fataburen.

Om bruddräkter

BRITTA HAMMAR

Giftermål är en betydelsefull handling och en glädjande händelse, vilken nu som förr ger anledning att samla släkt och vänner till fest. Vigselakten är idag ofta inte början till en livslång gemenskap utan en bekräftelse på ett redan stadigvarande förhållande, som kanske resulterat i ett eller flera barn.

Ståtliga kyrkbröllop har åter blivit vanligare under 1980- och 1990-talen med högtidsklädd brudgum, brud i vitt, tärnor och marskalkar och brudnäbb, där parets eventuella barn ofta ingår.

Att sväva uppför mittgången till dånande orgelmusik, iförd fräsande vitt siden och skira spetsar, strålande vacker och centrum för allas blickar är en dröm som många kvinnor vill se förverkligad. Stora summor läggs ner på brudstassen. Man kan välja att sy själv, låta tillverka, köpa färdigt, låna eller hyra, allt efter råd och lägenhet som man gjort i många sekler. Modellerna följer rådande modestilar, men kjolen brukar gärna sys med släp – ju längre dess pamigare bröllop. Kungliga brudar brukar ha meterlång släp.

Att bruddräkten är vit, förefaller idag alldeles naturligt, men så har det inte alltid varit. Före 1800 gifte man sig i rådande högtidsdräkt, det vill säga de plagg som man sedan kunde använda vid festliga tillfällen också efter bröllopet.

Även den vita brudklänningen är från början en ren modeföreteelse inspirerad av det sena 1700-talets stora antikintresse och romantiska natursvärmeri. I början av 1800-talet liknade kvinnosilhuetten en antik pelare, där den förhöjda midjan och det utbyggda axelpartiet antydde kapitalet. Kroppens former skulle anas och helst ses genom klänningens tunna, lätta tyg och underkläderna begränsades av förståeliga skäl till ett minimum. Klänningarna syddes gärna av vit bomull. Bomullen hade fram mot 1700-talets slut varit en lyxartikel förbehållen de rika men i och med att den amerikanska bomullen dök upp på marknaden sjönk priserna avsevärt.

Fredrica Thomanders brudräkt från 1858 sydd av benfärgat siden med silkefransar. Brudschalar var vid den här tiden ett vanligt tillbehör. KM 36.482:2.

Birgitta Belfrage gifte sig i oktober 1943 i Jakobs kyrka i Stockholm. Brudklänningen, helsiden, satinfleur, är sydd på Märthaskolans franska avdelning. Bruden bär släkten Belfrages krona till en knypplad och sydd slöja från 1840-60-talen. KM 77.555, KM 77.556.

Många enkla, vita klänningar från 1800-talets första hälft, som finns bevarade i våra museer, kan mycket väl ha använts som brudklänningar. Det är först mot seklets mitt som uppgifter om vita bruddräkter blir vanligare. Köpmansdottern Emelie Meyer äktade, år 1834 i Karlshamn, Johan Henrik Thomander, sedermera biskop i Lund. Hon var iförd en klänning av vitt atlassiden och broderad tyll med krona och krans på det mörka håret. Om hon också bar slöja framgår inte, men när hennes dotter Fredrica gifte sig 1858 i Lunds domkyrka, var hon en vacker brud »i sin skira sky av slöja och spetsar». Brudslöjan har sitt ursprung i den smala slöja som hörde till den moderna hårklädseln i början av 1800-talet. Den blev dock inte ett obligatoriskt bruddräktstillbehör förrän på 1800-talets andra hälft, ofta tillsammans med krona och krans av myrten.

Kronor av metall förekom också och har i Sverige burits av bru-

dar sedan medeltiden. Olaus Magnus säger 1555 att »bruden bär krona som ett tecken på obefläckad dygd i likhet med den Heliga Jungfrun». Kronorna lånades ut av kyrkan eller brudkläderskan, om man inte, som i många adelsfamiljer, ägde en egen.

Kransen är också ett kyskhetsstecken. Den har sina rötter i det medeltida pannband, hlad, vilket bars som hårprydnad av både män och kvinnor i alla samhällsklasser. Kransen blev så småningom ett speciellt kvinnligt smycke, buret på huvudduken av de gifta och på det utslagna håret av de ogifta. Som den unga flickans huvudprydnad ingick den naturligt i bruddräkten. I norra Skåne har huvudla använts i folklig miljö in på 1800-talet och bars under den vanliga flickhuvudbonaden, för dagen vackert prydd med band, pärlor, fjädrar, spetsar och galoner. I Skåne förekommer metallkronor främst i norr. Under 1800-talet ersattes de, liksom flickhuvudbonaderna, av kronor tillverkade av konstgjorda blommor eller myrten.

År 1502 gifte det danska riksrådet, Oluf Stigsen Krognos, på Bollerup i sydöstra Skåne, bort sin dotter Magdalene med grannen, riksrådet Tyge Axelsen Brahe, herre till Tosterup. Av bevarade räkenskaper framgår att bröllopet var övermåttan storståtligt. Mat och

1873 ritade Nils Månsson Mandelgren av en bruddräkt från Sjököp i Färs härad. Under den diademformade huvudbonaden, piglocken, har knutits två band av vadmal eller kläde med påsydda silverbeslag, så kallade huvudla. Tillhör Folklivsarkivet, Lund.

Bruddräkt från Valleberga socken, Ingelstads härad, buren sista gången på 1840-50-talen. Observera den rikliga silvermängden och den med band och spetsar utsmäckade piglocken. KM 7.318.

dryck fanns i överflöd till de många gästerna från när och fjärran och det hade inte sparats på varken hemgift eller brudgumsgåvor. Tyge Axelsen fick, förutom femton silkebroderade skjortor, en brudgumsskjorta där bröstpartiet var stickat i guld och pärlor av Tönnes pärlstickare.

Bröllopsdagen var bruden iförd »en lång dräkt av gyllensammet med hermelin över kjortlar av röd och svart sammet, ett gyllene halsband, en lång guldkedja och ett spänne att fästa dräkten med i halsen, håret täckt av en pärlhuva och där ovanpå huvudguld.» Hon bör ha varit en praktfull syn och en värdig representant för sin mäktiga ätt! Utslaget hår var tydligen redan nu omodernt bland danska

adelsfröknar också på bröllopsdagen, men jungfrukransen eller kronan var fortfarande i bruk.

1592 bevisar Jakob Krabbe till Wegeholm i nordvästra Skåne ett bröllop hos en av sina bönder i närheten av Skillinge. Med sig hade han en tysk gäst, Augustin von Mörssberg, som skrev ner sina iakttagelser och ritade av den unga bruden. Hon bär en blå kjol och tröja översållad med förgyllt och oförgyllt silver i form av bokstäver, stjärnor och rosor. Om livet har hon ett rött tygbälte besatt med förgyllt silver, i handen ett vitt broderat kläde med hörntofsar. I halsen syns en pipkrage och på det utslagna vågiga håret glänser en gyllene krona. – I sen tid är utslaget hår till bruddräkten endast känt från norra Skåne. – Det är en modepräglad dräkt med stark påverkan från nordvästtyskland vad beträffar dräktsilvret. Vissa drag skulle komma att leva kvar i skånskt folkligt dräktskick in på 1800-talet. Bruden från Valleberga i sydöstra Skåne har både silverbälte och handkläde, här apterat i en trekant över förklädet fram och en stor mängd silversmycken koncentrerade till bröstpartiet. Silver hade stort statusvärde men ansågs också besitta magisk kraft som skyddade mot onda makter. Från Vålinge i nordvästra Skåne berättas att brudarna var så behängda med lånade Jesu namns kors att de knappt kunde dansa.

I Lorenzo Magalottis reseskildring Sverige under år 1674 avbildas den adliga bruden med en liten öppen prinsesskrona på sitt moderiktigt friserade, bara hår. Hon bär, i likhet med de kvinnliga gästerna, en hårt korsetterad, uppstruken klänning, som låter underkjolen synas, helt enligt gällande mode. Om färgen på dräkterna sägs ingenting men vita dräkter förekom i de allra högsta kretsarna – kanske inspirerade av de kungliga ceremonidräkter i vitt med silver och, eller guld som var vanliga och användes fram till slutet av 1800-talet. Många var de som skuldsatte sig svårt för att kunna göra ett så storstatligt bröllop som de ansåg rangen krävde. Andra, som till exempel hovmannen Johan Ekeblad, önskade sig och fick en enkel ceremoni i brudens hem med endast några få inbjudna gäster. Sin och brudens klädsel nämner han tyvärr inte med ett ord.

1700-talets bruddräkter varierade med modet i färg och form. Den 25 november 1751 gifte sig sjöofficeren Carl Tersmeden, iförd »en fin, vacker uniform med sidenfoder» och friserad »med den nya brudgumsgrannlåten af en *Queue de Renard*, brukligt endast vid detta tillfälle för en officerare. Den bestod af ett svart bredt band,

Bonddottern Kerstin Jönsson från Kattarp fotograferad i den röda sidenkrinolin hon gifte sig i år 1861. Härklädseln och smyckena ser moderna ut medan förklädet är ett folkligt inslag i dräkten. Foto privat ägo.

hvarpå hårbucklor voro fästade, som räckte mitt på ryggen ...». Bruden, mademoiselle Malmström, var »parerad som en ängel i hvitt».

Kofta och kjol, matelasserade och med vackra broderier, var den vanliga högtidsdräkten bland det lägre borgerskapet, också använd som bruddräkt. Sådana dräkter finns i riklig mängd bevarade i våra museer. Den, av Gustaf III år 1778 instiftade, nationella dräkten gjorde också svarta bruddräkter moderna, särskilt i borgerliga kret-

Prinsesskuren brudklänning av gulvitt ylletyg med släp, sydd 1877 i Stockholm, förmodligen hos K M Lundbergs beställningsavdelning (sedermera NK) till bröllopet mellan Henriette Hornwall och grosshandlare John Carlsson. V-ringningen sekundär. KM 77.553.

Annandagsklänning bestående av jacka och kjol i yllerips buren i mars 1877 på bröllopets andra dag av Henriette Carlsson f Hornwall. KM 77.554. ▶

Nils och Wilhelmina Björck, Lund, gifte sig 1903. Brudens klänning är helskuren med släp sydd av tunt ylletyg. Kronan är av myrten och buketten är ännu liten och rund. Brudgummen bär frack och har en myrtenkrans på uppslaget. KM 48.599.

Per och Greta Bergman vigdes i juni 1906 i Gävle. Bruden bar en tvådelad klänning i yllemuslin och slöja och metallkrona. Buketten börjar ta en avlång och hängande form. Brudgummen är klädd i frack. KM 66.102:2.

sar. Brudkronor förekommer, men mot slutet av seklet blev konstgjorda blommor, främst orangeblommor, en omtyckt hårprydnad för brudar.

Svart förblev den dominerande färgen på festdräkten hos de lägre samhällsklasserna under 1800-talet. Svartklädda brudar med vit slöja och myrtenkrona är ofta avbildade på fotografier från seklets slut.

När folkdräkten gått ur bruk, omkring 1850, kunde skånska gåradöttrar gifta sig i skimrande röd sidenkrinolin som Kerstin Jönsdotter från Signestorp 5, Kattarp i nordvästra Skåne. Hon stod brud år 1861 och dräkten hade hon säkert stor glädje av på kommande gillen. Från Västergötland och Danmark finns uppgifter om röda brudklänningar i siden från just 1860-talet.

Också under 1900-talet har praktiska och ekonomiska hänsyn bestämt valet av brudklädsel. Visitdräkt, eftermiddagsklänning, långbyxdress och lång klänning, vit eller färgad, är vanliga varianter.

Referenser

- Bringeus, Nils-Arvid 1975: Deltagarobservationer vid ett skånskt brudbröllop 1592, Rig.
- Ekstrand, Gudrun 1991: Kröningsdräkter, Borås.
- Hammar, Britta 1992: Fläckhätta, linnepantalonger och särkasöll, Skånes Hembygdsförbunds årsbok.
- Hammar, Britta 1979: Lunds första dam och modet, Kulturen.
- Hovstadius, B. 1976: Brudkronor i Linköpings stift, Lund.
- Kjellberg, A. 1991: Brudekjolen, Oslo.
- Kjellberg, Sven T. 1966: Slott och herresäten i Sverige, Skåne 3, Malmö.
- Resare, Ann 1988: Och bruden bar ..., Fataburen.
- Sjöberg, N. utgivare, Johan Ekeblads brev II, Stockholm 1915
- Svensson, Sigfrid 1935: Skånes folkdräkter, Stockholm.
- Svensson, Sigfrid 1978: Folkligt dräktsilver, Västerås.
- Åberg, Gustaf 1992: Brud i sydost och nordväst, Österlen.

Till ett vårdtecken ...

När vi holländare gifter oss, flyttar vi förlovningsringen från vänstra ringfingret till det högra, påpekade en delegat vid ett internationellt museimöte i Haag häromåret, å propos ett informellt samtal om seder och bruk beträffande förlovnings- och vigselringar. Han noterade också att en närvarande yngre svensk kvinnlig museichef, som enligt traditionen hos oss bar två släta guldringar på sitt vänstra ringfinger, uppfattas som änka i Holland.

Uppgifterna är karakteristiska för den förvirrande blandning av traditioner som har uppstått i olika länder och som har sitt ursprung i varierande tillämpningar av såväl romersk som germansk och kanonisk rätt.

I det medeltida Sverige förekom ringar i de fäste- eller trolovningsgåvor, som den blivande brudgummen hade att erlægga för att giftermålsavtalet skulle bli rättsligt bindande. Enligt Lizzie Carlsson i arbetet »Jag giver dig min dotter» omtalas silverskedar, ring, kedja, bälte, huvudkrans m m som fästegåvor till bruden under 14-, 15- och 1600-talen. Inom avtalets ram ingick också att fästeparet i vittens närvaro lade händerna samman i ett handslag.

Den katolska kyrkan och – efter Västerås recess 1527 – den lutherskt reformatoriska stred länge förgäves för att den kyrkliga vigseln skulle ersätta den världsliga trolovnningen som rättsligt instrument. Först genom 1734 års lag blev vigseln en handling med rättslig verkan.

Ringens – ett obligatorium vid den kyrkliga vigseln – är en trohetspant med ursprung i romerskt rättsbruk, där ringen användes som pant och bekräftelse på ingångna avtal. I svenska kyrkans vigselformulär av idag har ringen samma betydelse: »O Gud, du som är alltings skapare och Herre, / välsigna NN och NN i deras äktenskap. / *Låt dessa ringar*» (denna ring) »för dem vara tecknet / på deras löften om ömsesidig kärlek och trohet. / Genom Jesus Kristus, din Son och vår Herre.» I den borgerliga vigseln, införd 1908,

Vinjettbild i Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, 14:8, 1555. Kapitel 8 har som rubrik »Om adliga personers bröllop», men bilden visar med all sannolikhet en trolovningsscen.

är däremot det gamla civilrättsliga handslaget ett avgörande moment i ceremonin: »Ge varandra handen till bekräftelse på detta.» Inom parentes bifogas dock i lagtexten: »(Före handslaget kan mannen lämna kvinnan en ring.)».

Förändringar i ringceremonielet kan följas från den äldsta kända svenska vigselritualen, *Bréviarium Scarense*, tryckt i Nürnberg 1498 på latin. Enligt ritualen sätter brudgummen den av prästen välsignade ringen på brudens vänstra hand, först på tummen, sedan på pekfingeret och slutligen på långfingeret. Enligt *Manuale Lincopense*, tryckt i Söderköping 1525, är proceduren ungefär densamma. I vigselritualen i 1529 års handbok, den första på svenska, har däremot skett en förändring. Efter det att brudgummen bl a uttalat »... til itt wårteekn giffuer iach tich thenna ring», och bruden svarat, sätter brudgummen ringen på hennes hand »först på thet fremsta fingret så på thet längsta / och sidhan på thz ther näst och ther bliffuer ringen» (dvs på ringfingeret) »/ och widh han så setter ringen / segher han. I nampn fadhers / och sons / och then helge andes». Ritualen är densamma i 1693 års handbok medan brudgummen enligt 1811 års handbok sätter ringen direkt på ringfingeret.

Det traditionella svenska bruket att bära vigsel- och förlovningsringen på vänster hand tycks således vara stadfast redan 1498. Man kan dock notera, att kvinnan på Olaus Magnus vinjettbild med en trolovningsscen (ovan) lyfter högra handen för att ta emot ringen. Höger eller vänster hand som ringbärare har varit föremål för livliga

diskussioner i den kristna världen under både medeltid och nyare tid. En åsikt var att vigselringen skulle sitta på vänster hand, eftersom det ansågs att en blodåder gick från vänstra handens ringfinger direkt till hjärtat. Enligt en annan åsikt var den högra handen den mest lämpade, då man med den i ett handslag beseglade ett avtal, i detta fall trohetslöftet. Kyrkomötena 1576 och 1596 utfärdade helt motsatta regler i frågan. De flesta västerländska länder har tagit upp seden med höger hand. Förutom i Sverige används vänster hand i t ex England och USA. I England stabiliserades inte seden förrän under 1700-talet, då även katolikerna övergick till vänster hand.

Uppgifterna från 1498 och 1525 om långfingret som plats för vigselringen är intressanta. Det torde vara en reminiscens av den germanska seden att bära ring på långfingret medan medelhavsfolken föredrog ringfingeret.

Ringväxling vid vigsel eller trolovning var tidigare inte vanligt i Sverige. Ett exempel på ringväxling vid trolovning omtalas emellertid 1414. Ringväxling mellan brud och brudgum noteras även under 1600-talet, bl a i den handbok som 1602 utfärdades för hovförsamlingen i Stockholm. Numera förekommer det då och då enligt kyrkliga och borgerliga vigselförrättare att brudparet efter utländskt mönster växlar ringar vid vigseln.

Trolovnings-, förlovnings- och vigselringar hade i äldre tid inte någon enhetlig form. Släta guldringar, som vi idag förknippar med förlovnings- och giftermål, kunde bevisligen också ha en annan funktion. Det mest kända svenska exemplet är en slät guldring från tidigt 1600-tal i Livrustkammaren med inskriften »G.A.D.S et I. D.O». Den syftar på Gustav (II) Adolf som hertig av Södermanland och hans kusin Johan, hertig av Östergötland. Den föräldralöse Johan och Gustav Adolf uppfostrades tillsammans av den senares mor Kristina d ä och ringen har sannolikt tillhört henne.

I vissa fall finns det starka traditionsuppgifter som gör det sannolikt att en ring fungerat som trolovnings- eller vigselring. I Statens Historiska Museum förvaras en ring från Kungl rättekammaren, som enligt en sekundär inskrift med dateringen 1488 skulle ha varit Gustav Vasas föräldrars trolovningsring. Med sitt runda framstycke med en madonnabild omgiven av sju olikfärgade, sannolikt symboliska, ädelstenar, passar den stilistiskt väl in i den aktuella perioden. Livrustkammaren har en annan ring från Kungl rättekammaren. Även den har en sekundär inskrift som anger att den är pfalz-

grevn Johan Kasimirs »trauering» vid hans förmålning med Gustav II Adolfs halvsyster Katarina den 11 juni 1615. Det är en bred guldring med en cabochonslipad rubin framtill och av en typ som placerrar den i tiden omkring 1600.

Signifikanta tecken på att ringen har använts vid trolovning eller vigsel är olika typer av ledande symboler. Kulturen har några medeltida ringar, som exemplifierar detta. Äldst är ett jordfynd från hörnet Klostergatan-Gråbrödersgatan i Lund, en guldring från 1200-talet med framstycket format som två händer som fattar om varandra. Detta handslag är en ständigt återkommande symbol, som torde alludera på äktenskapsavtalet. Två andra guldringar, också från Lund och troligen från medeltidens slut, är försedda med ett lättolkat ornament – ett hjärta. På den ena ringen är hjärtat omgivet av en rosenkrans och två händer. Typen är representerad både på

-
1. Ring av guld med två händer omfattande ett lågande hjärta; jordfynd från Halbergstrakten, Västergötland. 1500-talets mitt. KM 29.575.
 2. Ring av förgyllt silver med framstycket format som ett handslag. 1600-talet. KM 29.839.
 3. Ring av förgyllt silver med två händer omfattande ett lågande hjärta. 1600-talet. KM 23.406.
 4. Ring av förgyllt silver med ett handslag omgivet av drakmotiv och renässansornament. 1500-talets senare hälft. KM 29.576.
 5. Vigslering av guld, delbar, med en safir, en almandin, en smaragd och en bergkristall samt emaljdekorer i olika färger; inuti framstycket ett skelett av guld mot grön emalj. 1500-talets senare hälft. Nordiska museet, Stockholm. NM 306.420.
 6. Ring av guld med en hjärtformad ametist som framstycke; runt skenan utsparat inskription mot vit emalj: MON COEUR EST A VOUS. 1700-talets mitt. KM 62.495.
 7. Ring av guld med delad skena och hjärtformat framstycke med en karneol. 1700-talets slut. KM 44.821.
 8. Vigslering av guld med inskription HM H IHS ISD; har tillhört Helena Maria von Haven, gift med Jacob Segerdahl, 1660–1724; han ägde 1711 Gundralöv, sedermera Ruuthsbo; funnen vid sällning av mull i gravkoret under koret i närbelägna Bjäresjö kyrka. 1680-talet. KM 45.918.
 9. Ring av guld med tunn, skålad skena (av besparingsskäl), stämplad av guldsmeden Carl Otto Nyman, Köping, 1847. KM 61.319.
 10. Ring av guldmetsall s k sparring. KM 38686.

Nationalmuseet i Köpenhamn och på Historiska museet i Stockholm. Den andra ringen med sina elegant utformade, delvis friliggande blad runt hjärtat tycks vara mer sällsynt till typen.

Handslaget och hjärtat är två mycket vanliga motiv på ringar från 15- och 1600-talen. Kulturen äger en smalare och en bredare ring, där handslaget kompletteras av karakteristiska beslagsornament i renässansstil. På den smalare ringen håller händerna ett hjärta. Närmast övertydliga symboler har en guldring i Nordiska museet, som gått i arv i en svensk adelssläkt och kan dateras till 1500-talets senare hälft. Den är även internationellt sett mycket märklig. På den delade skenan kan man läsa följande inskrift: QVOS DEVS CONIVNXIT HOMO NON SEPARET (Vad Gud har förenat må människan icke åtskilja). Två händer hållande hjärtan bär upp det kvadratiska framstycket med fyra symboliska ädelstenar av vilka t ex safiren representerar trohet. Även framstycket är delbart och

11. Ring av guld, genombruten skena med ett mönster av snodda guldrådar; fram-till initialerna S A (en mellanbokstav saknas) av snodd guldråd. Stämplad av Andreas Hallberg, verksam som guldsmed i Kristianstad 1790–1838. KM 49.280.

12. Vigselring av förgyllt silver med graverade ornament och pärlstavsbårder; graverade initialer: ILS COD; stämplad av Jöns Sponberg, verksam som guldsmed i Gränna 1761–1799. KM 11.828.

13 - 14. Förlovningsringar av guld, tillverkade till kronprins Oskars (I) och prinsessan Josephines av Leuchtenburg förlovning den 22 november 1822. Bernadotteska stiftelserna. Stockholms slott.

15. Spiralring av förgyllt silver, bestående av en snodd, hoplödd ten. Östergötland? KM 29.581.

16. Spiralring av förgyllt silver, bestående av en hoplödd ten. Brösarps socken, Skåne, KM 1.549.

17. Ring av silver med refflad skena och ett pålött framstycke med två hjärtan. Troligen 1800-talets förra hälft. KM 65.721.

18. Ring av förgyllt silver, gjuten, med handslag och hjärta samt fyra strierade ringar. Troligen 1700-talet. KM 46.400.

19. Ring av förgyllt silver, delvis gjuten, med 19 ringar på framstycket. Lappland. Troligen 1800-talets förra hälft. KM 12.019.

20. Ring av förgyllt silver, pressad, med nio strierade ringar på framstycket; stämplad av Gustav Wallin, verksam som guldsmed i Falun 1832–1873 (1874). KM 41.724:3.

21. Vigselring av guld med graverade ornament och initialer: ANS OBD; stämplad av guldsmeden Michael Olof Barkman, Varberg, 1849. KM 14.373.

22. Ring av förgyllt silver med två motställda, liggande hjärtan och inskriptionen Tro het; stämplad av Carl Gustaf Högstedt, verksam som guldsmed i Kalmar 1819–1841 (1850). Km 785.

23. Ring av förgyllt silver, högt framstycke med blombård och två händer hållande om ett lågande hjärta; stämplad av Niclas Pettersson, verksam som guldsmed i Karlskrona 1818–1836. KM 29.501.

har två invändiga fördjupningar. I den ena ligger ett litet guldskelett (Tills döden skiljer oss åt?), den andra är tom men har troligen innehållit en spädbarnsfigur.

Hjärtat som kärlekssymbol förekommer även på 1700-talsringarna, som dock har fått ett sprödare utseende än de ofta gjutna 1600-talsringarna. Kulturen har två sirliga guldringar av den typen. Den ena är från 1700-talets mitt och har ett ametisthjärta som framstycke. Den elegant svängda rokokoskenan har en utsparat inskription mot vit emalj MON COEUR EST A VOUS (Mitt hjärta tillhör Dig). Sådana ringdeviser är oftast på franska under 1700-talet. Den andra ringen med sin tunna delade skena och korallhjärta i framstycket är från 1700-talets slut.

Initialer, ingraverade eller som en del av skenans dekor, kan också vara ett tecken på att en ring fungerat som förlovnings- eller vigselring. I Kulturens samlingar finns t ex en slät guldring med inskriptionen HM/H IHS (Jesus Hominum Salvator) ISD. Ringen är funnen i gravkoret i Bjäresjö kyrka n v om Ystad. Initialerna syftar på Jacob Segerdahl, 1660-1724, överinspektor över salpetersjuderiverken i Skåne, Halland och Blekinge, och hans hustru Helena Maria von Haven. En annan ring, stämplad av Jöns Spongberg,

Brudbänk från Kyrkefalla, Västergötland, med brudpar från 1700-talet. Foto: Skaraborgs Länsmuseum, Skara.

guldsmed i Gränna 1761-1799, har de graverade initialerna ILS COD (Johan LarsSon och Carin OlovsDotter eller liknande namn-kombination).

Ringar, som endast består av en skena, blir under 1700-talets slut och 1800-talets början allt bredare. Under den tiden blir också genombrutna skenor ett mode. Ett exempel är Kulturens guldring med ett genombrutet mönster och initialer av snodda guldrådar.

Redan 1477 säger sig en kvinna ha fått en guldring vid både trolovning och vigsel, »hennes fästningafä och vingingering». Enligt en förordning om bröllop från 1661 hade brudar rätt att på bröllopsdagen bära »en ring av måtteligt värde, förutom fästnings- och vingingeringen». Å andra sidan finns belägg för att förlovningsringen välsignats och använts vid vigseln. I Laurentius Petris kyrkoordning från 1571 står det t o m »Om Brudgummen wil giffua Brudenne någon ring, såsom någhre haffua för sedh ...». Det är således under århundraden ett vacklande bruk vad gäller förlovnings- och vigselringar. Först vid 1800-talets början tycks den svenska sed ha etablerats som så småningom skulle bli allena rådande – nämligen ringväxling med två släta guldringar vid förlovnings och en slät guldring till bruden vid vigseln. Tidiga exempel är kronprins Oskars (Oskar I)

och prinsessan Joséphines förlovningsringar, som tillhör de Bernadotteska familjestiftelserna på Stockholms slott. Det är två enkla släta guldringar med inskriften »Joseph Francois Oscar 15 Nov: 1822» respektive »Josephine Max: Eug: Nap: 15 Nov: 1822». De kom emellertid aldrig att användas, eftersom namnen var graverade på franska i stället för på svenska.

Medan seden med släta guldringar helt tycks ha trängt igenom inom borgerlig kultur vid 1800-talets mitt, dröjde det till fram mot slutet av århundradet, innan allmogens »fingran» eller »brudringen» helt ersattes med samma typ av ringar. Det finns en stor variation på dessa allmogeringar av silver eller av förgyllt silver med tydliga spår av åldrig bakgrund. En intressant typ är den s k spiralringen. Den har troligen ett samband med betalningsringarna från förhistorisk tid i Norden, som bestod av guld- eller silvertenar, vridna i spiral och som kan ha använts i samband med brudköpet. Ett bevis för att spiralringar använts som trolovnings- eller vigselring är en ring från Skåne i Nordiska museet med en 1600-talstext runt utsidan av tenen: HVAD * GUD * HAFVER * TILLSAMMEN * FØGIT * DET * KAND * INTED * MENNISSKE * ADSKILIE * HERRENS * ORD * BLIFVER * EVINDELIG *. På de tidigare ringarna är spiraltenen i allmänhet hoplödd medan 1800-talsringarna får en liknande, retarderad form genom pressning. Även spiralringar bestående av en strierad eller snodd ten finns representerade i Kulturens samlingar.

En speciell typ är ringen där skenan vidgas mot ett framstycke täckt med små strierade ringöglor. Den är mer eller mindre koncentrerad till Dalarna och Lappland. Ringöglornas antal kan gå upp till 13 men en samekvinna kunde enligt uppgift ha 19 stycken på sin vigselring. Kulturen äger en sådan ring. Liksom beträffande alla andra allmogeringar kan man följa en teknisk förändring. De äldre ringarna är gjutna och de yngre av tunn pressad silverplåt.

Motiv med handslag och hjärtan förekommer allmänt på allmogeringarna. En form, som tydligen har utvecklats i Blekinge och östra Småland, har två punsade, liggande och mot varandra ställda hjärtan på framstycket. En sådan ring är även försedd med inskriften »Tro het».

En annan ringtyp med två händer hållande ett hjärta inom en ram av rosor har kombinerat den medeltida symboliken med den nyklassicistiska modereringens höga framstycke. Den tycks ha sitt ursprung

i Blekinge, där Karlskronas guldsmeder ibland har en särprägel på sina arbeten, t ex även i fråga om de facetterade, graverade svampdosorna för allmogebruk.

De släta ringarna skulle helst vara av guld på 23, 20 eller 18 karat. De var ingenting att slita på för folk med kroppsarbete. I vardagslag förvarades de i byrålådan och ersattes med sk sparringar, som främst tillverkades i städerna runt Mälaren. De kunde vara av pinsback, tomback eller annan gulmetall och drogs ibland över med galvanisk förgyllning. Som sparring användes också giktringen, som började tillverkas på 1860-talet. Den ansågs bota mot reumatisk värk och kunde således ha en dubbel funktion.

Carl Sahlin har i en uppsats från 1939 gjort en omfattande beräkning av antalet släta guldringar. Han kom fram till att det då i Sverige torde ha funnits 4 406 000 stycken! Just under 1930-talet kan man emellertid spåra vissa nya tendenser. Allianceringen med skenan helt eller delvis täckt av briljanter eller andra högädlade stenar - på modet utomlands sedan ett par decennier - började lanseras som vigselring. Den slog igenom i Sverige på 1950-talet och blev alltmer populär under 1980-talet. Däremot har inte försöken att introducera en ring med en stor briljant eller annan högädelsten som förlovningsring haft någon större framgång i Sverige. Den är ju traditionellt den typiska förlovningsringen i större delen av den övriga västvärlden. Trots konstnärliga nyskapelser och intressanta försök med andra metaller har den släta guldringen som förlovnings- och vigselring behållit sin dominans.

Litteratur

- Bengtsson, Bengt, 1974: Ringar från medeltid och renässans, Kulturen
Carlsson, Lizzie, 1965 resp 1972: »Jag giver dig min dotter», I och II
Grath, G F, 1904: Svenska kyrkans brudvigsel
Kjellberg, Sven T, 1939: Medeltida fingerringar, Kulturen
Nordén, Arthur, 1931: »Fingren ringad, pigan tingad», Fataburen
Sahlin, Carl, 1938: De släta fingerringarna, Daedalus
Smycken i svensk ägo, 1952, red Nordiska museet

Bröllopsmåltid

INGRID NORDSTRÖM

»Hur vill jag ha mitt bröllop? Traditionellt och stilenligt? Anspråkslöst och intimt?» Frågorna ställs i en nytutkommen bok, *Livets fester* (Alfredsson, K & Henning, B, 1992). I vår tid är valet »fritt» att förverkliga personliga önskemål och drömmar. Men även om det är vår tids kulturella mallar som styr valet, finns »traditioner» inbäddade i föreställningarna om hur en riktig bröllopsfest ska utformas. Traditioner kan inte direkt översättas från en tid till en annan men bilder av »hur det var förr» kan ge sammanhang mellan generationer och ritualer kan omladdas med ny och föränderlig mening.

I bondesamhället var bröllopsmåltiden en manifestation som hämtat förebilder från de högre stånden. Inget festtillfälle har blivit så omskrivet som detta: En övergångsrit för brudparet och en lika tydlig prestigemarkering för värdfolket men även för gästerna. Låt oss därför följa tre skånska folklivsskildrare till tre olika bröllopsgårdar. De gör visserligen inga direktreportage – de berättar först flera decennier senare om hur kalasen gått till. Istället har de en gemensam önskan att skildra det traditionsrika allmogelivet från de utsiktspunkter som deras »nutid» i 1840–1870- eller 1880-talen gett dem. I minnenas spegel ser de ståtliga gillesbord i välbärgade gårdar i skånska slättbygder och de ser människor infogade i ritualer, mycket olika vardagens vanor.

Socialt skådespel

Scenen är en by i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet: Bröllopsföljet, »stassen», har återvänt till bröllopsgården efter vigselceremonin. Alla som bodde i byn gick hem till sitt för att invänta inbjudan till kalaset, överbringad av särskilda bjudare. Seden krävde att gästerna först efter tre invitationer infann sig till festen. Så tydligt avtecknar sig övergången från vigseln till bröllopsmåltiden i de

I bröllopsgården. Målning av Frans Lindberg.

Minnesbild från barndomens Österlen från 1860-70-talen. Foto: Kulturen.

minnen av seder och bruk som Nils Lovén – Nicolovius – skrev ner flera decennier senare.

Bröllopsmåltiden blir redan från början ett socialt skådespel, väl regisserat av gillesvärden och genomfört av alla deltagarna med välkända ritualer. Vid dörren mottogs gästerna av spelmän som med marschmusik ledsagade var och en in i stugan, där långa smala bord stod dukade. Placeringen kunde börja. De främsta platserna var givna: Brudparet i högsätet med prästen vid brudens sida och prästfrun vid brudgummens. »Efter några få komplimenter» kunde männen inta sina platser i rad på manssidan. Det var vid placeringen av kvinnorna som värden måste visa att han till fullo behärskade ritualen och den lokala rangskalan. Det skulle ha varit tecken på »bristande belevnhet» eller högmod att utan vidare acceptera den plats som anvisats. Alla väntade sig ett rollspel mellan värden och de

kvinnliga gästerna. Turerna var många men de måste leda till att alla satt i just den ordning som den lokala rangskalan föreskrev.

När värden utbringat en gemensam skål med uppräknig av högtidens främsta funktionärer, följde hälsningsfrasen: »Warer nu alla wälkomna och håller nu till godo!» Men inledningsceremonin var avslutad först då prästen läst bordsbön och andakten avslutats med en högtidligt slutsuck. Ätandet kunde äntligen börja. Sedan »urminnes tider» var rätterna bestämda, berättar Nicolovius: Soppa, lutfisk, risgröt i vilken smör simmade i ett djupt kors, gåsstek, grisstek samt sockerkaka med russin. Han passar på tillfället att i minnesbilden framhålla hur »de enfaldigaste bönderna» hängav sig åt ett omåttligt ätande vid sådana gillen. Den sociala status som markerats i placeringen framgick också av att prästfolket, brudparet, klockaren och några av de förnämsta bönderna bjöds på ett glas malagavin till kakan medan de övriga fick nöja sig med en sup.

Bröllopsmåltiden var en offentlig uppvisning av sociala roller och av värdfolkets förmåga att bjuda. Men den innehöll också riter som bekräftade vigseln och bådade lycka i framtiden:

Det war ett bruk, att brud och brudgum, för att i en bild wisa sällskapet huru deras löfte att dela med hwarandra ljuft och ledt icke war ett blott munväder, åto med samma sked, så att, när brudgummen urlastat skeden, lemnade han den åt bruden, som nu i sin ordning hemsökte fatet.

Bröllopfesten är en del av folklivet i Skytts härad under den tid då bönderna »ännu lefde tillsammans i byhem». Nicolovius har sett »barndomsnejderna» i ljus dager och har därför svårt att »i minnet genomwandra dem med rätt allwarsam och mörk panna». Han har istället gett oss pittoreska situationsbilder från en tid som även för honom var »förr i världen»

Med etnografisk noggrannhet har Nils G. Bruzelius beskrivit hur bröllop firades i Ingelstads härad vid samma tid. Välkomst-ceremonierna vid »stassens» ankomst till bröllopgården var också här en rituell övergång till festen. Vid dörren till gilleshuset tog spelmännen emot gästerna och brud och brudgum fördes högtidligt till sina platser i högsätet. Prästparet intog sina givna platser vid deras sida, men för övrigt var det endast de gifta kvinnorna som placerades vid detta bord – under mycken krusning. »Mannarna» fick sina platser i kisthuset, medan drängarna och de »mindre förnäma gubbarna» satt på logen.

Måltiden
(Festmiddag...)

Ur J W Wallanders album »Ett bondbröllop uti Finnstorp år 1851».
Tecknad folkklivsberättelse från V Vingåker, Södermanland.

Bruzelius beskriver åskådligt saltmatsfaten mitt på varje bord, fyllda med »en rökt fårbog, salt och rökt fläsk, hackepölsa, saltade gässidor m m». De svarvade och brokigt målade höga faten var i sig en prydnad för bordet och överflödet av kött och fläsk »talte för huset rikedom», men som mat fick innehållet avnjutas först den sista festdagen under bröllopet. På båda sidor om saltmatsfatet stod smörkoppor med smöret format, »utpringlat», i sköna mönster. Också dessa tjänade alltså syftet att både vara prydnad och visa fram den lyxmat som hörde festen till och gav anseende åt gillesgården. Bägare och kannor av silver lyste på bordet och vittnade om rikedom, omsatt i bestående värdeföremål.

Gillesmaten var enligt sed uppdelad i tre måltider med olika festrätter: Den första kockt oxkött med senap samt svartsoppa, den andra kockt kött och lutfisk, den tredje kockt kött, risgröt med mjölk och stek. Rätternas mängd var imponerande. För en sentida läsare kan menyn förefalla alltför bastant och framför allt enformig i upprepningen av likartade rätter. För festdeltagarna var det dock överflödet på köträtter som visade att det var fest. Särskilt den avslutande steken markerade festtillfällets lyx. Varje sådan måltid började med bön och avslutades med psalm, vilket visar att det verkligen var tre skilda måltider under festens lopp. Mellan dessa bar man undan borden och dansade.

Medan gästerna satt till bords hade traktörerna fullt upp att göra med att servera supar, men etikettreglerna var olika för kvinnorna och männen: Kvinnorna läppjade endast försiktigt på drycken i det glas som gick runt ty det ansågs för en stor skam, ifall något qwinfolk wid sådana tillfällen intog mera än det tälte.

Hos karlarna däremot drack traktören gästerna till och rullade sedan det tömda glaset på bordet för att visa att han tömt det i botten och uppmanade gästerna att göra likadant.

Ingen rätt äts av karlarna, utan att supen togs; sjelwa »grötklämman» glömdes ej.

Bröllopet i Kaana. Bonadsmålning från 1815. Femsjöskolan. KM 39037.

Det bibliska motivet är översatt till en festmåltid som åskådarna kunde känna igen. Placering, högtidskläder, dukning och gillesmat hörde hemma i traktens bröllopsleder. Foto: Kulturen.

Dryckenskapen var stor vid allmogens kalas, konstaterar Bruzelius då han i detta tillbakablickande perspektiv beskriver folklivet, men han anmärker att sådana vanor också fanns »på den tiden bland de mera bildade stånden».

Den första festdagen slutade med ett tack till värdfolket och kockarna för »de väl tillagade rätterna». Å värdfolkets vägnar bjöd talmannen slutligen alla gästerna välkomna »till gilles» nästa dag.

Bruzelius hade samlat minnesuppgifter från äldre sagesmän i bygden. Då han på 1870-talet beskrev allmogens seder och bruk var det i etnografiskt intresse att förmedla kunskap om en förgången tid som han själv betraktade som exotisk. Hans sakliga beskrivning av tingen på bordet, festmaten, bordsskicket och samspelet mellan människorna kan i en ännu senare tids tolkning laddas med betydelser som gör bröllopsmåltiden till en samhällspegel.

Kalasmat och bordsskick

Med Eva Wigströms hågkomster från allmogelivet i Rönnebergs härad förflyttar vi oss framåt i tiden, till 1840-talet. Bröllopsmåltiden har samma fasta mönster som de tidigare. Hon börjar med talmannens grannliga uppgifter att förmå kvinnorna att ta plats vid bordet efter rangordning och släktskap, alltmedan dessa var för sig spelade upp sin »blygsamhetskوميدي», upprepad vid alla kalas. Även männen krusades men det gick ändå lätt att få dem bänkade och att fösa ungdomarna till särskilda bord.

Kalasmaten kan hon redogöra för flera decennier senare:

»Förrätten» var alltid »saltmat» och bruna bönor. Därpå kom köttsoipan i stora blanka tennfat. Den var kokad på färskt oxkött, fläsk ock höns ock anrättades med allt sitt fett. Det skulle ansetts som ett prof på gemen snålhet, om detta soppfett blivit afskummat ock ej kommit gästerna till godo. Mitt i soppfatet låg en väldig hög af morots- och palsternacksbitar, klimpar, russin, sviskon och korinter, omgifven af ett bälverk kokt hönskött, som var skuret i stora stycken – ett höns i fyra delar.

Både kokkonst och husmorsprestige avspeglas i hennes hågkomster av de påkostade kalasrätterna. Men hon har också låtit själva måltiden bli en scen där hon kan visa fram hur opraktiskt det gamla bordsskicket var. Gästerna vid de långa gillesborden hade svårt att med sina skedar nå fram till de gemensamma soppfaten. Ännu värre

Bröllopsmåltid. Hultsfred 31 maj 1960. Scandia Photopress.

»Bondbröllop i gammal stil» visar hur seder revitaliseras och laddas med nya betydelser.

var att de flesta saknade övning att begagna den nymodiga gaffeln för att ta till sig köttbitarna med och lägga dem på sin egen flata tallrik. Djupa tallrikar fanns inte vid denna tid, påpekar hon. Alla satt så raka som möjligt vid bordet. Kvinnornas tystnad och allvarssamma miner gav bordssällskapet ett stelt utseende. Efter soppan bjöds stek, »egentligen något af det urkokta soppköttet som blifvit brynt i gryta» – en förklaring utifrån modernare matlagning. Därpå följde mandelmusslor med lingon, syltade i honung.

Det är en sakkunnig och detaljrik bild av en gammaldags bröllopsmåltid, betraktad med »moderna» vanor som mall. Bondfolkets osäkerhet var stor då de trädde in i festens offentlighet, i synnerhet

då en och annan nymodighet brutit de invanda mönstren. Men hon ger också utrymme för prestigefyllda traditioner, t ex förningskakorna som prunkade på det förnämsta bordet. Under den första festdagen var de till prydnad, för då borde värdfolket stå för måltiden helt och hållet. De följande dagarna bar de närmaste släktingarna i tur och ordning fram sina förningar som utgjorde hela måltider. Med matgåvorna fördelades kostnader och arbete – och givarna vann prestige.

Eva Wigström har lagt sina hågkomster till rätta, filtrerade genom vanor och värdemönster vid den tid då hon framträdde som folklivsskildrare. Hennes beskrivning av bröllopsmåltiden vittnar både om inlevelse i barndomsmiljön och distans till den. Framför allt är det dock som fantasifull berättare hon gett närhet till allmogelivet vid mitten av förra seklet. Bröllopsmåltiden är ett bra exempel på detta.

Gammaldags och modernt

I jämförelse med dessa klassiska folklivsskildringar ter sig Folklivsarkivets uppteckningar efter frågelistan Bröllop och brölloppseder (LUF 52) ganska torftiga, men i gengäld ger de sakliga detaljuppgifter om kalasmaten. »Förr» – ofta angivet till 1860–70-talen – var menyn enhetlig vid bröllop i olika skånska bygder: Pepparrottskött, soppa och hönsstek eller lammstek visar att det serverades rikligt med kött när det var kalas. Risgrynsgröt var festrätt och till förningskakorna serverades ofta ett glas vin. Sviskonsoppa, en nyhet bland kalasrätterna, vittnar om smaken för det söta. Några meddelare har också talat om att även i enkla husmanshem kunde man bjuda till bröllopsmåltid. Riklig förning från bondfolk var tillskott som gjorde det möjligt att tillaga rätter som hörde till festmaten, t ex fläsk och bruna bönor eller lutfisk.

Meddelarna kan ofta precisera modernisering av bröllopsmåltiden till omkring 1900. Den bestämda placeringen vid långbord ersattes av »gående bord». Brudparet presiderade för sig vid ett litet bord mitt i rummet. Trugningen övergick till att gästerna i tur och ordning krusades att gå fram till matbordet. Måltiden inleddes med smörgåsbord, en mångfald av smårätter och en triumf för kokkonsten. Buljong med pastejer, fiskrätt, pudding med »vinsoppa» var nya inslag i menyn och steken fick nymodiga tillbehör. Professionella

kalaskokerskor stod för tillagning och dekorativ uppläggning. De hörde ofta hemma i bygden men hade tjänat hos herrskapsfolk och lärt sig finare kokkonst. De sagesmän som redogjort för bröllopsmåltider vid det nya seklets början har själva varit med om hur matens prestigevärde omladdades i och med att skickliga kalaskokerskor trädde in bakom kulisserna till måltidsscenen. För gästerna betydde kombinationen av nya rätter och servering vid gående bord ett nytt bordsskick, för många svårt att bemästra. Medan tennfat och silverbägare hade spritt glans över de bröllopsbord som de äldre folklivsskildrarna beskrivit, kunde sekelskiftets nyrika bröllopsvärdar imponera med moderna porslinsserviser och gnistrande kristallglas.

Med den distans som tidsavståndet gett kan vi se fasta ritualer i äldre bröllopsmåltider, medan vi kan konstatera att brudpar idag har möjlighet att forma sin fest enligt egna önskemål. Föräldrarna kan hålla bröllop med stor middag eller inbjuda till buffé, brudparet kan själv stå för kalaset, eventuellt med hjälp av gästerna. Mattidskrifter inspirerar, med menyförslag och undersköna bilder, till festliga, personligt formade arrangemang. Men samtidigt kan vi upptäcka hur traditionerna ropar i nuet – därför att de är rationella och har ett symbolvärde som ger bröllopsmåltiden en djupare mening än andra kalas under livets gång.

Referenser

- Alfredsson, K. & Henning, B. 1992: *Livets fester*, Stockholm.
Berg, Gösta 1969: *Bröllopsmiddagen*, Fataburen.
Bringéus, Nils-Arvid 1987: *Livets högtider*, Stockholm.
Bruzelius, N. G. 1876: *Allmogelifwet i Ingelstads härad i Skåne under slutet af förra och början af detta århundrade*, Malmö.
Granlund, John 1969: *Bröllopsfunktionärer*, Fataburen.
Lovén, N. *Folklifwet i Skytts härad i Skåne wid början af detta århundrade. Barndomsminnen utgifne af Nicolovius*, Lund 1847.
Nordström, Ingrid 1988: *Till bords. Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*, Stockholm.
Sarmela, Matti 1978: *Bröllopet som samhälleligt skådespel*, Unifol.
Wigström, Eva 1985: *Allmogeseder i Rönnebergs härad i Skåne på 1840-talet. Faksimil av Nyare bidrag i kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliif VIII:2 1891*, Stockholm.

Minnet av bröllopet – *om bröllopsfotografiet förr och nu*

EVA KJERSTRÖM SJÖLIN

Bröllopsfotografier har en förmåga att väcka känslor – positiva och negativa. Vem har inte gått förbi porträtt- och ateljéfotografernas skyltfönster och förundrats eller fångslats av fotografierna av brudpar, utställda för allmänhetens beskådande? När man råkar se ett gammalt bröllopsfotografi i det egna släktalbumet, ett fint ateljéfotografi i ett arkiv eller ett modernt bröllopsfoto uppsatt i någons hem, fångas uppmärksamheten. Hos mig väcks en rad frågor. Vad säger dessa fotografier om olika tiders syn på äktenskapet? Är den skiftande karaktären mellan förr och nu bara en modefråga eller kan man utläsa något mer utifrån bildens ikonografi och uppbyggnad?

Bröllopsfotografiet är ett privat fotografi, som samtidigt mycket starkt uppvisar en offentlig karaktär. Kanske är det just det som ger det en extra dimension. Bakom den officiella bilden av »Det äkta paret», »Man och hustru», där brud och brudgum trätt in i sina nya roller, kan man ana individernas förväntan, oro, avvaktan eller övertygelse – det privata och det offentliga blandas. Bröllopsfotografiet intar en särställning bland fotografier. Det gäller både på ett generellt historiskt plan och på det privata planet, i familjens egna livshistoriska perspektiv. Min utgångspunkt är, att bröllopsbilder från olika tider säger en del om uppfattningen av äktenskapet. Förändringar i värderingar av äktenskapet och ändrade könsrollsmönster under 1900-talet avspelas i bröllopsfotografierna.

De senaste decennierna har fotografiet satts i fokus av flera forskare inom etnologi och kultursociologi. I olika artiklar lyfts just bröllopsfotografiet fram särskilt. Dansken André Wang Hansen skriver i sin bok *Fotografi og Familie* om bröllopsfotografiet att det har »historiskt blivit integrerat i den offentliga bröllopsceremonin i linje med andra ritualer som själva vigseln, ringpåsättningen och bröllopsresan» (förf:s översätt). A Wang Hansen betraktar alltså

Skytffönster med bröllopsfotografier tagna av porträttfotograf Karin Karl-Eriksdotter, Polyfoto, Östra Förstadsgatan, Malmö, februari 1993.

Några exempel på dagens bröllopsfotografier, bl a ett klassiskt i helfigur och ett brudfotografi med brud och brudnåbb (vilket också är ett fotografi på mor och barn). I många av dagens bröllopsfotografier kommuniceras kvinnans mer frigjorda ställning. Bilden med bruden stolt och djärvt visande fram sin tatuering på axeln, är exempel därpå.

bröllopsfotografiet som en del av själva bröllopsceremonin och dess offentliga karaktär visar sig i, att fotograferandet ofta äger rum i omedelbar anslutning till den kyrkliga eller borgerliga vigselakten, i kyrkdörren eller i fotoateljéns offentliga rum. Likaså yttrar den offentliga karaktären sig i förhållandet, att bröllopsfotografiet ofta är en gåva till familj och vänner och att det har sin fasta plats på dagstidningarnas familjesidor.

Utifrån franska förhållanden gjorde kultursociologen Pierre

Bourdieu en studie på 1960-talet om de sociala användningarna av fotografiet. Även han lyfter fram bröllopsfotografiets speciella roll och bröllopsfotograferandets rituella karaktär: »Amatörbilderna kan inte ersätta de 'officiella' fotografierna, som man låter ta i fotografens ateljé för att sända till släkt och vänner», konstaterar han. »Som föremål för reglerade utbyten inträder fotot i cirkulationen av de gåvor och gengåvor som bröllopet ger anledning till. Utan fotografering inget bröllop...» Bröllopsfotografiet blir en del av bröllopsritualen.

Liknande mönster och värderingar kan konstateras utifrån svenska förhållanden. Vid högtidliga tillfällen och särskilt vid bröl-

Fotografi av Rosalie Roos och professor Knut Olivecrona vid deras bröllop 1857, taget av Isaac Cohen. (Ur Den svenska fotografiens historia, 1983).

lop anlitas yrkesfotografen. »Bröllopskort togs alltid i ateljé, liksom om någon emigrerade...» berättar en smålänning född i början av seklet. Bröllopsfotografiet är än i dag det fotografi som främst anförtros porträttfotografen. Bröllopsfotografiet blir det synliga beviset, med vilket man tillkännager giftermålet i både en trängre och vidare krets och det blir det som tydligast utåt befäster bilden av en ny enhet, det gifta paret.

Bröllopsfotografiets centrala roll i familjen berör Bourdieu i sin analys av familjefotograferandet som »en av hemkultens riter, i vilken familjen är subjekt och objekt på en och samma gång: det ger uttryck för – och förstärker därigenom – den högtidskänsla som familjen skapar åt sig själv». Att den fotografiska bilden mycket tidigt fann sin plats och snabbt blev självklar, berodde på, att den kom att fylla funktionen att just högtidlighålla och föreviga det kollektiva livets stora ögonblick. Bröllopsfotografiets historiskt sett tidiga och allmänna införlivande med brölloppsederna hade också sin grund i, att spendersamhet ingick i det uppträdande som hörde högtiden till. Det är alltså inte en slump, att just bröllopsfotografiet tidigt annammas. Tidpunkten för fotograferandets införande vid familjelivets stora ceremonier svarar mot dessas sociala betydelse. Konfirmationsfotografiet, dopfotografiet, värnpliktsfotografiet och examensfotografiet är av yngre datum. I Sverige kan man se exempel på, att även förlovningsfotografier förekom tidigt. På samma sätt som bröllopsfotografiet för omvärlden skulle offentliggöra giftermålet, skulle förlovningsfotot presentera den nye, tilltänkte familjemedlemmen för släkt och vänner. Detta var särskilt viktigt gentemot dem, man inte personligen kunde göra förlovningsvisit hos.

Historiskt är bröllopsfotografiet att betrakta som en variant av porträttfotografiet. De första fotografierna, daguerreotyperna, var ofta porträtt. Efter 1850-talets experimenterande med olika nya tekniker, bl a glasplåtar och framställning av positivt pappersfotografi, sköt fotografien fart på 1860-talet. Porträtt i s k visitkortsformat slog igenom och porträttfotografien fick en blomstringsperiod, som varade ända till 1890-talet. Antalet ateljéer ökade över hela landet och porträttfotografier såväl som bröllopsfotografier blev ekonomiskt tillgängliga för flertalet.

1860-talets visitkortsfotografier är representativa porträtt, som nästan genomgående visar personer i helfigur. Den avbildade framstår som typ snarare än som individ. Det är efter denna »mall» de

Fotografi av fem brudpar år 1875. Fotograf Otto Petterson, Lund. Kulturens arkiv.

tidiga svenska bröllopsfotografierna är gjorda och det är ett mönster som håller i sig i flera decennier. Det finns undantag. Ett sådant är ett fotografi på albuminpapper på Rosalie Roos och professor Knut Olivecrona taget vid deras bröllop 1857 av Isaac Cohen, kanske det äldsta kända svenska bröllopsfotografiet. Det har karaktären av personligt porträtt och visar genom sin komposition en intimitet och närhet, som inte förekommer i kommande decenniers bröllopsfotografier. I dessa står vanligen brud och brudgum riktade rakt mot betraktaren, avbildade i helfigur. Inbördes samspel förekommer som regel inte. Parterna verkar nästan omedvetna om varandra. All koncentration är riktad mot kameran/betraktaren. Stundens allvar och den ovana situationen att bli fotograferad, »förevigad», präglar gestalterna. Stelheten är till en del orsakad av den långa exponeringstid, som dåtidens fototeknik krävde.

Tidigt utvecklades en praxis, att i bröllopsfotografiet uttrycka samhörigheten mellan parterna med att bruden håller brudgummen under armen. Denna position kan emellertid också ses som ett uttryck för den könsbundna hierarkin inom äktenskapet, där kvinnans ställning är underordnad och armhållandet visar, att mannen be-

Okänt brudpar fotograferat av Otto Pettersson, Lund på 1870-talet. Visitkortsformat. Kulturens arkiv. Ur fotografialbum KM 30594.

skyddar och leder kvinnan. I Kulturens arkiv finns några tidiga bröllopsfotografier, som ger exempel just på den traditionella armkroksställningen. De är tagna av fotograf Otto Pettersson i Lund på 1870-talet och är de äldsta i Kulturens samling av bröllopsbilder. Det ena är ett traditionell visitkortsfoto med brudparet stående i helfigur, den andra ett fotografi med fem brudpar, taget 1875. Bilden visar ett sittande brudpar, där kvinnan håller mannen under armen och därbakom fyra stående par. Det är en ovanlig gruppbild av brudpar med tämligen enkel social bakgrund – troligen hantverkare. Bilden skulle också kunna tolkas som ett brudpar med tjänor och marskalkar. Alla kvinnorna har bukett av samma typ och storlek, bara den sittande kvinnan bär slöja och krona. Parens klädsel är helt individuell. Bilden verkar vara tagen i en enkel lokal, kanske

Bröllopsfotografi från
1890-talet. Enligt
uppgift E J Anders-
dotter och kusken
Jöns Ohlsson, Lund.
Foto Lina Jonn,
Bangatan 6, Lund.
Kulturens arkiv.

en hantverksföreningslokal eller liknande. Bilden är svårtolkad, men om uppgiften stämmer, har här fem brudpar samsats om ett gemensamt bröllopsfotografi.

En annan typ av bröllopsfotografi utgör gruppbilder med brudpar, familj, släkt och bröllopgäster. De var vanliga under 1900-talets första hälft. När Bourdieu, utifrån franska förhållanden, skriver om bröllopsfotografiet, är det på sådana gruppfotografier han bygger sina resonemang om bröllopbildens betydelse: »Vid bröllop utgör bilden som förevigar den förenade gruppen – eller rättare sagt föreningen av två grupper – ett nödvändigt inslag i en ritual med funktionen att konsekra, det vill säga sanktionera och helga det genom två individers förening realiserade enandet av två grupper.»

Dansken Wang Hansen visar hur i denna typ av bröllopsfotogra-

fier brudparet placering – centralt i den stora gruppen- har en bestämd innebörd. Uppställningen presenteras frontalt och på officiellt avstånd. Personerna är placerade så, att brudparets närmsta anhöriga står närmst dem i gruppens centrum, brudens föräldrar till vänster i bild och brudgummens till höger. På så vis kommuniceras bröllopets centrala budskap: parrelationen och föreningen av två individer, men också av två familjer. Fotografierna visar också, att personernas sociala betydelse står i relation till placeringen i förhållande till brudparet. Den familjehierarkiska indelningen tar sig uttryck i uppställningar med flera horisontellt ordnade nivåer: barnen sittande i den främre raden, där bakom brudparet, föräldrarna och föräldragenerationen och längst bak yngre släktingar och vänner. Barnens placering i förgrunden är delvis av praktisk orsak, men kan också ses som ett sätt att framhäva, att äktenskapets innersta funktion var reproduktionen – släktens fortbestånd. Brud och brudgums placering i raden med föräldrarna och föräldragenerationen visar brudparets ändrade sociala status i familjehierarkin – de är nu upptagna i de giftas och vuxnas led. De är fotografiets centrala objekt och placeras i den vertikala och horisontala skärningspunkten mellan de två familjerna. Det innebär att de ibland kan stå något asymmetriskt placerade i bildens högra eller vänstra del beroende på vems familj som är störst.

Även om ateljébilderna är vanligast, finns en hel del bröllopsfotografier tagna utomhus. Yrkesfotografen har ryckt ut för det speciella tillfället. En del av dessa bröllopsfotografier från 1800-talets slut och 1900-talets början avbildar brudparet i sin sociala kontext, oftast framför brudens föräldrahem. Ett litet urval bilder ur Kulturens arkiv visar på likheter och skillnader mellan olika sociala miljöer. En är ett bröllopsfotografi från skånsk slottsmiljö, ett bröllop på Trolleholm 1904, med hela bröllopssällskapet samlat på trappan till slottet. Det andra är ett bröllopsfotografi från skånsk bondemiljö 1906, med det stora bröllopssällskapet uppställt framför den halm-täckta och för tillfället med äreport försedda gården. Det tredje är från 1904, från Lunds akademiska skikt med brud och brudgum (präst), tärnor och marskalkar framför den imponerande villa, som i folkmun kallades »Tuna slott» och till sist ett bröllopsfotografi från 1890-talet från något lägre borgerlig miljö i nordvästra Skåne med brudparet fotograferat framför brudens föräldrahem. Vad kan man då utläsa ur dessa bilder? Det verkar vara av betydelse att man i

Gruppbild av brudpar och bröllopgäster, 1890-talets slut. Att brudparet ibland inte sitter mitt i gruppen kan bero på att de två släkterna är separerade, men inte är lika stora. Foto Lina Jonn eller hennes syster Maria Jonn. Malmö museums arkiv.

bröllofsfotografiet, med dess officiella karaktär, framhävde den sociala miljön. Men är det bara av praktiska skäl, som avståndet mellan kamera och brudpar varierar eller är den faktiska placeringen av kameran i förhållande till de avbildade också ett, om än omedvetet, uttryck för olika inställning till äktenskapet och dess funktion? I de tre första bilderna underordnas och nästan försvinner brudparet i förhållande till gruppen och i förhållande till miljön. Troligen uttrycker bilderna genom sin komposition just sin tids borgerliga syn på äktenskapet som en överenskommelse av ekonomiskt och praktiskt slag, där brud och brudgum underordnar sig de borgerliga värderingarna och den sociala positionen och där familjernas förnående och den materiella ramen är mycket betydelsefull. Bilden från lägre borgerlig miljö följer samma bildkonvention, även här finns hemmet med i bakgrunden, men brudparet ensamma är hu-

vudpersoner och dominerar bilden. Miljön är underordnad. Möjligheten att *till en viss grad* låta giftermålet bli en personligt val mer än ett socialt och ekonomiskt kontrakt varierade med social miljö.

De många bevarade bröllopsfotografierna från äldre tid visar, att platsen för bröllopsfotografiet varierade: i yrkesfotografens ateljé, framför brudens hem, utanför kyrkan, i hotell, i ordenslokal eller liknande. Men det förekommer också bröllopsfotografier tagna i hemmiljö, både från borgerlig miljö och från arbetarmiljö. Ett exempel är ett bröllopsfoto taget 1900 i brudens föräldrahem vid Adelgatan i Lund, nu Arbetarbostaden på Kulturen (se Kulturens årsbok 1980, s 104). Ett annat är från borgerlig miljö, en bild tagen på 1910-talet av »Hallbergs ateljier, Halmstad». Den har, liksom många av 20-talets bröllopsbilder, en ny personligare ton, men genom brudgummens ställning, stående och med armen bakom brudens rygg, uttrycks mannens roll i äktenskapet som den beskyddande och uppvaktande, medan bruden, som tillhörande »det svaga könet», är placerad sittande i stolen.

Gruppbild från bröllop 1948. Brudpar, släkt och vänner samlade utanför brudens hem. Präst och prästfru (brudgummens föräldrar) sitter här på ömse sidor av brudparet med brudens mor och far på ömse sidor därom, en gruppering som mer följer traditionen vid bordsplacering än ett äldre mönster, där de två släkterna är separerade. Privat ägo.

Bröllopsfotografi från bröllop på Trolleholm 1904. Kulturens arkiv.

Min utgångspunkt var att bröllopsfotografiet inte blott är en bild av det uppställda brudparet, utan också en avspegling av äktenskapet, historiskt och socialt. Hur återspeglas då vår egen tids syn på äktenskapet och på bröllopet och vilka uttryck tar sig vår tids könsrollssyn i dagens bröllopsfotografier? Successivt har bröllopsfotografiet förändrats under de sista tre-fyra decennierna. A Wang Hansen pekar på flera förändringar i bröllopsfotografiets ikonografi och komposition. Dessa följer förändringar i äktenskapets sociala funktion och i den allmänna inställningen till bröllopet: Medan de tidiga bröllopsfotografierna hade karaktär av veritabla utstyrelstücken med många attribut och dominerande kulissbakgrunder, är tendensen den att de fotografiska bakgrunderna av olika slag efter hand reduceras och det blir själva brudparet som uttrycker bröllopets betydelse. Kamerans avstånd till brudparet minskar också. Från omkring 1950 börjar bröllopsbilden förändras från den »klassiska» helfigurframställningen på officiellt avstånd över en halvrepresentativ/halvpersonlig framställning som går närmre brudparet och avbildar det i halvfigur, till ett privat porträtt i närbild. Skildringen av brudparets privata och personliga egenart ersätter den representativa och ceremoniella bilden. 1960 och -70-talens bröllopsfotogra-

Kronoarrondator Olof Perssons dotter Hilma står brud 1906. Hela bröllopsföljet fotograferat framför brudens hem, inne på gården, Alesta by, Östra Källstorps socken, Skåne. Folkklivsarkivet, Lund.

fier visar ofta hela detta register – i stället för att som förr bara ta ett par bilder, blev det vanligt att beställa flera olika varianter. Med hjälp av fototeknik som soft-fokus förhöjdes intrycket av det romantiska i bröllopet och i stället för att vända sig mot fotografen och betraktaren vänder sig brudparet mot varandra i en privat kommunikativ »naturlig» pose. Denna tendens mot privatisering, individualisering och intimisering har utvecklats sedan 1950-talet, enligt A Wang Hansen. Den norska etnologen Anna Helene Tobiassen gör samma konstaterande i en analys av bröllopsfotografier från dagspressen 1990.

Svenska bröllopsfotografier från 1970–90-talen betonar på samma sätt brudparets personliga upplevelse och intimitet. Bröllopet har blivit en privat händelse, byggd på ömsesidiga känslor. I en del av dagens bröllopsfotografier fokuseras och uttryckes parets egen

upplevelse så markant, att den utomstående betraktaren känner sig som en som av en slump får ta del av ett ögonblick av närhet och ömhet, ibland förstärkt genom att bilden är tagen ute i naturen, t ex en glänta i skogen. Idag finns hela spektrat av bildkompositioner utmed skalan officiellt-privat. Samtal med ett par yrkesfotografer, som idag gör mycket bröllopsfotograferingar, ger en inblick i det sena 1980-talets och det tidiga 1990-talets trender, både beträffande vad dagens olika brudpar vill ha när det gäller bröllopsfotografi och yrkesfotografens ambition. Fotograf Eva Rosth i Malmö formulerar det så här: »För dem som ringer hit och beställer en bröllopsfotografering är bröllopsfotografiet mycket viktigt. Jag försöker alltid träffa dem båda innan. De får titta på olika bröllopsbilder jag tagit och jag ser på deras reaktioner vad de gillar och vad de ogillar. De skall känna att det stämmer med deras personlighet, så inte bröllopsfotografiet blir något främmande. Bröllopsbilden skall uttrycka det som är viktigt i deras relation och i deras äktenskap. Oftast har kvinnan en bestämdare bild av hur hon vill ha bröllopsfotografiet och oftast en mer romantisk. Man beställer nästan alltid ett album – en förstoring och några mindre bilder: helfigur, halvför, bruden ensam osv. Priset bestämmer omfattningen. Man vill ha olika typer av bilder. Till föräldrarna vill de ha färgbilder i helfigur, officiella, mer traditionella, där de ser in i kameran och ler och hela »stassen» den yttre ramen är synlig. Som tackkort till vänner och bekanta vill man ha en variant på den traditionella bilden, men lite ledigare, ofta en midje- eller bröstbild där man ser på varandra. Men till sig själv vill man ha något som är »lite annorlunda» helst i svart/vitt, något som uttrycker intimitet och närhet, en ögonblicksbild som är privat. I ateljén hänger en sådan bild och det är många som fastnar för den och säger »nåt sånt vill vi ha.» Uttalandet visar på en intressant differentiering, där det traditionella, konventionella, officiella bröllopsfotografiet hänger kvar för att konventionen i den äldre generationen kräver det. Men viljan att bröllopsfotografiet också skall uttrycka den personligt upplevda känslan och den äkta inbördes relationen är så stark att man gör ett helt privat »eget» bröllopsfotografi. Ofta vill man ha detta bruntonat. Eva Rosth säger: »Färgbilden ligger för nära verkligheten, man har för mycket av det runt

Bröllopsparet Gunnar Colliander och Signe Wahrholm med tärnor och marskalkar framför Villa Tuna i Lund. Foto A W Rahm, Lund, 1904. Kulturens arkiv. ►

sig. Det bruntonade fotografiet står för något romantiskt. Men jag upplever det också som att man vill »att det skall vara länge». Och då i dubbel bemärkelse. Bilden skall tekniskt hålla länge, som gamla fotografier från förr har gjort. Men man vill också att äktenskapet skall vara länge, precis som mormors eller mormors mors, som äktenskapet förr i tiden.»

Har brudparet barn skall detta eller dessa oftast vara med på bröllopsfotografiet idag. Det är en helt ny typ av bröllopsbilder, som började bli vanliga på 70-talet och de är fortfarande mycket aktuella. Bröllopsfotografiet har i dessa förändrats, från att vara en avbildning av brudparet, till att bli en familjebild, men då inte i den gamla bemärkelsen med släkt och vänner, utan en bild av den nya familjen: brudparet med sitt eller sina barn. Medan fotografen i äldre tid, ibland med hjälp av brudbuketten, fick dölja om bruden var gravid, är det idag sällsynt att man gifter sig och tar ett bröllopsfotografi om man väntar barn. I stället väntar man till efter födseln, gör en stor fest då och har barnet med på bröllopsfotografiet. Man markerar därmed sin syn på äktenskapet som ett fritt gjort val och barnet som något önskat och som man stolt och gärna visar upp. Bröllopsfotografiet blir en familjebekräftelse och ofta motiverar man barnets närvaro med att det är för barnets skull. Eftersom det är för litet för att kunna minnas, skall det när det blir äldre själv kunna se, att det var med vid denna viktiga händelse.

Detta leder in på den intressanta frågan om fotografiets betydelse vid skapandet av familjehistoria och den enskilde individens historia. Bröllopet är en familjehistorisk händelse och med bröllopsfotografiets hjälp minns man denna viktiga händelse – viktig både för de ursprungliga familjerna (föräldragenerationen) som ett led i deras livshistoria och för brudparet, som i det ögonblicket bildar en ny familj. Bröllopsfotografiet, liksom andra fotografier av livshistorisk karaktär, är inte bara ett rent registrerande av händelserna, utan än mer det konkreta resultatet av behovet att minnas och ett uttryck för hur vi vill minnas. Pierre Bourdieu har uttryckt fotograferandets roll så: »att fotograferandet som praktik i de flesta fall lever och fortlever bara genom sin familjefunktion, eller snarare genom den funktion som familjegruppen tilldelar den, att högtidlighålla och föreviga familjelivets stora ögonblick, kort sagt att stärka familjegruppens integration genom att på nytt bekräfta dess känsla för sig själv och sin sammanhållning...». Detta äger i hög grad giltighet för

Folkskollärare Roslunds dotter Selma gifter sig. Fotografiet taget framför det låga klinehus som inrymde folkskolläraryhemmet och skolan, Tossjö, nordvästra Skåne 1893. Privat ägo.

bröllopsfotografiet, antingen det är taget av en yrkesfotograf eller är ett amatörfotografi.

Det är tydligt att redan i fotograferingsögonblicket, är huvudpersonerna medvetna om fotografiets betydelse i den personliga »min-

nesbanken». Det visar ovan nämnda uttalanden av brudparen med barn och det bekräftas ytterligare av berättelser som Folklivsarkivet i Lund fått in som svar på en frågelista om familjealbumet vilken skickats ut i maj 1990. Frågelistan är gjord med anledning av ett pågående forskningsarbete kring familjealbumet och dess betydelse.

I fotoalbumen samlas familjens fotografier, både ateljétagningar och amatörbilder, gratulationskort, tackkort mm. De som besvarat frågelistan inleder i flera fall med att beskriva sitt äldsta familjealbum och fastnar då särskilt för ett äldre bröllofsfotografi eller ibland ett förlovningsfotografi, som kan tjäna samma syfte som ut-

Bröllofsfotografi taget i »Hallbergs ateljé» Halmstad. Kulturens arkiv. Ur familjealbum KM 47751.

Exempel på 1960-talets bröllopsfotografi, där brudparet vänder sig mot varandra och kameran »krupit» närmre brudparet. Fotograf Ester Holst, Malmö 1963. Malmö museums arkiv.

Bröllopsfotografi från 1980-talet. Det privata, intima fotografiet, avsett för brudparet själv. Fotograf Eva Rosth, Malmö.

Bröllopsfotografi från 1980-talet. Det moderna bröllopsfotografiet är ofta också ett familjefotografi. Bilder av detta slag berättar också om ändrade könsroller och en ny papparoll. Fotograf Eva Rosth, Malmö.

gångspunkt för att hitta den egna historien, rötterna bakåt. »Till en början med har jag plockat fram ett album, som varit mina föräldrars. De gifte sig 1912 och de första korten är från deras förlovning i april 1911... Det är helt underbara foton. Jag minns att min mamma berättade att hon tänkte på att hålla fram sin vänstra hand i knäet, så att förlovningsringen skulle synas...» Så berättar en nu pensionerad kvinnlig bibliotekarie om sitt äldsta album. För henne som för många andra betyder familjens album mycket för familjekänslan och den egna historien. En annan kvinna skriver: »Nästa album 1949–50. På första sidan har jag skrivit 'Sagan om oss två'. Där finns foton från förlovningstid, lysningskalas, bröllop, vårt första gemensamma hem...».

I de moderna familjealbumen dominerar helt amatörbilderna. Den moderna tidens massproducerande av fotografier har inneburit, att antalet album i en familj har ökat enormt och det som tidigare var ett förlovningsfoto eller ett bröllopsfoto i början på familjealbumet har nu ofta utvecklats till ett särskilt bröllopsalbum. Ovan cite-

rade bibliotekarie berättar vidare om alla sina album: »Ett album är en saga om ett bröllop. Det hände sig 1988 att min yngste son Gunnar vigdes samman med Susanne...I albumet får vi följa dem alltifrån en lugnande kopp kaffe i trädgården, till vandringen uppför kyrkgången till altaret för att avge löftena, till uttåget ur kyrkan för att ta emot lyckönskningarna....sista bilden i det albumet är en bild på brudparet, när de gemensamt skär bröllopsstårtan.» Möjligheten att låta kameran vara med hela tiden har utökat bröllofsfotograferandet till att omfatta hela bröllopsdagen. Den yttersta dokumentationsmöjligheten erbjuder videokameran som på senare år kommit i bruk. Men det omfattande privata fotograferandet har inte ersatt yrkesfotografens insats. Ritualen att gå till yrkesfotografen för att ta bröllofsfotografiet fortlever jämsides med att man med egen kamera tar privata ögonblicksbilder.

Det verkar framför allt vara kvinnor som lagt ner stort arbete på arrangera speciella bröllopsalbum. Bröllopsalbumen och övriga fotografialbum blir ett medel att ställa sin familj och sin släkt i centrum och hitta sin egen plats i den gemensamma historien. Bröllofsfotografierna kan betraktas både som starten i en sådan kedja och som de regelbundet återkommande länkarna i uppbyggnaden av en fortsatt sådan släktkedja och därmed gemensam historia. Utrymmet tillåter inte att här närmre gå in på familjefotografiets betydelse. Pågående forskning kommer att ge nya viktiga aspekter inom detta intressanta fält. Tydligt är emellertid att för många har familjefotografierna en mycket central betydelse. De skildrar inte bara familjens liv, utan är också i mycket ett uttryck för hur man vill minnas sitt liv. Om de skulle gå förlorade, upplever man det som att även själva historien går förlorad. Detta uttrycks av en kvinna född på 1950-talet så här: »Albumen kan man inte återskaffa och det är ett stycke historia som går förlorad för alltid».

Bröllofsfotografiets betydelse kan också utläsas utifrån dess placering i hemmet. Det vanligaste tycks vara att de sätts upp i sovrummet eller i vardagsrummet, vilket innebär, att man i en del familjer väljer att ha bröllopskortet i bostadens mer privata utrymme, där gäster och besökare inte har tillträde, medan andra placerar det i vardagsrummet, hemmets offentliga miljö, kanske till och med på »hedersplats», ovan soffan. Utifrån frågelistsvaren kan märkas en tendens, att människor främst har fotografier på sina barn uppe och om dessa är gifta även deras bröllofsfotografier och i en del fall

Bröllopsfest två år efter det gemensamma barnets födelse. Brudpar på väg till bröllopsfesten med barnet på armen. Amatörfotografens ögonblicksbilder, tagna under bröllopsdagens alla skeden, ger underlag för bröllopsalbumet och den personliga minnesbanken. Foto 1990. Privat ägo.

I vardagsrummet hänger familjefotografierna väl synliga – barnen på hedersplats över soffan och bredvid bröllopsfotografiet. Foto från Nordiska museets hemundersökning 1992. Nordiska museets arkiv.

även fotografiet från det egna bröllopet. Men även föräldrarnas bröllopsfotografi kan sitta inramat på väggen. Man kan anta, att det i detta finns en del klassbundna mönster, men också att det finns skillnader mellan olika åldersgrupper. I de hemdokumentationer, som en rad kulturhistoriska museer, däribland Kulturen, genomfört under 1980 och början av 1990-talen (SAMDOK:s hempool), finns exempel på såväl framträdande »offentlig» placering och mer privat placering i sovrummet. Materialet är alltför litet för att något mer generellt skall kunna sägas ens om dagens förhållanden. En fördjupad dokumentation kring bröllopsfotografiets placering i hemmiljön, både i nutid och i ett historiskt perspektiv skulle behövas.

Man kan konstatera, att bröllopsfotografiets status som den egna familjens första fotografi ger det en särställning bland alla de familjefotografier som bekräftar familjens samhörighet. Liksom andra familjefotografier blir de ett slags orienteringspunkter kring vilka familjens historia hängs upp.

Referenser

Tryckta källor:

Bourdieu, Pierre, 1991: *Kultursociologiska texter. I urval av Donald Broady och Mikael Palme.*

Freund, Gisèle, 1974: *Fotografi och samhälle.*

Wang Hansen, André, 1982: *Fotografie og familie. Bidrags skriftserie 5.*

Söderberg, Rolf och Rittsel, Pär, 1983: *Den svenska fotografiens historia.*

Tobiassen, Anna Helene, 1992: *Brudfotografiens lange vei til modernitet. Dugnad 2-3.*

Öman, Ulla, 1983: *Porträttfotografen. En etnologisk studie av en fotograf, hans ateljé och bilder.*

Otryckta källor:

Intervjuer med fotografer 1990.

Hemundersökningar utförda inom SAMDOK:s hempool.

Svar på Frågelista LUF 184.

Ett varmt tack till Ulla Pihl, vid etnologiska institutionen i Lund, doktorand med familjealbumet som avhandlingämne, för generös hjälp och intressanta diskussioner.

Anna och Georg

En historia om kärlek, bosättning och äktenskap på 1890-talet

BRITTA HAMMAR

»Ni vill lära känna en kvinna, som har nog mod att ej dagtinga med en torr konvenans vid sin sträfvan efter livslycka utan vågar ge ett ärligt svar på en ärligt framställd fråga. Nåväl jag vill gifva Er detta svar (honni soit, qui mal y pense)¹ och oaktadt jag annars afskyr dessa fadda annonser kan jag ej annat än medge att Er låter bättre än flertalet af dessa och ovillkorligen måste tilltvinga sig aktning – och kanske intresse, därför att den låter i mitt tycke ovanligt sann och naturlig. Ni har ej funnit någon kvinna, säger Ni, med hvars själiska egenskaper Ni kunnat sympatisera, hvilken sällsam öfvensstämme. Jag har ej heller kunnat finna en man bland våra festande, flirtande, punschdrickande fin de siècleherrar som jag kunnat skänka min aktning, min sympati, mina tankar, mina känslor ... Jag kan inte annat än le åt att jag nu värligen besvarat en giftermålsannons – hvarför har jag gjort det frågar jag mig, jo, jag blef intresserad af Eder annons den röjer hjärta och förstånd och jag skulle ha lust att korrespondera med Er i en del ämnen ...»

Så inleds i början av år 1894 brevväxlingen mellan A v K i Rockneby och Dr S M Kylbeck som bodde på Adelgatan 3 i Lund. Efter ytterligare några brev faller maskerna och fram träder Georg J:son Karlin, Kulturens grundare och fröken Anna Forsell, dotter till hovjägmästaren och domänintendenten Carl Forsell och hans maka Hilma, född Lallerstedt. Anna, född 1869 är äldsta barnet och enda dottern och sina föräldrars ögonsten. Familjen var bosatt på Ebbegårde i Rockneby och tillhörde utan att vara förmögen traktens ledande skikt.

Att söka en livskamrat per annons var ingalunda ovanligt vid den här tiden men ansågs knappast passande i Annas och Georgs kretsar. Äktenskapsannonser har i svenska tidningar förekommit åtminstone sedan 1700-talet. Det hittills äldsta belägget återfinns under rubriken Diverse i Dagligt Allehanda från 1772. Annonsernas inne-

Anna Karlin i Borgarhuset. Oljemålning av Helmer Osslund, 1890-tal. Privat ägo.

håll och utformning har påverkats av samhällets inställning till äktenskap och samlevnad. Den allmänna attityden till bekantskapsannonserna har också genomgått stora förändringar. I dag anses de vara en fullt acceptabel väg till lycka. Men både Anna och Georg visste att samtidens dom skulle bli hård om sanningen om hur de lärt känna varandra kom i dagen. Georg brydde sig nog inte så mycket, men Anna var rädd för vad pappa skulle säga. Hon tyckte inte om att gå bakom hans rygg. »Tror Ni att det rättaste vore att jag upphörde med korrespondensen eller också fråga min far ...» skriver hon. Glädjen över Georgs brev är dock större än rädslan och Anna fortsätter att skriva.

De planerar att ses och den 14 april möts de i Göteborg. Den 23 sänder Georg »ett innerligt tack för de lyckliga stunder jag fick uppleva tillsammans med Eder i Göteborg ... Frågan om allvaret och djupet af mina och – Edra känslor ...» sysselsätter honom. Han måste berätta om sina många fel, »jag är häftig, väger inte alltid mina ord som jag borde – och eger icke den moraliska renhet, Ni kan fodra ... jag kan icke med en lögn på hjertat, en förtegenhet i denna sak sluta en kysk kvinna i mina armar – må Ni nu själv döma». Mötet i Göteborg har gjort Anna betänksam och hon svarar med att berätta om sina föräldrars olyckliga äktenskap, som gjort hennes barndom så tung och dyster. »(Förstår Ni nu Georg hvarför jag vill att endast en innerlig känsla skall föra oss tillsamman ...)». Misshälligheterna i hemmet och ett olyckligt ungdomstycke drev henne ut i världen. Hon bodde ett år hos sin morbror »egare af det vackra De la Gardieska herregodset Kägelholm. Naturen var härlig men jag kunde ej trifvas med människorna ...». Året därpå tog Anna tjänst som guvernant »hos en familj Låftman, bosatt i en härlig trakt vid Dalslandskanal, vid den skogomkransade Laxsjön». Anna trivdes med familjen, naturen, sin snälla elev och det livliga sällskapslivet på bruksorten, »jag dansade ibland, road och liflig som jag var hela natten igenom. Men det var just inte så bra. Så flyttade familjen till Vänersborg och jag hem igen».

Georg berättar i sin tur om arbetet på Kulturen och sina planer på att vid museet inrätta fackskolor som skall »omfatta en qvinlig afdelning för textil konst med två eller tre lärarinnor». Anna svarar, »Ni talar om att där blir platser lediga vid den textila nybildade skolan kanske skulle jag fastna på den kroken, jag vill så förfärligt gärna ha mig en verksamhet, det är just inte nyttigt att gå ständigt

B. A. Lindgren
KONGL. HOF-FOTOGRAF. *LUND*
GRÖNEGATAN 15.

Georg J:son Karlin och hans trogne följeslagare hunden Tej, som ofta nämns i breven mellan Anna och Georg. Tej gick i februari 1896 »till de sälla jaktmarkerna». Kulturens arkiv.

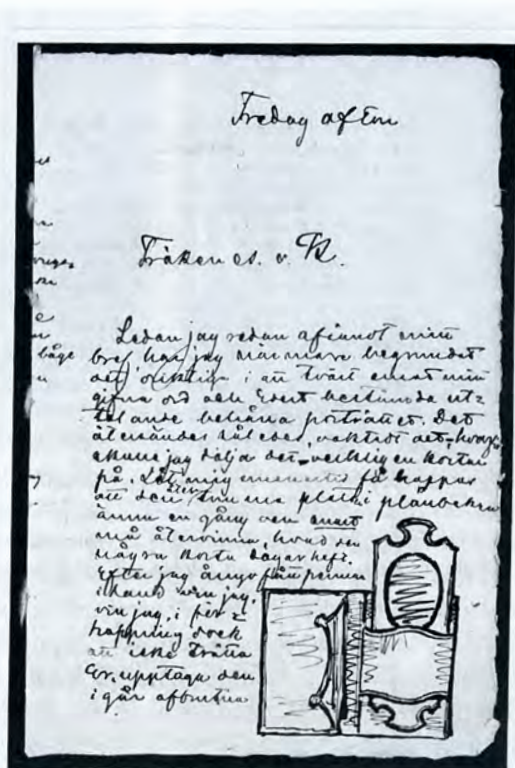
i hemmet och bli bortskämd ... Jag är mycket road av handarbete och väfnader så det skulle nog kunna passa. Frågan är huruvida den ej blir för ansträngande? Konstvävnad efter Kulliska metoden är jag ganska hemmastadd uti och likaså Handarbetets vänners sömnader men man måste naturligtvis ha genomgått en eller flera kurser och ha betyg ... Hvar skall man få det bäst och på kortaste tid? Vill Ni tala om det för mig?». Georg rekommenderar en kurs i konstvävnad hos Handarbetets vänner eller fru Kulle och studier i »komposition, teckning och färgkombinering på Tekniska skolan eller privat hos fröken Ingeborg Holck predestinerad till föreståndarinna i vår textila skola». Han avslöjar också sina »hederliga planer på att engagera Anna till medarbeterska ... Det ska— vi talas vid om närmare när vi träffas».

Georg planerar att resa uppåt landet och vill gärna träffa Anna i Kalmar eller Ebbegårde. »Men kära Anna ännu veta vi ju inte huru vi blifvit bekanta; ...på det klara med den saken måste vi vara innan vårt förhållande blir känt af någon annan». Anna kan inte hitta någon utväg och finner det bäst »att vi uppskjuta vårt sammanträffande till i Ljungskile ...» Där skall hon under sommaren sköta sin hälsa och bli av med sin envisa hosta.

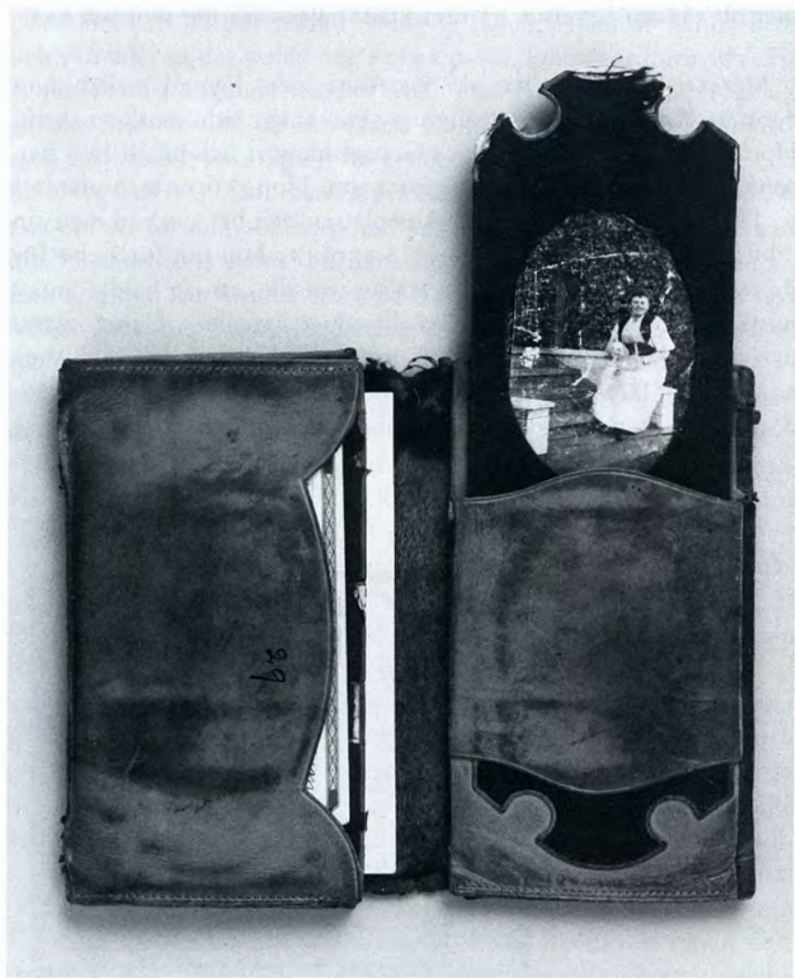
Den 1 augusti sänder Georg »ett varmt ur mitt innersta hjerta gånget tack för dagarna i Ljungskile, skada att de voro så få och gingo så fort och hade så mycken konventionell barlast att draga på ...». Georg planerar för framtiden, sin och Annas, »Det tillfälle som just erbjuder sig vid organiserandet af våra fackskolor, ett tillfälle öfver vilket jag self är herre, men som om det skulle släppas ur händerna icke återkommer måste vi begagna. Det är en plats som Du även som gift kan behålla om du också erhöi den innan dess och derigenom skulle du också under den nämnda eventualiteten» (Georgs död) »ega en tryggad existens. Men det är inte nog härmed, redan det att ega en självständig verksamhet i hvilken vårt arbete möttes och uppginge i hvartannat genom gemensamma sträfvanen och intressen är i och för sig en stor sak. För mig har alltid ett sådant samarbete, kamratskap förbundit sig med tanken på äktenskaplig lycka ... Hufvudsaken är att du, när platsen nästa vår eller sommar skall tillsättas, är kompetent så svarar jag för resten». Annas hälsa är en källa till oro. »Hela planen beror naturligtvis på om du utan att riskera lif och helsa kan redan i höst och vinter genomgå den kurs som behöfves. Men du måste bli frisk, du får icke

mer bli våt om fötterna, gå tunt klädd eller vara ute sent om kvällen ...».

Mötet i Ljungskile har skrämt Anna igen. Samtal mellan fyra ögon är något annat än att utgjuta sina tankar och känslor i skrift. Hon tvivlar på uppriktigheten i Georgs känslor och på att hon kan behålla honom och ber honom göra slut. Hon skriver igen utan att ha fått svar och talar om fackskoleplatsen och ber om råd med sin utbildning. I ett tredje brev den 28 april ber hon om förlåtelse för de två sista, »jag har velat säga att jag tror dig, att jag häldre än att mista dig trampar mina dumma illusioner i stoffet». Georg svarar den 5 september, sårad och ledsen, men lovar verka för att Anna anställs som lärare vid fackskolan med fröken Holck som föreståndare. Kompetensen menar han nu »bäst kan förvärfvas i Lund så jag

Georgs andra brev med teckning som visar plånboken där han förvarat det porträtt som »återsändes således, oakadt det – hvarför skulle jag dölja det – verkligen kostar på».

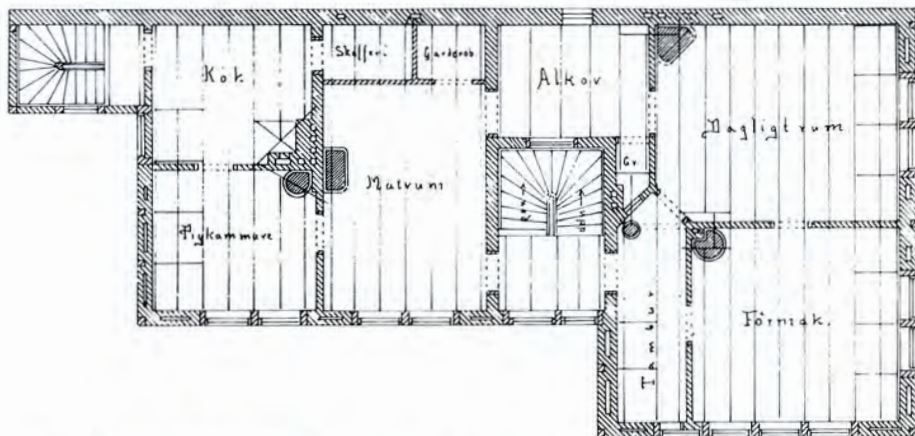

Georgs plånbok i verkligheten, här med en bild som han själv tagit. »Hvad tycker du om lilla fröken Anna och lilla mamsell Lally på Ebbegärdes förstuvist. Är det inte en trevlig grupp?» skriver Georg den 19 september 1895. »Jag har sjelf kopierat den så du ser att jag håller på att utbilda mig till en »prima» fotograf.»

sjelv bleve i tillfälle att öfvervaka och reglera dina studier och vi således också säkrast kunde förvissa oss om deras resultat». Anna skulle arbeta sju månader om året från 1 oktober till 1 maj för en lön av 800 kr.

Under hösten planerar Georg Annas utbildning. Konstvävning skulle hon lära sig av Ingar Jönsson i Veberöd, Karna Bengtsson i Bjerresjö, Elise Johansson i Knickarp och fru Kulle i Lund. Jöns Mårtensson och Svante Thulin utsågs till lärare i teckning, färgval och komposition och själv tänkte Georg ta hand om undervisningen i konsthistoria. »Hvad inackordering dernere beträffar så kan du inte tro Georg hvad jag är dig innerligt tacksam för att du tänkt på din mors hem för mig», skriver Anna. Före jul blir Anna sjuk i vad hon kallar lung- och strupkatarr. Tillfrisknandet går långsamt och resan till Lund skjuts upp. Den 2 mars är Anna fortfarande kvar på Ebbegärde. Hon berättar att hon provar kläder, förmodligen inför lundavistelsen, och klagar över tidens mode, men vill »ändå inte taga på mig en sådan där oskön reformdräkt, den är för ful».

Brevväxlingen återupptas först den 9 juli, när Anna kommer hem från Lund. Hon är lycklig och tänker inte berätta för sina föräldrar att hon inte kände sig accepterad av Georgs mor och syster. Georg skriver »att jag tycker vi kommit hvarandra så underligt nära, vuxit in i hvarandras känslor, stämningar och syn på tingen». Han är förargad på sin mor och syster och låter dem veta det. I nästa brev förlåter Anna »tant och Goda» och ber Georg göra detsamma. Den 21 juni är det Georg som tvivlar på Annas känslor. Hon svarar att hon älskar honom som han är. »Jag minns så väl första gången i Göteborg, hvad jag blef frapperad af ditt egendomliga utseende och ditt röda hår och hur jag sedan fann, att du måste se just sådan ut, så olika andra för att vara den du är för att jag skulle tycka om dig – och nu, ja nu, är du naturligtvis i mina ögon den vackraste, ståtligaste, stiligaste, styggaste man som finns och skrif nu inte flera sådana der dumma bref, är du snäll». Den 17 juli aviserar Georg sin ankomst till Ebbegärde. Han stannar några dagar och besöket faller väl ut. Annas föräldrar är förtjusta. Anna och Georg börjar planera för giftermål och bosättning. »Jag skall låta Mårtensson, om du vill göra ritning till både spegel och säng i enkel, gustaviansk stil. Jag köpte en gammal rococobyrå på hemslöjdsmagasinet i Kalmar för det billiga priset af 75 kr. Jag har tänkt vi skulle ha den i vår salong jämte kakelugnen, där det lilla skåpet står, hvilket jag behöfver i

Plan från 1891 över intendentens bostad i Borgarhusets andra våning. Pigkammaren bör ha blivit Annas sovrum och alkoven Georgs kombinerade arbets- och sängkammare medan förmaket, hörnrummet, slutligen inreddes som arbetsrum åt Anna.

arbetsrummet. Det skall bli fint. Hvad vi skall få det treffligt, Anna lill». Anna arbetar på sin utstyrsel »och till April är jag säkert färdig med densamma». Den 3 augusti får Georg en kudde som Anna gjort i present, »den skall ligga i din soffa ... men kom ihåg ingen annan än du får ligga på den». Anna »funderar på att komponera ihop något mönster till min möbel» och behöver färgprover från Borgs i Lund.

Georg vill renovera sin bostad i Kulturens Borgarhus och berättar att museet står för halva kostnaden, som belöper sig till 500 kr. Resten av pengarna tänker han låna upp. Pengar till bosättningen var överhuvudtaget ett problem för både Anna och Georg. De löste det genom att för lånade medel köpa upp lotterianvisningar, som av ägarna såldes till ett lägre pris än det på lotten angivna. En lösning för stunden som dyrt fick betalas med ränta den dag lånet förföll.

I snart sagt varje brev presenterar Georg ett möbleringsförslag, ofta förtydligat på en bifogad skiss, som tyvärr förkommit. Den 15 augusti kunde han inte motstå frestelsen »att köpa billigt en liten öfverdådigt vacker empiresoffa med rika, utmärkt fina inläggningar, väl stoppad, men i behof av nytt öfverdrag det senare får du väfva om du vill och kan utan öfveransträngning». I början av september

besökte Georg Ebbegärde och de kunde äntligen tala om alla praktiska bestyr, allt som skulle beställas »och hvad som fattas».

En divan behövs, den tänker Anna köpa hos Sjögren i Kalmar. »Jag skall välja ut en af de stiligaste och bästa, man får en sådan oklädd för 65 à 90 ... Så kunna vi väfva öfverdraget ifall du har en lapp att ge oss» – och »något som jag måste skaffa mig i min sängkammare är en liten chaiselonge».

Georg och Anna planerar att ha skilda sovrum vilket upprör familjen, som menar att »deraf kan ingen lycka komma». Georg skulle nog kunna tänka sig en gemensam »värklig sängkammare» men Anna står fast. Hon skall sova i himmelssängen i sitt rum och Georg på divanen i arbetsrummet, som beslutat. Georg tröstar sig med att rummet »kan lätt om så skulle hända att några små tomtar skulle vilja slå sig ner i vårt lilla hem och för sin räkning kräfva pappa Karlins lilla kammare genom anskaffandet af ännu en säng apteras för två». Den 11 oktober meddelar Georg att han till »rococosoffan i salongen har skaffat helt gobelinöfverdrag, hvarigenom hela den möbeln är färdig». Anna tycker om att spela piano och Georg berättar att han hittat »för 700 kr ... ett riktigt godt Hagdahls pianino». Om det är samma piano, som den 8 maj året därpå kom till Lund »och passar utmärkt på sin plats» är svårt att veta.

Annas jungfru anlände under hösten till Ebbegärde och fick genast börja väva 100 alnar lakansväv. Själv håller Anna på med en trensaflossakudde och planerar att väva lite helflossa, förmodligen till Sydsvenska Konstlotteriet. Georg uppmuntrar henne »så mycket du kan och så vackra saker som möjligt skall du lefverera till lotteriet.

Anna tänker sig endera dagen till Kalmar för att »handla linne och duktyg och för öfvrigt profva klädningar och se om min från Malmö beställda vinterkappa är någorlunda passabel. Du skall också vara med och välja klädningar till min utstyrsel så jag får sådana du tycker om», skriver hon och berättar också »att för öfvrigt fallar jag på mina handdukar och broderar mina blifvande initialer. Det känns ganska märkvärdigt».

Georg klagar över att Annas brev nu blivit så korta, annat var det i fjol. Själv skriver han långt och rart den 6 december att han »känner en innerlig glädje att hafva funnit den med hvars bild min tanke och fantasi, så länge lekt ...».

Georg firar jul hos Anna på Ebbegärde och de förlovar sig. Den

Georg fotograferad i hörnrummet i Borgarhuset. »Jag funderar att äfven i ditt rum bygga en estrad vid fönstret så att borgarfrun kan komma till sol och ljus och skåda öfver all Kulturen när hon önskar draga sig tillbaka i sitt eget lilla krypin.»

1 januari tröstar han henne, »inga tårar nu min älskade om två månader se vi hvarandra åter».

Anna sätter upp »möbeltyget» till Georgs divan och väntar på garnet han lovat sända. Hon lugnar sin orolige Georg: »Min bröst-åkomma ... är alldeles säkert bra till Maj, jag har knappast hostat en enda gång sedan du for». Georgs plan att bygga en estrad i hennes rum finner hon förtjusande – »så slipper jag stiga upp på en stol, som jag så ofta gjorde i somras, då jag i hemlighet ville ta en titt på Karlin».

»Garn till divan och möbeln i din sängkammare» avgår med ilgods den 10 januari tillsammans med vävnader, som skall inspirera Anna till nya mönster. Jöns Mårtenssons ritningar till sängkammarmöbeln låg i samma paket. Anna tycker om sängen och skåpet, men

finner lavoaren mindre vacker. Hon ber Georg att »om Du måste tapetsera om mitt rum så tag inga ljusa tapeter, jag tror jag trivs bättre med litet mörkare». Hon tycker för övrigt inte att Georg »behöfver bråka och reparera mer än det nödvändigaste – vi kan ju sedan få allt så lätt och fort gjort och det är mycket roligare att det går så småningom, än att det är färdigt med detsamma». Vidare undrar Anna »hur skall vi möblera hörnrummet – jag tycker vi köpa inga nya möbler där än så länge utan sätta dit våra gamla min lilla möbel t ex ... Din kanapé, den utdömda, och mitt skrifbord ... och en byrå ... treflig, hög med beslag ... så är det rummet bra med lite blommor och taflor – ett utmärkt gästrum». Georg svarar, »Till hörnrummet köpa vi en af de vackra och förträffliga väfstolarna hvarigenom du har din fackskola för dig – elever skola vi nog ställa om ... Emellertid får du på det sättet mycket att väfva både till empiresoffan i salongen, divanen i mitt rum samt din lilla soffa. Empiresoffans öfverdrag får vara i höga klara färger ... stolarnas i kraftiga dämpade mot mörkblå botten och likadant på din soffa. Hvad hörnrummet blir ett förträffligt arbetsrum för dig».

Mitt i denna bråda tid går Annas far i pension, 72 år gammal och familjen flyttar till Kalmar och en lägenhet, som Anna hjälper till att inreda. Anna köper promenaddräkt och en »lustig regnkappa» samt en »svart silkesammetskrage ... för att ha när vi gå ut på promenad i staden Lund». Hon skickar iväg sina möbler till Lund och sitt »linne ut till landet för att få hem det riktigt vitt och vackert».

Bröllopsförberedelserna intensifieras och det lyser för Anna och Georg, som får ta emot många vackra presenter. De hade önskat sig en enkel ceremoni på landet, men pappa Forsell vill gifta bort sin dotter med pompa och ståt. Vigseln ägde rum i Slottskyrkan i Kalmar den 13 juni klockan 12 i närvaro av släkt, vänner och stadens honoraries med landshövdingen i spetsen. Efter akten gav brudens föräldrar lunch i teaterns foyer, som Anna fann »trefligare när den blir dekorerad och blomsterpydd» och mot kvällen reste brudparet på bröllopsresa.

Georg skriver i sitt sista brev till Anna som fästmö, »I morgon afton ha vi alltså hvarandra åter för att icke mera skiljas och några timmar därefter gunga vi på den svala sjö till vår gutaö». Gotlandsvistelsen, hemkomsten och den första tiden i det nya hemmet på Kulturen får vi inte veta något om för nu upphör korrespondensen för att upptagas när Anna eller Georg reser bort.

Dräkt av rutigt ylletyg med besättning av blågrönt siden, 1896–97. Har tillhört Anna Karlin. KM 24.211:4.

Kappa av ylletyg förmodligen sydd i Lund 1896–97. Har tillhört Anna Karlin. KM 24.214.

Georgs första brev till hustrun är daterat Stockholm den 20 december 1896. »Det är så längesen jag skref till dig--... och det förefaller riktigt underligt att åter sitta med pennan i hand för att meddela sig med sin hjärtans kär, sju månader kärare än sista gången».

I juli 1897 reser Anna på semester till familjen, som vistas i Nybro. Hon längtar efter Georg och ber honom snart komma efter. Anna mår inte bra, hon hostar och har »magrat 2 tum minst och ser fasligt sjuk ut».

Samma höst reser Georg omkring i Tyskland och brev utväxlas. Anna, som haft en elev i gobelinvävning, berättar att hon tagit 25 kr i kursavgift men prutat på kostpriset 2.50 kr/dag, då maten inte varit särskilt god. Anna klagar, »Denna månad blir ungefär så lång som hela den tid vi varit gifta! och det värsta är att den tar all den lilla kraft jag har kvar. Hostan är bättre. Men jag har så tråkigt».

Doktorn ordinerar sängläge i hörnrummet där också Annas nerresta mamma ligger. Anna lyder motvilligt doktors order i väntan på Georgs återkomst.

Hon blir inte bättre och i januari 1898 reser Georg med henne till sanatoriet i Hohenhonnet i Tyskland. Georg är optimistisk och skriver »frisk som en nötkärna skall du återvända och blifva en Kulturiska som aldrig tillförne och en textilauktoritet som ingen och fara till Paris som stipendiat osv. Ja, jag är öfvertygad att din sanatorievistelse skall läka din lunga och återge din gamle »bengaliske» sin tämjerska ...».

Men Anna har hemlängtan och »längre än till April kan jag inte stanna, jag blir mycket fortare frisk hemma ... och hade inte bacillerna varit och min rädsla att smitta dig så hade det inte gått att få hit mig».

Georg är »så ledsen öfver att ditt tillfrisknande inte vill gå. Hör du, du måste *vilja* riktigt. Jag kan för öfvrigt inte förstå detta sängliggande. Så länge du skall ligga till sängs blir du aldrig bättre».

Anna bönfäller Georg att hämta hem henne »inte senare än den 20 Mars» men Georg ber henne försöka stanna tills resvädret blir bättre och reparationerna hemma i lägenheten är klara. »Apropos gemak är din lilla sängkammare alldeles förtjusande i sin pompejanska färg. Mitt rum har kanske blifvit väl ljust eller kanske är det blott vanan vid det gamla dunklet som gör att jag tycker så» skriver han. Han undrar också, »Kan du förstå hur det på samma gång måste svida i hjertat när jag manar dig att stanna kvar, då jag dagli-

gen och stundligen längtar efter dig och lider af att icke sjelf få vårda och sköta dig».

Men Anna »vill inte på några villkor stanna längre än några dagar här för öfvrigt sa doktorn at det är förunderligt vad det går framåt sedan jag kommit upp». Den 24 uppmanar hon Georg per telegram, »Komme hier Montag Doktor erlaubt reise»². Georg lovar i brev den 25 att komma »senast nästa lördag och att vi då i lugn och ro kunna afvakta resväder som anstår oss».

Den 27 skriver han »att resa hem till Lund nu är det samma som självmord!» men gör sig redo för avfärd. Innan han hunnit iväg kommer så telegrammet, »Gattin bekam gestern Abend unerwartet pneumothorax entschließt sanft gegen Mitternacht In herzlichen Teilnahme grüsst Meissin»³ som var sanatoriets läkare. Georg skriver på sitt brev av den 27, »obs detta bref ankom först efter Annas död d 27». Anna blev 29 år gammal.

Bouppteckningen efter Anna Karlin förrättades den 26 september 1898. Georg Karlin uppgav boet vars tillgångar understeg skulderna med 4 592,50. Lösöret förtecknades rumsvis. I kabinettet hittar vi Annas chaiselongue och i salongen står hennes piano tillsammans med Georgs rokokomöbel och den spegel Anna fick från föräldrahemmet. Divanen finns mycket riktigt i arbetsrummet och himmelsängen och Annas soffa i sängkammaren. Annas och Georgs »näste» träder oss tillmötes en sista gång.

Noter

1. »Skam den som tänker illa därom».
2. »Kom hit måndag doktorn tillåter resa».
3. »Hustrun fick igår kväll oväntat pneumothorax insomnade stilla mot midnatt med hjärtligaste deltagande hälsar Meissin».

Tryckta källor

Johnsson, E-M, o Sander, P: Svar till mysiga hemmakvällar. 60-poängsuppsats i etnologi 1989.

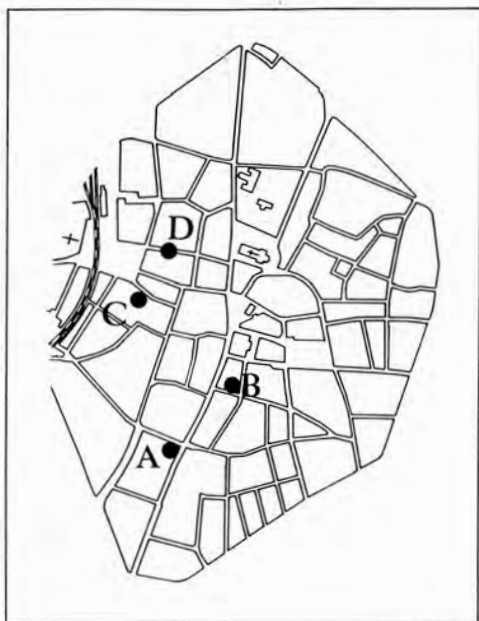
Otryckta källor

Korrespondensen mellan G J:son Karlin och Anna Forsell 1894–98, Kulturans arkiv XXX 1–3.

1990-talets lundaarkeologi – *de första stegen*

PETER CARELLI & STEFAN LARSSON

Den arkeologiska verksamheten i Lund har varit intensiv de senaste åren. Ett flertal utgrävningar har genomförts och under 1992 har två större utgrävningar och en större schaktövervakning bedrivits mer eller mindre parallellt, bild 1. Dessa utgrävningar har inte bara resulterat i tusentals nya fynd utan även i en ökad förståelse av livet i det medeltida Lund. Utgrävningsresultaten redovisas kortfattat här nedan och i slutet av artikeln presenteras en vision av 1990-talets fortsatta lundaarkeologi.

1. De i texten omnämnda grävningarnas läge i Lund: A) Kv Gyllenkrok nr 29–30 (3–7); B) Kv Glambeck nr 4; C) Kv Myntet nr 3–5; D) Klos-tergatan.

Kv Gyllenkrok nr 29–30

I nordöstra delen av kvarteret Gyllenkrok har stora förändringar skett de senaste åren. 1800-talsbebyggelsen har successivt fått ge vika för de nya bostadshus som för närvarande uppförs av JM Bygg och Inez Möllers stiftelse. Med anledning av detta har flera arkeologiska utgrävningar genomförts i kvartersdelen. Den första inleddes i september 1989 och den sista avslutades i slutet av oktober 1992, bild 2. Detta gör att vi idag har en relativt god bild av hur marken i denna del av staden utnyttjades, särskilt under dess första århundraden. Den stora sammanhängande ytan som undersökts har även bidragit till en mer komplex bild av markutnyttjandet under tidig medeltid än vad som tidigare antagits.

Området, vars moderna fastighetsbeteckning är kv Gyllenkrok 29–30 (tidigare 3–7), bebyggdes redan i början av 1000-talet. Bebyggelsen var då oregelbunden och spridd. Vid sidan av handel och hantverk var jordbruk och boskapsskötsel viktiga näringar. I mitten av 1000-talet utvecklades gatan i öster – nuvarande Stora Södergatan – till en utpräglad torggata kring vilken handel och hantverk koncentrerades. Även i kvarteret Gyllenkrok märks detta tydligt. Marken reglerades och den tidigare så spridda bebyggelsen förtätades avsevärt. Stadsgårdarna bestod nu av långsmala tomter – 6–10 meter breda – med husen liggande på rad med gaveln mot gatan.

I Lund kännetecknas 1000-talets andra hälft och hela 1100-talet av ett markant uppsving av handel och hantverk. På det tidigare spritt bebyggda markområdet i kvarteret trängdes nu hantverkare och handelsmän av alla de slag i sina bodar närmast gatan. Inte mindre än åtta långsmala tomter har här kunnat identifieras. Exakt vad man sysslade med på dessa tomter är svårt att få klarhet i, den arkeologiska vittnesbörden är för det mesta allt för fragmentarisk.

Några hantverksaktiviteter lämnade dock efter sig mer lättolkade spår. Exempelvis vet vi att järnbearbetning varit en viktig näring inom kvartersdelen. Flera ton järnslag påträffades, förutom resterna efter en smedja. I anslutning till denna hittades en rad verktyg såsom yxor, sylar, puns, ambolt, hammare, pryl, stickel samt en rad produkter, t ex hästskor, hästkosöm, spik, nitar, knivar, nycklar, låsöverfall m m.

Vid gatan i öster arbetade två hantverkare av skilda slag, en kammakare och en bronsgjutare. Kammakaren tillverkade kammar av

2. Rester av tre ovanpå varandra liggande stenläggningar framkom vid undersökningarna i Kv Gyllenkrok under våren 1992. Foto: P Carelli, Kulturen.

kronhjorthorn, ett arbete som också resulterade i stora mängder spill. Vid undersökningen insamlades över 200 kg kammakeriavfall i form av kasserade kammar, avsågade hornbitar och huggspån. I närheten hade en bronsgjutare tidigare verkat. Spåren efter hans verksamhet utgörs genom en stor mängd deglar samt rikligt med bronsklipp och smältor. Några av bronsmakarens produkter finns också representerade såsom nålar, söljor och pincetter.

Handelsaktiviteter är avsevärt svårare att påvisa arkeologiskt eftersom de sällan efterlämnar några direkta spår. Tydliga tecken på att handel ägt rum är dock fynden av flera vikter, vågarmar och märkbrickor.

I början av 1200-talet förändrades återigen användningen av marken. Flera småtomter slogs samman till större enheter. Verksam-

heten på tomterna tycks inte heller längre vara enbart inriktad på handel och hantverk. Ett talande exempel på den förändring som ägde rum är resterna av ett större stenhus från 1200-talet som påträffades närmast Stora Södergatan i nordöstra delen av kvarteret. Huset låg tvärs över flera av de äldre långsmala tomterna.

Vid Svanegatan i norr framkom även resterna efter ett hus innehållande en mycket stor ugn. Huset har tolkats som ett storskaligt bageri, daterat till 1300-tal.

Trots att ett mycket stort område berörts är den arkeologiska kännedomen om vad som skett inom kvartersdelen de senaste 500–600 åren obetydlig. Kulturlager tillhöriga de yngre tidsperioderna har bortprioriterats i förhållande till den äldsta bebyggelsen varvid kulturlagren schaktats bort utan arkeologisk undersökning.

Värt att nämna i sammanhanget är även tre märkliga gravfynd. Sammanlagt tre människogravar har nämligen påträffats inom kvartersdelen. Alla tre antas ha blivit avrättade, två av dem har dessutom blivit kraftigt stympade.

3. Kring år 1150 anläggs en mer än tre meter djup stenbrunn ut mot Lilla Södergatan. Brunnen framkom vid undersökningen i Kv Glambeck nr 4.

Foto: M Hansson, Kulturen.

4. En mycket välbevarad byggnadslämning framkom vid undersökningen i Kv Glambeck nr 4. Under 1100-talets början fungerade den som förrådsbyggnad, men fick under århundradets slutskede en sekundär funktion som latrin. Foto: M Hansson, Kulturen.

Kv Glambeck nr 4

Inför tillbyggnad av Handelsbankens lokaler genomfördes under vintern 1990 och våren 1991 en arkeologisk undersökning inom kv Glambeck nr 4. Vid utgrävningen framkom lämningar efter bebyggelse från 1000-talets början till modern tid. Huvudparten av de undersökta kulturlagren var dock avsatta under 1100- och 1200-talen. Vid efterbearbetningen av grävningsresultaten har bl a tomtutnyttjandet kunnat rekonstrueras och de enskilda byggnadernas funktion har kunnat bestämmas.

Under medeltidens början var bebyggelsen inom kvarteret tydligt orienterad mot Stora Södergatan. Tomtens östra delar ökade under 1100-talet allt mer i betydelse, och under 1200-talet var tomten fullt utbyggd mot Lilla Södergatan, bild 3. Detta innebär att det undersökta området – framför allt under 1000- och 1100-talen – utgjorde bakgårdar med stall- och förrådsbyggnader samt en stor mängd gropar. Ett omfattande gödsellager har även avsatts under denna tid.

Lämningar efter flera hus kunde spåras vid undersökningen. De

5. Översikt från väst över den finundersökta delen av Kv Myntet nr 3–5 1992. Foto: S Larsson, Kulturen.

flesta var dock otydliga och svårtolkade. Ett undantag var en förrådsbyggnad från 1100-talets början vars väggar av stående ekplank var bevarade upp till närmare 60 centimeters höjd, bild 4.

Fynden från utgrävningen är till stor del präglade av områdets bakgårdskaraktär. De representerar framförallt hushållets avfall i form av stora mängder djurben, keramikskärvor, utslitna skor och tygtrasor.

Kv Myntet nr 3–5

Med anledning av att HSB skulle uppföra bostäder i kvarteret Myntet nr. 3–5 undersöktes under våren och sommaren 1992 en mindre del av tomterna arkeologiskt, bild 5. Kulturlagertjockleken var här ej lika tjock som eljest i det gamla Lund, men den arkeologiska informationen var trots detta riklig. Tunna och delvis nedbrutna kulturlager är svårare och mera tidsödande att undersöka och förstå. Eftersom man i Lund ej är vana vid denna typ av lager blev tids- och kostnadsberäkningarna alltför snävt gjorda. De metodiska erfa-

renheter som gjordes kan sägas vara viktiga för planeringen av framtida undersökningar. För första gången i Lund genomfördes strikt lagergrävning med upprättande av en s.k. lager-matris. Kunskapen om de »yttre» delarna av det medeltida Lunds stadskärna ökade, och gavs ett delvis nytt innehåll i jämförelse med vad som tidigare antagits. Undersökningen visade att kvarteret Myntet har haft kontinuerlig bebyggelse från de äldsta skedena av stadens historia och fram till modern tid. Ett drygt tjugotal huslämningar har hitills konstaterats under den pågående bearbetningen.

En preliminär genomgång av fyndmaterialet tyder på en, med ett undantag, närmast total avsaknad av hantverk på tomten. Undantaget består av tvenne avfallsgröpar bemängda med skomakerispill från högmedeltid. En lustig detalj är att det i början av vårt sekel låg en skomakerifabrik inne på gården. Vidare framkom en hel del fynd som traditionellt anses tillhöra samhällets övre sociala skikt, av vilka kan nämnas en fingerring och två sigill, samt fynd som tyder på rika kontakter med omvärlden.

Den äldsta bebyggelsefasen är grovdaterad till 1000-talets begynnelse. Byggnadstekniken, men framför allt den rikliga förekomsten av engelsk hushållskeramik, gör att vi vill tolka det så att tomtens äldsta innebyggare hade nära kontakter med England. Detta är nu inte så konstigt med tanke på att Knut den stores välde omfattade även England. Kanske var det någon av kungens män som efter en tid på andra sidan Nordsjön slog sig ner i Lund med sitt delvis anglosaxiska hushåll.

I något yngre lager påträffades ett antal ovanliga jordfynd som tyder på kontakter med och influenser från Byzans. Nämnas kan ett flertal fragment av amforor, vars ursprung är Svarta havsområdet (Roslund s. 55), och ett förgyllt relik-kors, ett s.k. enkolpion, vars form och ikonografi sluter väl an till den ortodoxa traditionen. Enligt traditionen innehöll dessa relik-er av det heliga korset.

I början av 1200-talet sker en omstrukturering av tomterna, kanske till följd av ändrade ägoförhållanden, och ett stenhus uppfördes ett stycke in från gatan. Detta hus stod bara ca. 150 år innan det raserades. Rivningsmassorna återfanns över större delen av tomten. I en skriftlig källa från år 1485 står S:t Knuts-gillet som ägare till denna tomt (Andrén s. 121). Det är inte otänkbart att stenhuset fungerat som gillet fest- och representationslokal (Andrén muntligt meddelande). Gott tyskt öl kan således ha druckits ur de bägarfrag-

ment som påträffades under utgrävningen.

Den yngsta undersökta huskroppen verkar ha byggts vid medeltidens slut och, med hjälp av ombyggnader och reparationers hjälp stått till år 1823, då den bebyggelse som senare fick ge plats åt bilismens helgedom P-platsen, började uppföras. De absolut yngsta huskropparna i kvarteret Myntet nr. 3–5 är i skrivande stund under uppförande och har för alltid utplånat spåren efter sina föregångare.

Gråbrödernas klosterkyrka

I samband med reformationen på 1500-talet revs ett stort antal kyrkor i Lund. En av dem var franciskanernas (gråbrödernas) klosterkyrka belägen strax väster om nuvarande gatukorsningen Klostergatan/Stora Gråbrödersgatan. Kyrkan, som uppfördes i slutet av 1230-talet, var en av de mäktigaste tegelbyggnaderna i staden. Yttermåtten uppvisar också en imponerande storlek; 45 m lång, ca 10 m bred och en trolig höjd på närmare 15 m.

Kyrkan är idag helt försvunnen, men under markytan finns omfattande lämningar bevarade, bild 6. Dessa har tidigare berörts vid undersökningar 1934 och 1972. Vid schaktningar för nya avloppsledningar under sommaren 1992 frilades, bara några decimeter under under Klostergatans asfalt, den rivna klosterkyrkans murrester. Schaktet löpte tvärs genom kyrkan och följde södra murens insida. Grundmuren var till stora delar väl bevarad, som mest fem skift sten sammanfogade med lera och kalkbruk. Ovan grundmuren fanns även delar av dagemuren bevarad.

Förutom den i sig imponerande muren och stora mängder rase-ringsmassor framkom en rad smådetaljer som sammantaget ger en tydligare bild av hur kyrkan en gång sett ut. Bl a dokumenterades resterna av en portal mot söder, en valvpilasterbas och putsrester. En rad byggnadsdetaljer kunde tillvaratagas såsom tegel, profilerat tegel, fristegel, taktegel och golvtegel.

Inne i kyrkans kordel undersöktes även sju gravar. En av dessa, en tegelkista, innehöll skelettet av en man i 45–60 års åldern. Den västra delen av graven var söndergrävd av en yngre grav. Ovan graven återfanns resterna av mosaikartade tegelplattor lagda i ett korsformigt mönster. Troligen har dessa fungerat som en markering i golvet av den underliggande graven. Detta arrangemang sammantaget med kistans speciella karaktär och placering – i närheten av är-

6. Grundmuren till gråbrödernas klosterkyrka påträffades mycket välbevarad strax under Klosterгатans asfalt. Foto: Claes Wahlöö, Kulturen.

kebiskop Jakob Erlandsens grav – talar för att mannen varit en betydande person, möjligen en kyrklig potentat i klostret.

En annan intressant grav innehöll skelettet av en kvinna i 17–19 års ålder begravd tillsammans med sitt 8–9 månaders foster. Sannolikt hade kvinnan dött i barnsäng.

Arkeologi på 90-talsvis

Medeltidsarkeologin är en mycket ung vetenskaplig diciplin. Det är inte mer än drygt 100 år sedan man började intressera sig för medeltida jordfynd och bebyggelse lämningar, och det är bara något halvsekel sedan mer systematiska antikvariska undersökningar började utföras i Lund. Saker och ting som idag känns självklara var det

definitivt inte för ens 15–20 år sedan. Den hastiga utvecklingen gör att den pågående antikvariska verksamheten med jämna mellanrum måste revideras och förnyas för att hålla sig a jour med den övriga antikvariska omvärlden. Idag har vi t ex en fornminneslag som klart definierar spelreglerna, vi har en väl utbyggd antikvarisk verksamhet över hela landet och vi har en väl utvecklad arkeologisk fältmetodik.

De arkeologer som nu arbetar vid Kulturens utgrävningar är alla utbildade under senare halvan av 1980-talet. Det innebär att vi har en delvis annan syn på arkeologins mål, medel och möjligheter. Bl a vill vi utveckla grävningsmetodiken, förfina datoranvändningen, satsa på kvalitativa efterbearbetningar samt förmedla vår kunskap till allmänheten. Detta medför dock ett behov av ökade tids- och kostnadsramar.

Vidare bör i framtiden ökad betydelse tillmätas de lämningar som ofta förbises, exempelvis bakgårdar, gator och s k perifera stadsområden. Det kan heller inte tas för givet att kulturlagertjockleken är en direkt gradering av lagrens informationspotential. Alla grävningar är lika viktiga.

Referenser

- Andrén, Anders 1984: Lund, tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning. Rapport Medeltidsstaden 56. RAÄ / SHM. Göteborg.
- Carelli, Peter 1991: Kv. Gyllenkrok 3, 4, 5. Lund. Kulturen. (Opublicerad grävningsrapport).
- Carelli, Peter 1992: Kv. Glambeck nr 4. Lund. Kulturen. (Opublicerad grävningsrapport).
- Carelli, Peter 1992: Inför döden är inte alla lika. Profana gravar i medeltidens Lund. META nr 1–2/92. Lund.
- Carelli, Peter 1993: Gråbrödraklostrets kyrka i Lund. Arkeologisk schaktövervakning i Klostergatan 1992. Kulturen. (Opublicerad grävningsrapport).
- Carelli, Peter & Salminen, L. 1993: Kv. Gyllenkrok 29–30 (3–7). Arkeologisk schaktövervakning 1992. Kulturen. (Opublicerad grävningsrapport).
- Roslund, Mats 1990: Kulturkontakter och varuutbyte 970–1200. I: Tesch, S. ed. Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988–90. Märsta
- Ryding, Otto 1990: Kammakeri under två sekler. Kulturens årsbok 1990. Lund.
- Ryding, Otto 1990: Arkeologisk undersökning i kv Gyllenkrok 29 (6 och 7) i Lund 1989. Kulturen. (Opublicerad grävningsrapport).

Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige verksamhet 1992

LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER

Högste beskyddare:
Hedersledamöter:

Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf
Byggnadsingenjör Lennart Carlsson
Fru Margit Carlsson
Fru Anna-Greta Crafoord
Fru Birgitta Crafoord
Direktör Bertil Hagman
Tekn dr Nils Hörjel
Fru Greta Kjellberg
Docent Gad Rausing
Direktör Hans Rausing
Martin Wiklund
Stefan Wiklund
Thomas Wiklund

Årsmötet hölls den 30 maj i närvaro av ca 100 föreningsmedlemmar under ordförandeskap av docent Sverker Oredsson.

Föreningen omvalde intill årsmötet 1995 professor Nils-Arvid Bringéus, journalist Tony Lewenhaupt och direktör Anders Westerberg att ingå i föreningens styrelse. Till suppleant intill årsmötet 1995 nyvaldes polit sekr Britt-Marie Lundqvist.

Till revisorer omvaldes aukt revisor Göran Bengtsson och docent Lars H Bruzelius. Till revisorssuppleant omvaldes domkyrkokamrer Hans Linge och ekonomidirektör Lars Niklasson. Av regeringen utsedd revisor har varit bankdirektör Rune Järmen och av Lunds kommun byggnadsingenjör Jan B Tullberg med elektriker Erik Rylander som suppleant. Av Malmöhus läns landsting utsedd revisor har varit SRS Thomas Johnsson med ingenjör Sture Nilsson som suppleant.

Styrelsen har under året utgjorts av docent Sverker Oredsson, ordförande och regeringens ombud, bankdirektör Ebbe Aagaard-Hallberg, kommunalrådet Annika Annerby Jansson, ombud för Lunds kommun, f d landstingsrådet Ingvar Aronsson, ombud för Landstinget Kristianstads län, professor Nils-Arvid Bringéus, sjukhusdirektör Anders Ek, ombud för Lunds kommun, grosshandlare Hans Jerenäs, journalist Tony Lewenhaupt, agronom Leif H Nilsson, ombud för Malmöhus läns landsting, rektor Lennart Prytz, advokat Magnus Thorfinn, direktör Kaj Vareman, direktör Anders Westerberg, professor Louise Vinge, som självskrivnen ledamot museichefen Anders W Mårtensson (t o m 30.11) och stf museichef Nils Nilsson (fr o m 1.12). Adjungerad ledamot i styrelsen har varit stf museichef Nils Nilsson (t o m 30.11).

Suppleanter i styrelsen har varit landstingsman Sven-Erik Axelsson, ombud för Malmöhus läns landsting, byrådirektör Ingegerd Göransson, v ordförande och regeringens ombud, lantmästare Jan Kristensson, fil dr Hans Albin Larsson, ombud för Lunds kommun, guldsmedsmästare Gustaf Ljung, polit sekr Britt-Marie Lund-

qvist, docent Lars Olsson, ombud för Lunds kommun, mentalskötare Wendy Persson, ombud för Landstinget Kristianstads län.

Fackliga representanter i styrelsen har varit för ST-M Bertil Hjort (t o m 8.4) och Leif Wollin (fr o m 9.4) och för DIK Annika Grauers. Styrelsens valberedning har bestått av Nils-Arne Andersson (sammanställande), Nils Gustavsson (t o m 30.5), Claes-Göran Jönsson (fr o m 31.5) och Karin Sandberg.

Styrelsen har under året haft nio sammanträden. Det av styrelsen valda arbetsutskottet har bestått av Ebbe Aagaard-Hallberg, Nils-Arvid Bringéus, Anders Ek, Ingegerd Göransson, Sverker Oredsson, Anders Westerberg (arbetande ordförande), som självskrivna ledamot museichefen Anders W Mårtensson (t o m 30.11) och stf museichefen Nils Nilsson (fr o m 1.12). Personalens representant i utskottet har varit Annika Grauers (t o m 30.5) och Leif Wollin fr o m (31.5). Adjungerad ledamot i utskottet har varit stf museichef Nils Nilsson (t o m 30.11). Under året har fem sammanträden hållits.

MUSEETS VERKSAMHET

Under året har museet omorganiserats. Avsikten har varit att ge de museala aktiviteterna större resurser för sina huvuduppgifter samtidigt som samtliga servicefunktioner samlats inom en och samma avdelning för att bättre kunna utnyttja befintliga resurser. Den nya organisationen innebär att under museichefen är verksamheten indelad i fyra enheter: Den Kulturhistoriska enheten, i vilken inkluderas sydsvensk folkkultur, konst och konsthantverk, textil samt avdelning för konservering av textilier och recent material, den Stadshistoriska enheten som innefattar arkeologisk avdelning och konserveringsanstalt samt Program- och Undervisningsenheten som ansvarar för bl a den museipedagogiska verksamheten. Förutom dessa tre enheter har inrättats en särskild Administrativ enhet.

Vid läsning av det ekonomiska siffermaterialet skall märkas att det är delvis svårt att jämföra 1992 års siffror med 1991 års på grund av att en omläggning har skett av bokföringssystemet under året.

KULTURHISTORISKA ENHETEN

Avdelningen för sydsvensk folkkultur

Dokumentationsverksamhet i fältet av miljöer och verksamheter har genomförts huvudsakligen i samband med föremålsförvärv.

Service till institutioner, forskare, föreningar och enskilda i form av rådgivning, utlån av föremål till utställningar m m har under året ombesörjts till bl a följande: Blekinge museum Karlskrona, Kulturnämnden Burlöv, Bokförlaget Bra Böcker Höganäs, Domkyrkoförsamlingen Lund, Falkenbergs museum, Hemslöjdskonsulenterna i Malmöhus län, Jönköpings länsmuseum, Kristianstads länsmuseum, Stiftelsen Medicinhistoriska museerna i Lund och Helsingborg, Månteatern Lund, Pilsängskolan Lomma, Råå museum för fiske och sjöfart, Rönnebergs härads hembygdsförening Asmundtorp, Kulturförvaltningen Sjöbo, Sveriges Geologiska undersökning Lund, Sveriges Television Malmö, AB Tetra Pak Lund, Universitetsbiblioteket Lund, Weald & Downland Museum Singleton England.

Undervisning i form av kurser, specialvisningar m m har hållits för deltagare från Lunds universitet, Högskolan i Växjö, ett flertal studieförbund, m fl.

Vårens arbete var till största delen inriktat på utställningen *I huvet på en ung student*, som närmare redovisas på annan plats.

I Östarp visades liksom föregående år utställningen *Bondens landskap*, en översikt

av det skånska kulturlandskapets historia. I anslutning härtill arrangerades en mindre utställning om de traditionella skånska marknaderna med prov på typiska handelsvaror från äldre tid.

Vid Gamlegården genomfördes underhålls- och reparationsarbeten, varvid en del av halmtaken förnyades med tröskad råghalm. På Møllegården lades taket över stallängan om med ny vass och likaså fick maltkölnan nytt vasstak. Dessa takarbeten utgjorde sista etappen i en fullständig förnyelse av stråtaken i Östarp, ett omläggingsarbete som påbörjades 1983.

I trädgården vid Gamlegård påbörjades ett restaureringsarbete, som syftar till att återställa anläggningen i den gestalt den hade för ca 100 år sedan under de sista ägarnas tid. Det var »morän» Hanna Persson, som framför allt ägnade sig åt trädgården och hon fick för sina insatser flera pris i samband med lantbruksutställningar. Restaureringsarbetet planlades och utfördes av en grupp elever vid trädgårdsteknikerlinjen i Alnarp under ledning av lektor Göran Johnsson.

Vid magasinet Diabasen har arbetena fortgått med rengöring, sanering och inordning av föremål. Överföring av de samlingar som förvaras i paviljong 4 på S:t Lars har påbörjats.

Viktigare nyförvärv: Gravryrarbeten, sigillstampar, avtryck, tvålformar m m från Rydahls Gravyr AB Lund, graverade silverplåtar utförda av gördelmakare Kastman Lund, skor och verktyg från Karl Berglunds skofabrik Lund, trädgårdsbänk av gjutjärn från Lund, sparkstötting från Lund, äldre brandförsvarsmateriel från Lund, inventarier från bostadshus vid Krafts torg Lund, stolar från Södra Sveriges Sjuksköterskehem Lund, akademiska festtryck, gratulations- och andra trycksaker från Lund, julkrubba från 1880-talet från Hvilan i Åkarp, gåramålningar föreställande Everlövs gästgivaregård, halmkorgar från Fjellie, ryssjor, flundregarn m m från Barsebäck, eka från Ringsjön, damcykel från Stockholm, butikskaffekvarn från Istaby i Lister-Mjällby, gräddflaskor och andra äldre förpackningar från Lund, samlingar av äldre husgeråd från Erikstorp i Jämshög socken, Åstorp, Helsingborg, Dalby och Lund.

Avdelningen för konst och konsthantverk

Utställningar: *Fajanserna kring Östersjön* som öppnats föregående år avslutades 1 mars. I anslutning härtill ordnades dels en *Östersjövecka* med gästföreläsare inbjudna från Tyskland och Norge, dels, tack vare bidrag från Statens kulturråd, ett symposium under samma titel som utställningen. Forskare och föreståndare för större samlingar från Nordtyskland, Danmark, Norge och Sverige samlades 12–15 februari för att med materialet till hands diskutera gemensamma problem och ett fortsatt samarbete kring östersjöområdets fajanskultur. Deltagarna lämnade lägesrapporter vad gäller publicerat och opublicerat material, och ett nytt möte beslöt äga rum året därpå i Köpenhamn. Inbjudan gick också till Finland och Estland, men kollegorna därifrån hade tyvärr inte möjlighet att delta denna gång. Den del av utställningen som presenterade det sydsvenska materialet, fajanserna från Pälso vid Helsingborg och från Sölvesborg, har stått kvar året ut.

Våren rymde bl a ett omfattande arbete med den stora jubileumsutställningen *I huvet på en ung student – Kulturens födelse*, en utställning om Kulturens tidiga förvärv och äldsta historia. Utställningen öppnades 10 maj med professor emeritus N A Bringéus som invigningstalare. Den kom att förlängas under hösten och stod året ut i Vita husets övervåning. Under september öppnades utställningen *Lettland och Sverige. Arkivskatter från Riga*. Utställningen som gjordes i samarbete med Lunds Landsarkiv hade producerats av landsarkivarie Sten Körner, Landsarkivet i Visby. Den öppnades av förste arkivarie Anna-Brita Löfgren. Specialvisningar hölls av arkivarie Göran Larsson och landsarkivarie Anna Christina Ulfsparré.

Resan till Kina, ett bildreportage om en resa för Kulturens medlemmar kring påskveckan 1992, kombinerat med en utställning av kinesiskt »icke-keramiskt» material ur Kulturens och resedeltagarnas samlingar, öppnade den 7 november och har stått kvar året ut.

Servicesen åt forskare, museiinstitutioner och allmänhet har varit omfattande, särskilt satt i relation till avdelningens små personalresurser. Flera viktiga utlån har gjorts från samlingarna: en teckning av Carl Fredrik Hill har lånats ut till utställningen *Border Crossings*, Barbican Art Gallery i London under perioden 11.11 1992 - 7.2. 1993. Till utställningen *Legér och Norden* lånades två collage av GAN, »L'Ésprit nouveau» och »Salon des indépendents». Denna utställning visades på Moderna museet, Stockholm, Ateneum i Helsingfors och Statens museum for Kunst i Köpenhamn. Östergötlands länsmuseum har lånat staffli och konstnärsmaterial som tillhört Carl Kylberg. Carl Fredrik Hills målarskrin har varit utlånat till Waldemarsudde, Stockholm.

Samlingarna har under året utökats med flera stora förvärv. Konst: Porträtt föreställande Georg Karlin, målat av Helmer Osslund 1896 (avbildat i Kulturens årsbok 1992, sid 96), liten gouache av M D Roth (1756-1805), en oljemålning av GAN från 1953, en ritning till buffé gjord av Axel Nilsson, verksam vid Konstslöjdanstalten vid Kulturen samt en gouache med lundamotiv av Å W Larsson, 1973. Keramik: Fyra föremål - apotekssilar och tratt - tillverkade vid Sölvesborgs Fajansfabrik, en samlig Wallåkrakeramik, ett hundratal keramikpjäser från 1800-talets senare hälft och 1900-talet, fr a från Höganäsbolaget, Gustavsberg, Rolf Palm, Åke Holm, Patrik Nordström m.fl. Silver: Monogrambrosh av Wiwen Nilsson, en ordförande klubb tillverkad av Wiwen Nilsson 1931, från Föreningen lundensare i Stockholm, bågare med lock och uppläggsbestick, 1891 resp 1894, tillverkade av J P Hasselgren, Lund, en dosa i silver och emalj från 1914 av Anders Nilsson, Lund, käpp med krycka av guld, gjord av firma Giron och Lövgren, Stockholm 1823. Glas: ett trettiotal fragment av kärl från Skånska glasbruket och en samling 1900-talsföremål formgivna av Erik Höglund och Monica Bratt.

Eva Kjerström Sjölin har under året fortsatt varit verksam som ordförande i Hempoolen inom SAMDOK med därtill hörande arbetsuppgifter och möten, internt inom poolen och med Samdokrådet och Nordiska museets dokumentationsavdelning.

Gunilla Eriksson har under året varit engagerad i fajansutställningarna med deras publika verksamhet. Visningar har hållits för specialistgrupper av olika slag: den 8.2 Die Ostsee-Academie, Lübeck, med specialföreläsning om svensk fajans; den 29.2 Det danske Kunstindustrimuseums Venner; den 17.5 Röhsska konstslöjdsmuseets vänner; den 26.6 Gesellschaft der Keramikfreunde, Düsseldorf; den 5.9 samlarföreningen Ming T'zu i Borås. Därtill smärre lunch- och kvällsvisningar för olika arbetsplatser och intressegrupper, under lärardagar och Kulturkvällen. GE har som museets representant deltagit i en resa till Kina den 7-24 april som arrangerats för Kulturens medlemmar av Svensk-kinesiska resebyrån, med Bo Gyllensvärd som historisk ciceron. En välbesökt återsamling ägde rum den 7-8/11 kring materialet i utställningen *Resan till Kina*. GE har publicerat en kommenterad utgåva av dokument kring fajansfabriken på Pälssjö gård i årsskriften *Kring Kärran* 1992.

Avdelningen för dräkt- och inredningstextil samt leksaker

Under året har inflyttningar i magasinet på Diabasen bedrivits i mån av tid. I arbetet ingår totalinventering, fotografering, ny- och omkatalogisering samt märkning. Juli månad ägnades åt rengöring av infekterat material i magasin som måste tömmas för att ge plats åt annan verksamhet. Under en stor del av hösten har arbetet

vid avdelningen inte kunnat bedrivas tillfredsställande på grund av att man i augusti nödgades lämna två av sina tjänsterum och flytta in i andra. Först i november blev dessa nya rum färdiga.

Under våren hjälpte avdelningen till med Medicinhistoriska museets basutställning, som invigdes i april månad. Avdelningen deltog i arbetet med *I huvet på en ung student* och producerade med Anders Janssons hjälp den andra jubileumsutställningen *Ökenstämning och Skön Anna*, som i korthet presenterar Konstslöjdanstalten på Kulturen. Museet, hemslöjden, skolan, väverskorna och mönstertecknarna är huvudteman. En monter ägnas Anna Karlin, den första textiltföreståndarinnan och tillika Georg Karlins första hustru. Avdelningen hjälpte till med utställningen *Iskäp, kommod och fotogenlampa – att leva i Lund för 100 år sedan*. Avdelningen var tillsammans med Anders Jansson ansvarig för vandringsutställningen *Ulrica Fredrica Pasch*, som visade ett antal porträtt av en av 1700-talets mer betydande konstnärer. Utställningen rönt ett stort intresse och följdes upp med föredrag och en räkka seminarier anordnade av fil doktor Anna Lena Lindberg vid Konstvetenskapliga institutionen i Lund. Sveriges Television i Malmö fick hjälp med att i programmet *Sköna Söndag* belysa lapptäckenas historia med föremål ur textilsamlingen.

Utlån av föremål har gjorts till Armémuseum och Livrustkammaren i Stockholm samt Läns museet i Kristianstad. Rådgivning och bedömning av textil, dräkt och smycken samt konsultering i konserveringsfrågor till forskare, institutioner och allmänhet har fortsatt att öka.

Samarbetet med Krapperups museum har på egen tid fortlöpt under året med fortsatt uppordning av de textila samlingarna.

Ingela Juhlin-Kristiansson har deltagit i ett seminarium om konservering av fanor och standar anordnat av Konservatorskolen i Köpenhamn.

Britta Hammar har bevistat Textilpoolens möten i Stockholm och Borås, deltagit i ICOM:s dräktkommittés årsmöte i Quebec, Kanada samt närvarit vid styrelsemöten i Stiftelsen Skånsk Hemslöjd och Malmöhus läns hemslöjdsförening.

Britta Hammar har skrivit en artikel »Porträttet som modespegel» i katalogen till Ulrica Pasch-utställningen samt ett kapitel »Fläskehätta, linnepantalonger och särkasöll» i boken *Mandelgren i Skåne*, Skånes Hembygdsförbunds årsskrift 1992.

Viktiga nyförvärv: schal i damast, spetsprover, leksaker från 1940-talet, dynvar, sidentäcke (tidigare stubb) från 1700-talets andra hälft, ett dito från 1800-talets andra hälft, teaterdräkt, allmogesmycken samt hattar, klänning och kapp från 1950- till 1970-talen.

STADSHISTORISKA ENHETEN

Under 1992 genomfördes 9 smärre arkeologiska undersökningar i samband med grund- och ledningsgrävningar i Lund. I kv Gyllenkrok slutfördes en omfattande utgrävning för nybyggnad av pensionärsbostäder och bostadshus. Uppdragsgivare var Inez Möllers stiftelse och JM. De arkeologiska resultaten blev mycket goda och ger en detaljerad bild av den medeltida bebyggelsehistorien i kvarteret med bl a ett tidigare okänt medeltida stenhus. I kv Myntet genomfördes en stor arkeologisk undersökning på uppdrag av HSB. Resultaten blev också här mycket goda, bl a kunde den medeltida tomstrukturen detaljerat belysas och förekomsten av grunderna till ett tidigare okänt medeltida tegelhus kunde dokumenteras också här. I Klostergatan undersöktes i samband med grävning för nytt avlopp hela sydurssträckningen till Grävdrödraklostrets kyrka. Uppdragsgivare var Lunds kommun. Undersökningen gav intressanta nya upplysningar om kyrkans byggnadshistoria.

Arbetet med den nya basutställningen *Lund efter 1658* i Wahlbomska huset på-

gick hela året. Planerad invigning måste av arbets- och tidsmässiga skäl uppskjutas till 1993. Från den 1/8 har Otto Ryding varit projektanställd som utställningskommisarie.

Enheten har också varit engagerad i arbetet med vandringsutställningen *Skåne mellan Danmark och Sverige* som skall distribueras i Skåne under det svenska historiska året 1993.

Under våren sattes utställningen *Wolin – Jomsborg En vikingatida handelsstad i Polen* upp i Vita huset. Utställningen kom från Polen och hade visats bl a i Roskilde innan den kom till Lund, som var den enda svenska anhalten för denna unika exposé över den vikingatida staden Wolins arkeologiska utforskning.

Enheten deltog i arbetet med jubileumsutställningen *I huset på en ung student* med bl a montrar om vapensamlingen och lundaarkeologin.

I december öppnades en tillfällig utställning om resultaten av de sista årens arkeologiska undersökningar i Lund: *Jord, Mord och Ord*.

Ett stort utlån av lundafynd gjordes till vikingautställningen i Paris. Denna storsatsning bekostades av Nordiska ministerrådet och producerades av Nationalmuseum i Köpenhamn. Utställningen visades sedan i Berlin och från januari till mars 1993 i Köpenhamn.

Ett större utlån av föremål gjordes till utställningen om Hansan på Kristianstads länsmuseum.

Föremålsutlån skedde också under året till två utställningar i Tyskland dels *Das Reich der Salier* i Speier och dels *Hessen und Thüringen. Von den Anfängen bis zur Reformation* i Marburg.

Kulturens bildalmanacka 1993 med bilder av lundafotograferna Lina och Maria Jonn producerades på enheten.

Stadsmiljöer och rivningshus har dokumenterats. Stadsantikvarien har deltagit i byggnadsnämndens sammanträden och samarbetat med fastighetskontoret och stadsarkitektkontoret samt läns- och landsantikvarierna i plan- och byggnadsfrågor. Bevaringskommittén har fortsatt sitt arbete med inventeringen av Lund utanför vallarna och stadsantikvarien har samarbetat med inventeraren.

Kulturens lundaarkiv har tillförts 422 uppmättningsritningar, 527 svartvita fotos och 507 färgdias.

Föremålsvården har omfattat konservering av utgrävningsfynd från Lund samt föremål från Kulturens övriga samlingar. Konserveringen av externa material på uppdragsbas har legat nere under året på grund av ombyggnadsarbetena i Forsbergsgården där konserveringen skall flytta in 1993.

I basutställningen om Lunds medeltid har avdelningen om Lund som medeltida kyrkocentrum delvis nyordnats.

I Drottens museum vid Kattesund har underhållsarbeten utförts på utställningen. Under året flyttade turistbyrån ur sina lokaler i markplanet och museet kunde inte längre hållas kontinuerligt öppet. Planering pågår för museets framtida utnyttjande.

Visst magasinarbete har bedrivits under året.

Bearbetningen av de arkeologiska undersökningarna vid Kattesund har drivits vidare.

Jörgen Steen Jensen från Nationalmuseet i Köpenhamn har fortsatt arbetet med Lundamynten.

Harald Nilsson Bygg AB, Malmö, Pennservice, Lund, Norbecks Entreprenad AB, Lund, Skanska (markavdelningen), Lund och VME Excavators, Eslöv tackas för ekonomiska bidrag till utställningen *Jord, Mord och Ord*.

Scansped, Göteborg tackas för ekonomiskt stöd till utställningen *Wolin-Jomsborg*.

PROGRAM- OCH UNDERVISNINGSENHETEN

Program- och undervisningsenheten ansvarar för besöksverksamheten på Kulturen, för söndagsarrangemangen och andra större arrangemang som äger rum under året och därtill hörande information och marknadsföring.

Under 1992 besökte 40.864 barn museet i grupp, med sina föräldrar eller ensamma. Kulturens museilärare, som besitter stor och varierande kompetens, genomförde under året 975 visningar för barn och vuxna. De har även hållit föredrag utanför museet. Museilådorna Barnungar förr, Bröd och gröt, Statarliv, Medeltid samt Östarp har varit flitigt utlånade.

En kontaktgrupp mellan Kulturen och Lunds skolor – Kulturenombuden – har haft ett flertal informationsmöten och studiedagar har arrangerats för olika lärargrupper. Undervisning har bedrivits för studenter på etnologiska institutionen och vid Kulturvetarlinjen. Projektet »Kulturen och invandrarna», ett metodutvecklingsprojekt, startade under året. Den 4 oktober öppnades utställningen *Isskåp, kommod och fotogenlampa – att leva i Lund för 100 år sedan* som producerats av enheten med Margareta Granmark som ansvarig.

En omfattande programverksamhet har bedrivits enligt följande:

Trettonhelgen: 6.1 Stjärngossetåg kl 18.30. Vesper i Bosebo kyrka kl 18 och 19.

12.1 Från Huaröds prästgård till Kulturen i Lund – om Kulturens grundare Georg Karlin. Professor Nils-Arvid Bringéus.

18.1 »Mittelalterliche Profanarchitektur in Hansestädten, speziell in Stralsund». Museichef Dr Andreas Grüger, Stralsund.

19.1 Utställningen »100 år och full av liv – skolelevers förslag till jubileumsaffisch» öppnar.

Musik från sekelskiftet. Midnattskören under ledning av Gösta Petersén.

Fajansfabriken »Herrebö» vid Fredrikshald i Norge. Dr Lauritz Opstad, Oslo.

25.1 Lunds Filatelistförenings dag. »Rügen als Kulturlandschaft». Dr Gesine Schultz-Berlekamp, Berlin.

Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

26.1 Kulturens födelse – föremål och tankar. I:e antikvarie Nils Nilsson.

Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

1.2 Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

2.2 Vid slutet av ett sekel, om ordets makt över tanken. Professor Bo Grandien.

Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

8.2 Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

9.2 Tidens tecken – 1890-talet. Journalisten Tony Lewenhaupt.

Skåne för 100 år sedan. Temavisning.

17.2–20.2 Sportlovskul. Tema: För hundra år sedan.

23.2 1890-talets litteratur. Professor Staffan Björck.

1.3 Stadsvandring genom kulturkvadranten. Docent Lennart Améen.

8.3 1890-talet, musikaliskt sett. Professor Bo Wallner.

15.3 Kulturen som filmstudio. Karnevalsfilmerna 1924, 1928 och 1954. Arkivarie Göran Larsson.

22.3 Utställningen »En vikingatida handelsstad i Polen, Wolin-Jomsborg» öppnar. Sekelskiftet – en ny nationalism. Docent Sverker Oredsson.

29.3 Ljus över 1890-talet – om ljuskällor. Etnolog Jan Garnert.

Ridning på islandshästar.

5.4 Dekorering av påskägg. Jitka Jensen.

Hus på vandring – hus som kommit till Kulturen. Redaktör Stig Tornehed.

12.4 Dekorering av påskägg. Jitka Jensen. Sekelskiftets konstnärer. Överintendent Beate Sydhoff.

Palmsöndag med Sydvästra Skånes Folkdanskrets.
 16.4 Skärtorsdag. Alla påskkärningar är välkomna.
 26.4 Visningsdag för barn.
 Konsert med konservatorielinjens elever.
 Invigning av lekplatsen på Kulturen.
 Ridning på islandshästar.
 30.4 Spykens kör sjunger i Bosebo kyrka. Dirigent: Sverker Zadig.
 3.5 Studenterna och Kulturen. Arkivarie Göran Larsson.
 Ostrochorus – Östgöta nationskör sjunger. Dirigent: Helen Ranada.
 9.5 En vikingatida handelsstad. Visning.
 10.5 Utställningen »I huvet på en ung student – Kulturens födelse» öppnar.
 En vikingatida handelsstad. Visning.
 Konsert med Katedralskolans musikklasser.
 Dirigent: Eva Bohlin.
 Ridning på islandshästar.
 Gudstjänst i Bosebo kyrka med Bosebo församling.
 17.5 Musikskolans dag.
 24.5 Folkmusikens dag.
 30.5 Sekelskiftesmarknad.
 Utställningen »Ökenstämning och Skön Anna. Konstslöjdanstalten 1897–1933
 öppnar.
 31.5 Sekelskiftesmarknad.
 9.6–16.8 Rundvandring med guide varje dag kl 14 på svenska. Söndagar kl 13 även
 på engelska.
 14.6–20.9 Aftonsång i Bosebo kyrka varje söndag kl 16.
 20.6–2.8 Visning varje söndag av »I huvet på en ung student – Kulturens födelse».
 14.6 Barn från Lundagillet och Sandbygillet dansar.
 16.6 Kvällsvandring på Kulturen, avslutas i Bosebo kyrka med Malmö Vokalens-
 samble.
 23.6 Kvällsvandring på Kulturen, avslutas i Bosebo kyrka med orgelmusik – Sofia
 Söderberg.
 16.8 Barn från Hembygdsillet i Malmö dansar.
 23.8 Lettisk folkdansgrupp och Lunds studenters folkdanslag dansar vid Herrehu-
 set.
 6.9 Hantverkets dag i samarbete med Företagarna i Lund.
 7.9 Denna dag för 100 år sedan öppnades friluftsmuseet. Fri entré hela dagen.
 Rundvandring med guide kl 12, 14 och 16.
 13.9 Visning av GAN – Gösta Adrian Nilsson. Fil kand Kristina Heilo.
 19.9 Kulturmatten.
 20.9 Kyrkornas dag. Tema Baltikum. Samarrangör: Lunds ekumeniska råd.
 27.9 Utställningen Lettland och Sverige.
 Arkivskatter från Riga öppnas av förste arkivarie Anna-Brita Lövgren. Därefter vis-
 ning av utställningen av arkivarie Göran Larsson.
 Kort hår och korta kjolar – äntligen fria. Redaktör Ingrid Schrewelius.
 4.10 Skolans dag. Samarrangör: Skolorna i Lund.
 Utställningen Isskåp, kommod och fotogenlampa – att leva i Lund för 100 år sedan
 öppnar.
 Visning av utställningen Lettland och Sverige.
 Arkivskatter från Riga. Landsarkivarie Anna Christina Ulfsparré.
 6–11.10 Dockteaterfestival i samarbete med Dockteaterföreningen Pinocchio och
 Cirkusvagnföreningen.

- 11.10 Visning av utställningen Lettland och Sverige. Arkivskatter från Riga. Landsarkivarie Anna Christina Ulfsparre.
Lettland under svensktid. Landsarkivarie Anna Christina Ulfsparre.
Veterankören sjunger. Dirigent: Knut Borglin.
- 18.10 Utställningen Ulrica Fredrica Pasch 1735–1796 öppnar.
Nationalmuseum 200 år. Intendent Källike Montgomery visar och berättar om Elias Martins Utsikt över Stockholms slott från Skeppsholmsbron.
- 31.10–1.11 Den gamla bokens dagar. Samarrangör: Bokhistoriska sällskapet.
- 1.11 Visning av utställningen Ulrica Fredrica Pasch 1735–1796.
- 8.11 Ulrica Fredrica Pasch och »Det evigt kvinnliga». Fil Dr Anna Lena Lindberg.
Vila vid denna källa. Musik från 1700-talet med Amarilli Consort.
- 15.11 Friluftsmuseet Kulturen i framtiden – tankar och idéer. Journalisten Lotte Möller. Rundvandring på museet. Anders W Mårtensson.
- 29.11 Julstök i samarbete med Torna Härads Hushållsnämnd.
- 6.12 Bäckhästen. Marionetteatern Morianen. Porträttet som modespegel. 1:e antikvarie Britta Hammar.
- Visning av utställningen Ulrica Fredrica Pasch 1735–1796.
- 13.12 Bäckhästen. Marionetteatern Morianen.
- 20.12 Bäckhästen. Marionetteatern Morianen.
- Östarp:
14.6 Växtfärgning med Sydvästra Skånes Folkdanskrets.
28.6 Slätterdag med Sydvästra Skånes folkdanskrets.
9.8 Östarpdagen i samarbete med Lions Romeleåsen.
- Övrigt:
Utställningen Fajanserna kring Östersjön har hållits öppen onsdagskvällarna 15.1, 22.1, 29.1, 5.2 och 12.2.
Kulturens dockteater spelade Solskenstrådet den 26.1, 9.2 och 1.3.
Lena Larsén deltog i Bonadsmålningssymposiet i Falun 14–16.9 och talade om Sverigebonader jag fann i USA. 8.9 talade hon på Kulturhuset i Stockholm kring Ögonfröjd – om grannlåt förr och nu.

ADMINISTRATIVA ENHETEN

Efter omorganisationen innehåller den Administrativa enheten följande avdelningar: ekonomiavdelning, medlemsregister, försäljning samt teknisk service.

Större förändringar har under året skett inom främst ekonomiavdelningen och medlemsregistret. Vad avser ekonomiavdelningen har hela redovisningen lagts om samtidigt som nya datorer har installerats. Detta medför att Kulturen i framtiden kommer att redovisningsmässigt ha lättare att särskilja den dagliga verksamhetens olika delar från den s k projektbundna. I samband med omläggningen har också det ekonomiska ansvaret i viss utsträckning delegerats till respektive enhet.

Medlemsregistret drabbades i början av året av en datorkollaps i det gamla systemet, varför detta under året har fått bytas ut. Detta har i en del fall medfört olägenheter för medlemmarna. Det nya systemet kommer under 1993 att vara färdiginstallerat och då medföra lägre kostnader samt även ge bättre service åt såväl medlemmar som museiledning.

Under året har den arkeologiska konserveringsanstalten flyttats från Vita Huset till det nyinredda Forsbergsga huset. Härigenom kommer Kulturen att få betydligt förbättrade möjligheter att betjäna såväl det egna museet som andra museer.

I samband med omorganisationen har också omflyttningar av personal skett, vilket har medfört vissa arbetsmässiga störningar, men som också inneburit en bättre koncentration av verksamheterna.

Den tidigare påbörjade datoriseringen fortgår planenligt men ännu återstår att skaffa medel till framför allt registrering av föremål och bilder.

Under 1993 kommer stort intresse att ägnas åt Kulturens försäljningsverksamhet, som skall kunna utvecklas ytterligare.

Publikationer, Trycksaker

Årsboken 1992 – Karlin och Kulturen

Kulturens bildalmanacka 1993 – Fotografier av Lina Jonn

Adventskalender 1992 – Locus Peccatorum

Kataloger i serien Fajanser kring Östersjön:

Nr 2 Dick Harrison: Det historiska landskapet

Nr 3 Gesine Schulz-Berlekamp: Fajanser från Stralsund

Utställningskatalog: Ökenstämning och Skön Anna –
konstslöjdanstalten 1897–1933

Affischer:

Wolin-Jomsburg, en vikingatida handelsstad i Polen

Jubileumsaffisch – friluftsmuseet 100 år

I huvet på en ung student

Ökenstämning och Skön Anna – konstslöjdanstalten 1897–1933

Analyslaboratoriet

Uppdragen under 1992 har bestått av kvalitativa och kvantitativa elementaranalyser av metaller och legeringar och av keramik. Materialanalyser har utförts av växtfibrer samt av läder- och pälsmaterial.

Fuktmätningar och provtagningar för bestämning av rötskador på Locus Peccatorum har utförts och protokoll lämnats till museichefen och administrativa enheten.

Projektplanering för videoprojektet "Ur mylla till monter". Folke Ljungdahls stiftelse har beviljat anslag till projektet. Ett informationsblad för Kulturens analyslaboratorium har producerats och en första provserie har tryckts upp.

En inventering av datorbeståndet vid museet samt två utbildningsenkäter har utförts som visade prov på ett stort intresse från alla enheter för programutbildning. Resultatet har lämnats till ledningsgruppen för ställningstagande.

En informationsdag med demonstrationer av svepelektronmikroskopi och röntgenanalys hölls i november för representanter för Malmö museum.

Under 1992 har, förutom olika avdelningar på Kulturen, följande museer och institutioner anlitat analyslaboratoriet: Institutet för Kulturforskning, Malmö Historiska Museum, Halmstads Museum samt Västsvenska konservatorsateljén. Framkallning av filmer och kopieringar har utförts av Proffslabbet i Malmö.

För filmningen av videoprojektet ansvarar Mikael Palmgren, Video in Lund.

Följande institutioner vid Lunds Universitet har ställt sin kunskap till förfogande: Enheten för Elektronmikroskopi, Geologiska Institutionen, Zoologiska Institutionen samt Statens Geologiska Undersökningar.

Bibliotek och arkiv

Biblioteket har ökat med 1 004 nummer, varav 282 genom gåvor. Accessionen omfattar nr 45 112–46 116. Arkivet har ökat med 75 nummer. Porträttarkivet har ökat med 120 fotografier.

ORGANISATION OCH PERSONAL

Tillsvidareanställd personal

Museichef

A W Mårtensson t o m
30.11
N Nilsson tf 1.12—31.12

Analyslaboratorium

B A Westerström 75%-tj

Fotoateljé

L Westrup

Administrativ enhet

A Westerberg t f adm ch
50%-tj (konsult)
C G Widell bitr adm ch
50%-tj

Ekonomiavd, sekretariat, medlemskontakt, försälj- ning, reception

B Brink 50%-tj
A Dahlberg
M Dönnell 62%-tj
A Grauers 50%-tj
Å Johansson 50%-tj
S Jönsson 50%-tj
L Kristiansson 62%-tj
(tjl 1.1—31.7)
E Laursén 75%-tj
(konsult)
U Olsson 75%-tj
I-L Svensson 50%-tj,
pension 30.4
R-M Tilly
S Walther 50%-tj

Byggnads- och under- hållsdel

P Persson 1:e snickare,
fr o m 1.7 50%-tj

A Carlsson

H Grönvall

T Karlsson

M Persson

Servicedel

L A Johansson servicech

B Anderberg

B Andersson 75%-tj

G Andersson

E Gustavsson

S Hörman

A Krok 50%-tj
(pension 31.10)

S Larsson

A-G Lundberg

M Olsson

L Wollin

B Österberg 50%-tj

Kulturhistorisk enhet

N Nilsson enh ch
E Kjerström-Sjölin bitr
enh ch

R Abrahamsson 50%-tj

C G Bryve

D Enescu

A Jansson 50%-tj

G-B Ljungdahl

B Wollin

Avd för folkkultur och näringsliv

N Nilsson
E L Bjurman (tjl 50%
1.1—30.6, 100%
1.7—31.12)

Avd för konst och konsthandverk

G Eriksson

E Kjerström-Sjölin
75%-tj

B Bouassa 50%-tj

Avd för dräkt- och inredningstextil samt lek- saker

B Hammar

K Dahle-Emaus 50%-tj
(tjl 100% 1.1—31.12)

I Juhlin-Kristiansson
50%-tj, utökn 60%
1.1—31.12

Stadshistorisk enhet

C Wahlöf enh ch

M Andrén (tjl 100%
1.1—31.1)

M Cinthio (tjl 100%
1.9—13.10)

B Erlandsson 50%-tj,
utökn 100% 1.1—31.1

B Hjort

T Nilsson

M Sjögren

Program- och undervis- ningsenhet

L Larsén enh ch

K Eriksson 75%-tj

Å Findhé 60%-tj

M Granmark

Medelantalet anställda kvinnor och män har under året varit 31 resp 25.

Visstidsanställd personal

Administrativa enheten: K Andersson (ekonomiavd deltid), Ph Björck (försäljning deltid), S Cinthio (försäljning deltid), C Hansen (vik receptionist 62% 1.1—31.7, försäljning deltid), H Hansen (försäljning deltid), S Henning (datorprogrammering deltid), I Holmström (bea* 50%-tj 15.5—31.12), R Jönsson (medlemskont deltid), B Nilsson (vik vxltel 1.1—31.12), K Nilsson (receptionist deltid), S Nilsson (försäljning deltid), E Sjören (ekonomiavd deltid), S Tengå (försäljning deltid), S Thomson (bea* 1—31.12), B Westerström (försäljning deltid), S Westerström (försäljning deltid), J Votinius (sekretariat deltid).

Serviceavdelningen: J Abrahamsson (ungdomspraktik 1.1—12.6), H Hansson (div arb deltid), K-O Larsson (bea* 1.1—31.12), E Lilja (lokalvård 1.1—24.5), B Möller (lokalvård deltid 1.1—31.12), H Persson (div arb deltid), G Wall (bea* 19.8—31.12).

Extra vakter: H Carlsson, K Erlansson, T Karlbjörn, B Möller, A Persson, J Rexgård.

Kulturbesöksenheten: P Gerell (50%-tj 1.1—31.12), E Herner (bea* 2.11—31.12), E Johnsson (2.1—21.7, 1.9—31.12), A Landberg (e o antikv deltid 1.4—31.12), B Möller (djurskötare deltid 1.1—31.12), S Nicander (ungdomspraktikant 7.12—31.12), E Lillienberg-Olsson (e o antikv deltid 1.1—31.12), K Schönberg (bea* 75%-tj 14.9—31.12).

Östarp's gamlegård och Östarp'shallen 1.5—31.8, lö o sö i sept: B Hultgren, B Jönsson, A-L Persson.

Stadshistoriska enheten: P Carelli (datakonsult 16.11—4.12), R Knutman (bea* 16.3—30.6), A Landberg (e o antikv 1.12—31.12), O Ryding (projektanst 3.8—31.12).

Arkeologiska utgrävningar, grävningenspersonal: Klostergatan: P Carelli 29.6—30.9, 1—15.11, L Salminen 30.6—24.7; Kv Gyllenkrok: P Carelli 24.2—28.6, 1—31.10, M Hansson 2.3—20.4, C Johansson 27.2—20.4, S Larsson 2—20.3, K-M Lenntorp 28.2—9.6, B Magnusson 25.3—5.6, N Norha 9.3—5.6, V Rönn 2.3—11.6, L Salminen 2.3—14.6, 10.9—31.12, V Vantrup 24—30.11; Kv Myntet: M Hansson 21.4—28.8, C Johansson 21.4—19.10, L Jönsson 21.4—31.8, S Larsson 23.3—31.12, K-M Lenntorp 10.6—19.10, A Olsson 8.4—9.10, V Rönn 6.7—31.8, L Salminen 15.6—30.6, C Svensson 21.4—8.10, V Vandrup 21.4—21.8, 1—31.12.

Program- och undervisningsenheten: R Berg (bokningsansvarig 50%-tj 3.8—31.12, arb-giv Lunds Kommun), L Kristiansson (bokningsansv 50%-tj 1.1—31.7), J Larsson (projektanst 1.7—31.12), E Lillienberg-Olsson (projektanst 1.5—30.9).

Museilärare: I Alwmark, I Cederberg, C Hansen, K Heilo, A Larsson, L Lundberg, E Nilsson, M Norbring.

Vapenfrö tjänst: J Björk 1.1—11.7, J Carlsson 1.1—31.5, O Jakobsson 21.9—31.12, J Linder 21.9—31.12, M Sturfelt 1.1—11.7, J Votinius 1.1—31.5.

*bea = beredskapsarbete

SAMMANDRAG AV 1992 ÅRS RÄKENSKAPER

RESULTATRÄKNING

INTÄKTER	1992	1991
Medlemsavgifter.....	4 345,9	4 000,0
Inträdesavgifter.....	870,8	1 146,0
Försäljningsintäkter.....	1 196,7	1 501,8
Ersättning för tjänster.....	1 222,1	547,5
Gåvor, företag och enskilda.....	76,0	1 114,8
Bidrag från donationsfonder.....	1 049,3	680,1
Mecenat.....	212,7	89,8
Neutrala inkomster.....	226,7	380,5
Hyror och arrenden.....	1 028,6	933,2
Genom föreningens egen verks ansk medel.....	10 228,8	10 393,7
Anslag Statens Kulturråd.....	3 844,2	3 340,0
M-läns landsting.....	1 193,0	1 112,0
L-läns landsting.....	86,0	82,0
K-läns landsting.....	12,0	12,0
N-läns landsting.....	2,2	2,1
Lunds kommun.....	4 831,0	4 645,0
Kommuner.....	69,0	69,0
Summa anslag.....	10 037,4	9 262,1
Projektbidrag.....	637,6	2 213,7
Lönebidrag AMS.....	2 842,2	2 674,1
Summa bidrag.....	3 479,8	4 887,8
SUMMA INTÄKTER.....	23 746,0	24 543,6
KOSTNADER		
Samlingar o bibliotek.....	310,0	110,9
Inventarier.....	169,1	266,6
Material.....	305,6	345,7
Varor f återförsäljning.....	833,6	976,0
Personalkostnader.....	14 887,3	14 826,3
Hyror.....	818,3	692,5
Förbrukningsmaterial.....	128,1	145,4
Kontorsmaterial.....	202,0	170,2
Div främmande tjänster.....	2 158,1	2 471,1
Telefon och porto.....	681,6	585,4
Frakter o transporter.....	174,7	245,1
Representation.....	224,7	241,5
Reklam och PR.....	383,0	1 025,1
Försäkringar.....	294,2	265,2
Övr kostnader.....	174,5	145,9
Fastighetskostnader.....	1 872,0	2 267,5
Utgrävningskostnader.....	385,5	0,0
SUMMA KOSTNADER.....	24 002,3	24 780,4

Resultat före avskrivningar.....	- 256,3	- 236,7
Avskrivningar Maskiner och inventarier.....	- 174,2	- 183,7
Byggnader.....	- 120,0	- 120,0
Resultat efter avskrivningar.....	- 550,5	- 540,4
Finansiella intäkter och kostnader		
Ränteintäkter.....	+ 719,0	916,4
Räntekostnader.....	- 646,2	- 640,6
Resultat före skatt.....	- 477,7	- 264,6
Skatter.....	- 31,2	- 26,7
REDOVISAT RESULTAT	- 508,9	- 291,3

Under året har Kulturen genomfört arkeologiska utgrävningar för ett antal byggherrar. Kostnaderna för dessa utgrävningar har uppgått till 911 850 kronor, vilket har debiterats respektive byggherre.

BALANSRÄKNING

TILLGÅNGAR

<i>Omsättningstillgångar</i>	1992	1991
Likvida medel.....	2 368,0	992,2
Kundfordringar.....	167,8	879,1
Interimsfordringar.....	794,3	650,4
Div kortfristiga fordringar.....	104,2	15,9
Varulager.....	120,0	120,0
Summa omsättningstillgångar.....	3 554,3	2 657,6

Anläggningstillgångar

Långfristiga fordringar.....	4 580,0	4 552,0
Maskiner och inventarier.....	517,3	437,5
Samlingar och bibliotek.....	2 kr	2 kr
Fastigheter.....	6 047,1	6 167,1
Summa anläggningstillgångar.....	11 144,4	11 156,6

SUMMA TILLGÅNGAR	14 698,7	13 814,2
-------------------------------	-----------------	-----------------

SKULDER OCH EGET KAPITAL

Kortfristiga skulder

Leverantörsskulder.....	593,2	1 150,4
Reserverade gåvomedel.....	44,5	44,5
Upplupna kostnader.....	2 596,4	1 984,7
Övr kortfristiga skulder.....	2 826,4	1 241,8
Skatteskulder.....	86,4	112,3

Långfristiga skulder

Lån.....	6 322,0	6 359,0
Checkkredit (beviljat 500,0 kr).....	13,6	196,3
Avsatt till pensioner.....	995,1	995,0

Eget kapital

Kapital.....	1 729,9	2 021,5
Årets resultat.....	- 508,9	- 291,3

SUMMA SKULDER OCH EGET KAPITAL	14 698,7	13 814,2
---------------------------------------	-----------------	-----------------

Ställda panter: Fastighetsinteckningar 1 225 000,00 kr.

Ansvarsförbindelser: Kapitalvärde av pensionsåtagande utöver vad som upptagits bland skulderna 1 995 997,00 kr.

Lund 1993.04.02

Sverker Oredsson

Anders Westerberg

Margareta Alin

Vår revisionsberättelse avseende denna årsredovisning har avgivits 1993.04.02.

Rune Järmén
Utsedd av Riksantikvarieämbetet

Göran Bengtsson
Aukt revisor utsedd av Kulturen

Thomas Johnsson
Utsedd av Malmöhus läns
landsting

Jan B Tullberg
Utsedd av Lunds
kommun

Lars Niklasson
Revisor utsedd av Kulturen

DE SAMLADE DONATIONSFONDERNA

Disponibla medel och kapital per 1992.12.31

Fond	Disp. medel	Kapital	Totalt
C och T Assarssons kulturfond	86 054,30	724 393,62	810 447,92
B och S Bengtssons fond	4 817,14	43 980,06	48 797,20
J T Berggrens fond	15 472,46	141 262,30	156 734,76
Holger Crafoords fond	52 908,32	483 048,74	535 957,06
Albert Ekmans fond	22 987,89	209 604,65	232 592,54
I och H Holcks fond	6 439,11	58 788,54	65 227,65
A Jönssons och hans föräldrars fond	169 032,06	1 543 249,23	1 712 281,29
Anna Lithströms fond	4 471,03	40 820,14	45 291,17
Maj Lundgrens fond	48 184,48	439 920,42	488 104,90
Bror W Olofssons fond	26 184,92	80 171,24	106 356,16
Ole Olsens keramiske legat	21 075,75	192 419,93	213 495,68
E och G Sjöstrands minnesfond	57 497,13	524 944,15	582 441,28
Skånebokens fond	55 949,39	142 836,65	198 786,04
Skånska Brands fond	2 923,52	26 691,49	29 615,01
Thomanders fond	84 208,10	127 835,08	212 043,18
Ellen Ohlssons fond	77 080,20	693 760,76	770 840,96
E och W Jönssons fond	23 819,22	139 681,32	163 500,54
G och S T Kjellbergs fond	25 601,19	177 650,18	203 251,37
V och S Sjöbergs fond	36 166,91	330 200,96	366 367,87
Kulturen Runt-fonden	88 626,97	330 308,16	418 935,13
A-M Lundebergs donationsfond ...	64 134,61	103 199,58	167 334,19
E och E Levins fond	9 579,67	87 461,60	97 041,27
Maj Perssons fond	13 542,92	123 645,81	137 188,73
Fam Bengtssons och Halldéns fond	13 597,57	124 144,70	137 742,27
Ragnar Blomqvists fond	1 390,25	12 076,57	13 466,82

Harry Karlssons 80-årsfond	7 667,25	70 001,37	77 668,62
Kulturens gåvofond.....	14 589,34	133 199,55	147 788,89
Ellen Rosdahls fond	74 673,81	681 765,93	756 439,74
Elsa Philblads fond.....	16 837,82	153 727,94	170 565,76
B och S-H Ohlssons fond	11 261,36	102 815,34	114 076,70
TOTALT	1 136 774,69	8 043 606,01	9 180 380,70

FONDER UTANFÖR DE SAMLADE DONATIONSFONDERNA

	Kapital
Kulturenfonden	54 171,38
Nils Nilssons fond	184,19
Signe och Nils Johnssons fond	890 106,42
Kaptensgårdens fond, Sture Andersson och Arne Sundberg	3 947 969,00
	4 892 430,99

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN FÖR SÖDRA SVERIGE

Vi har granskat årsredovisningen, räkenskaperna samt därtill hörande fonder och styrelsens förvaltning för år 1992. Granskningen har utförts enligt god revisionsred. Årsredovisningen har upprättats enligt god redovisningsred. Vi tillstyrker att

- resultaträkningen och balansräkningen fastställs
- styrelsens ledamöter beviljas ansvarsfrihet för den tid som årsredovisningen omfattar.

Lund 1993.04.02

Rune Järmén
Utsedd av Riksantikvarieämbetet

Göran Bengtsson
Aukt revisor utsedd av Kulturen

Thomas Johnsson
Utsedd av Malmöhus läns
landsting

Jan B Tullberg
Utsedd av Lunds
kommun

Lars Niklasson
Revisor utsedd av Kulturen

HOLGER CRAFOORDS STIFTELSE

RESULTATRÄKNING

<i>Intäkter</i>	1992	1991
Räntor	169 708,00	198,4
Utdelningar.....	24 650,00	14,7
Summa intäkter	194 358,00	213,1
<i>Kostnader</i>		
Förvaltning	6 875,00	3,8
Summa kostnader.....	* 6 875,00	3,8

Resultat före extraordinära poster	187 483,00	
Extraordinära intäkter	0,00	228,7
Extraordinära kostnader	0,00	5,7
.....	0,00	223,0
Resultat före dispositioner	187 483,00	432,4
<i>Dispositioner</i>		
Avsättning till disponibla medel	149 987,00	167,5
Avsättning till kapitalet	37 496,00	41,9
Avsättning till kursregleringsreserv	0,00	223,0
Årets resultat	0,00	0,0

BALANSRÄKNING

TILLGÅNGAR	1992	1991
<i>Omsättningstillgångar</i>		
Bank	379 129,79	1 386,6
Upplupna intäkter Not 1	24 120,00	1,3
Summa omsättningstillgångar	403 249,79	1 387,9
<i>Anläggningstillgångar</i>		
Aktier & andelar Not 2	827 194,65	827,2
Konvertibler Not 3	495 464,20	26,3
Obligationer Not 4	541 265,00	4,0
Summa anläggningstillgångar	1 863 923,85	857,4
SUMMA TILLGÅNGAR	2 267 173,64	2 245,3

SKULDER OCH EGET KAPITAL

<i>Eget kapital</i>		
<i>Bundet eget kapital</i>		
Kapital Not 5	1 581 975,14	1 544,5
<i>Fritt eget kapital</i>		
Kursregleringsreserv Not 6	533 336,50	533,3
Disponibla medel Not 7	151 862,00	167,5
Summa eget kapital	2 267 173,64	2 245,3
SUMMA SKULDER OCH EGET KAPITAL	2 267 173,64	2 245,3
<i>Kapital</i>		
Ingående balans	1 544 479,14	
Kapitaliserad del av resultatet	37 496,00	
	1 581 975,14	

Kursregleringsreserv Not 6	
Ingående balans.....	<u>533 336,50</u>
Disponibla medel Not 7	
Ingående balans.....	167 491,90
Årets avsättning.....	149 987,00
Utbetalt under året.....	<u>- 165 616,90</u>
	147 486,00

Lund 1993.04.02

Anders Westerberg

Margareta Alin

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR HOLGER CRAFOORDS STIFTELSE

Vi har granskat årsredovisningen, räkenskaperna samt styrelsens förvaltning för år 1992. Granskningen har upprättats enligt god revisionsred. Årsredovisningen har upprättats enligt god redovisningsred.

Vi tillstyrker att

- resultaträkningen och balansräkningen fastställs.
- styrelsens ledamöter beviljas ansvarsfrihet för den tid årsredovisningen omfattar.

Lund 1993.04.02

Göran Bengtsson
Aukt revisor

Lars Niklasson
Ekonomidirektör

NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN

RESULTATRÄKNING	1992	1991
<i>Intäkter</i>		
Räntor.....	806 199,67	467,0
Utdelningar.....	239 101,85	591,0
Övriga intäkter.....	<u>89 935,00</u>	<u>4,8</u>
Summa intäkter.....	1 135 236,52	1 062,8
<i>Kostnader</i>		
Hyra kontorservice.....	120 000,00	120,0
Löner, omkostnader.....	0,00	16,3
Förvaltning.....	<u>59 088,00</u>	<u>25,3</u>
Summa kostnader.....	179 088,00	161,5
Resultat före extraordinära poster.....	956 148,52	901,3
Extraordinära intäkter.....	947 628,76	2 954,4
Extraordinära kostnader.....	<u>275 723,00</u>	<u>982,0</u>
	671 905,76	

Resultat före dispositioner	1 628 054,28	2 873,7
<i>Dispositioner</i>		
Avsättning till disponibla medel.....	764 918,81	721,0
Avsättning till kapitalet	191 229,71	180,3
Avsättning till kursregleringsreserv	671 905,76	1 972,4
Årets resultat.....	0,00	0,0

BALANSRÄKNING

TILLGÅNGAR	1992	1991
<i>Omsättningstillgångar</i>		
Bank	3 117 019,00	1 834,2
Upplupna intäkter Not. 1	61 743,00	47,1
Optioner	0,00	9,4
Summa omsättningstillgångar.....	3 178 762,00	1 890,7
<i>Anläggningstillgångar</i>		
Aktier & andelar Not. 2	6 277 931,26	7 014,0
Konvertibler Not. 3	1 080 714,57	743,2
Obligationer & andelar Not. 4	2 819 490,53	2 836,7
Summa anläggningstillgångar.....	10 178 136,36	10 594,0
SUMMA TILLGÅNGAR	13 356 898,36	12 484,7

SKULDER OCH EGET KAPITAL

<i>Kortfristiga skulder</i>		
Upplupna kostnader Not. 5	36 350,00	11,0
Summa kortfristiga skulder.....	36 350,00	11,0
<i>Eget kapital</i>		
Bundet eget kapital		
Kapital Not. 6	7 852 515,68	7 661,3
Fritt eget kapital		
Kursregleringsreserv Not. 7	4 703 113,92	4 170,6
Disponibla medel Not. 8	764 918,76	641,8
Summa eget kapital.....	13 320 548,36	12 473,7
SUMMA SKULDER OCH EGET KAPITAL.....	13 356 898,36	12 484,7
STÄLLDA PANTER.....	Inga	Inga
ANSVARSFÖRBINDELSER.....	Inga	Inga

Lund 1993.04.02

Sverker Oredsson
Kaj Vareman

Hans Andersson
Anders Westerberg

Margareta Alin
Sven Stavenow

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN

Vi har granskat årsredovisningen, räkenskaperna samt styrelsens förvaltning för år 1992. Granskningen har utförts enligt god revisions sed. Årsredovisningen har upprättats enligt god redovisningssed.

Vi tillstyrker att

- resultaträkningen och balansräkningen fastställs.
- styrelsens ledamöter beviljas ansvarsfrihet för den tid årsredovisningen omfattar.

Lund 1993.04.02

Göran Bengtsson
Aukt revisor

Lars Niklasson
Ekonomidirektör

MARGIT OCH LENNART CARLSSONS STIFTELSE

RESULTATRÄKNING

<i>Intäkter</i>	1992	1991
Vinst vid försäljning av aktier.....	0,00	66 577,86
Avkastning på värdepapper.....	99 979,20	137 326,48
Ränta på bankmedel.....	354 250,67	438 431,64
	<u>454 229,87</u>	<u>642 335,98</u>
 <i>Kostnader</i>		
Omkostnader.....	6 120,00	1 843,60
	<u>6 120,00</u>	<u>1 843,60</u>
	448 109,87	640 492,38
 Vinst vid försäljning av aktier har förts till fondkapitalet	0,00	— 66 577,86
	<u>448 109,87</u>	<u>573 914,52</u>
 Av återstående belopp har 20% förts till fondkapitalet	— 89 621,97	— 114 782,90
	<u>358 487,90</u>	<u>459 131,62</u>

BALANSRÄKNING

<i>Tillgångar</i>	1992	1991
Värdepapper m m		
Aktier, börsvärde	2 968 753,50	2 905 808,00
Obligationer	800 000,00	800 000,00
Garantilån	0,00	1 320 000,00
Obligationslån	3 616 000,00	216 000,00
Bankmedel	23 637,30	1 745 356,70
Kortfristiga fordringar (upplupna räntor)	164 591,00	218 608,83
	<u>7 572 981,80</u>	<u>7 205 773,53</u>
 <i>Skulder</i>		
Värderegleringskonto	1 906 782,90	1 647 145,80
Stiftelsens fondkapital	5 174 007,08	5 084 385,11
Disponibla medel	492 191,82	474 242,62
	<u>7 572 981,80</u>	<u>7 205 773,53</u>
 <i>Kapitalkonto per 92.12.31</i>		
Ingående balans	5 084 385,11	4 903 024,35
Avsättning	89 621,97	181 360,76
	<u>5 174 007,08</u>	<u>5 084 385,11</u>
 <i>Disponibla medel</i>		
Ingående balans	474 242,62	494 380,00
Utdelat under året	- 340 538,70	- 479 269,00
Årets avsättning	358 487,90	459 131,62
	<u>492 191,82</u>	<u>474 242,62</u>

Lund 1993.04.02

Anders W Mårtensson

Margit Carlsson

Lennart Carlsson

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR MARGIT OCH LENNART CARLSSONS STIFTELSE

Undertecknad, utsedd att granska Margit och Lennart Carlssons stiftelses räkenskaper och förvaltning för år 1992, får efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

Jag tillstyrker att

- den framlagda resultat- och balansräkningen per 1993.04.02 fastställs samt
- styrelsen beviljas ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Lund 1993.04.02

Thomas Bredgard

Donatorsförteckning 1992

- Anderssons Ester dödsbo, Svedala
Andersson Inga-Brita, Landskrona
Andersson Knut, Karlskrona
Antonsson Elisabeth och Lars, Dalby
Arenklo Ethel, Malmö
Ateljé Lyktan, Åhus
Azzola Friedrich Karl, Trebur
Bengtsson Rut, Vollsjö
Björkholm Dick, S Sandby
Björklund Hedvig, Malmö
Bladh Maja, Hässleholm
Borg C W, Lund
Borstam Elisabeth, Malmö
Bring Ragnar o Ella, dödsbo
Bryve Carl Gösta, Lund
Carlsson Margit och Lennart, Dalby
Cederholm Gunborg, Örkelljunga
Claars Gösta AB, Lund
Dahl Richard, Höör
Domkyrkorådet, Lund
Domus Varuhus, Lund
Ekblad Forsgren Ulla, Blentarp
Ekman Rolf, V Frölunda
Engström Hillevi, Mölndal
Ericson Jan, S Sandby
Eriksson Gunilla, Lund
Fredriksson Ingrid, Viken
Freij Kerstin, Malmö
Föreningen Lundensare i Stockholm
Föreningen Södra Sveriges Sjuksköterskehem, Lund
Företagarna i Lund
Garmer Allan , Lund
Gierow Pär Göran, Lund
Gille Inga-Lill, Eslöv
Grady Jan-Olof, Trelleborg
Granlund Kärstin, Lund
Hagberg Lars, Eksjö
Hansson Lennart, Lund
Havland Maj o Axel, Enköping
Hedberg Gunnel, Malmö
Helsingborgs kommun
Herlin Britt Marie, Göteborg
Herner Birger, Varberg
Holmqvist Hans G F, Halmstad
Hultzén Kjell, Lund
Håkansson Barbro, Hässleholm
Hörle herrgårds stiftelse, Värnamo
IKEA Bulltofta, Malmö
Ingers Gertrud dödsbo gm Ben,
Lewan, Lund
Inne Zoo, Lund
Investor, Stockholm
Jansson Anders, Lund
Jaxell Ingvar, Malmö
Johannesson Lotte, Lund
Johansson Knut, Lund
Johansson Knut, Lund
Johansson Siv, Lund
Johnsson Jan, Lund
Kamf Bo, Lund
Karlin Ingalisa, Lund
Karlsson Birgit, Nättraby
Kjell Britt och Arne, Båstad
Kjellberg Greta, Lund
Kristiansson Marianne, Lund
Leide Karin, Lund
Lekande barns fond
Limhamns museiförening, Malmö
Lindgren Anna-Lisa, Lund
Lindqvist Helena, Barsebäck
Lindström Märta, Lund
Ljundahls Folke stiftelse
Lundqvist Thyra, Lund
Lunds brandförsvar
Lunds Domkapitel
Lunds kommuns fastighetskontor
Lunds universitet
Malmö museer
Martin Greta, Höör
Michaelis Rainer, Berlin
Månsson Ann-Marie, Åstorp
Mårtensson Margareta, Staffanstorp
Nilsson Anna-Lisa, Malmö
Nilsson Brita, Malmö
Nilsson Elisabet, Lund
Nilsson Enar, Olofström
Nilsson Nils, Lund
Nordenstedtska stiftelsen, Lund
Nylund Gunnar, Lomma
Olins Albert dödsbo, Höör
Olin Frida, Höör
Olsson Eva, Eslöv
Olsson Gösta, Tomelilla
Olsson Lennart, Karlstad
Prütz Cecilia och Per, Landskrona
Rambe Sven och Birgitta, Vällingby
Rasch Sten, Lund

Ryberg Roland, Lund
Rydahls Gravyr AB
Rydahl Gunnel, Danmark
Rydahl Signe, Lund
Rydahl Sigvard, Lund
Ryde Karin, Lund
Ryding Otto, Lund
Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg
Schöld Åke N.G, Bjärred
Schönberg Karin, Lund
Sigurds Gunhild, Hellerup
Sigurds Gunhild, Hellerup dikter
Sjölin Inga, Lund
Sjöqvist Birgitta, Lund
Skandinaviska Enskilda banken, Lund
Skissernas museum, Lund
Stenqvist, Kvidinge

Strombeck Rita, USA
Svenskt Glas AB, Lund
Svensson Inga, Göteborg
Svensson Tore, Göteborg
Sydsvenska Dagbladet, Malmö
Sylvan Rantile Ingeborg, Linköping
Vinge Louise, Lund
Wachenfelt Joachim von, Viken
Wahlöö Claes, Lund
Wallin Sven, Lund
Wanngren John, Lund
Westrup Lars, Lund
Widmark Per Henrik, Lund
Wiwen-Nilsson Märta, Lund
Wrambo Thorbjörn, Lund
Åström Marta, Uttran

